

KULTURA FIZYCZNA XII

nr 1

RADA NAUKOWA

Ryszard ASIENKIEWICZ (Uniwersytet Zielonogórski)

Tomáš DOHNAL (Uniwersytet Techniczny w Libercu)

Karol FEČ (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach)

Elena GODINA (Rosyjski Państwowy Uniwersytet Wychowania Fizycznego, Sportu i Turystyki)

Wiktor Władimirowicz GRIGORIEWICZ (Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały)

Jerzy KOSIEWICZ (Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie)

Wojciech LIPONSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu)

Andrzej MALINOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Eligiusz MAŁOLEPSZY (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)

Josef OBORNÝ (Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie)

Mirosław PONCZEK (Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach)

Joanna RODZIEWICZ-GRUHN (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)

Lidia TEHAKO (Narodowa Akademia Nauk Białorusi)

Bernard WOLTMANN (Zamiejskowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wielkopolskim, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu)

Barbara WOYNAROWSKA (Uniwersytet Warszawski)

LISTA RECENZENTÓW

dr hab. prof. UZ Piotr GODLEWSKI

prof. dr hab. Karol FEČ

dr hab. prof. AWF Tomasz JUREK

dr hab. prof. AJD Eligiusz MAŁOLEPSZY

dr hab. prof. AWF Leonard NOWAK

prof. dr hab. Marek ORDYŁOWSKI

dr hab. Artur PASKO

prof. dr hab. Bernard WOLTMANN

prof. dr hab. Stanisław ZABORNIAK

dr hab. prof. AJD Klaudia ZUSKOVA

Nadesłane do redakcji artykuły są oceniane anonimowo przez dwóch Recenzentów

PRACE NAUKOWE
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

KULTURA FIZYCZNA

tom XII

nr 1

pod redakcją
Joanny Rodziewicz-Gruhn
Eligiusza Małolepszego

Częstochowa 2013

Redaktorzy naukowi
Joanna RODZIEWICZ-GRUHN, Eligiusz MAŁOLEPSZY

Sekretarz redakcji
Arkadiusz PŁOMIŃSKI

Redaktor statystyczny
Paulina UCIEKŁAK-JEŻ

Redaktor językowy
Dariusz JAWORSKI

Redaktor naczelny wydawnictwa
Andrzej MISZCZAK

Korekta
Dariusz JAWORSKI

Redaktor techniczny
Piotr GOSPODAREK

Projekt okładki
Sławomir SADOWSKI

PISMO RECENZOWANE

Pierwotną wersją periodyku jest publikacja papierowa

© Copyright by Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2013

ISBN 978-83-7455-338-4

ISSN 1505-4241

Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378-43-29, faks (34) 378-43-19.
www.ajd.czyst.pl
e-mail: wydawnictwo@ajd.czyst.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
CZĘŚĆ I	
DZIEJE KULTURY FIZYCZNEJ NA ŚLĄSKU	
Marek ORDYŁOWSKI	
Stan badań nad dziejami kultury fizycznej na Śląsku. Postulaty badawcze	13
Tomasz JUREK	
Polska, niemiecka, czeska czy śląska kultura fizyczna? Próba podsumowania – refleksje nad wspólnymi badaniami	21
Norbert URBAINSKY	
Die Rolle der Körperkultur im Versöhnungsprozess zwischen Deutschland und Polen	33
Stanisław ZABORNIAK, Paweł KRÓL	
Pogranicze mniejszości narodowych: niemieckiej, ukraińskiej i żydowskiej w kulturze fizycznej w Polsce przed 1939 r.	41
Mirosław PONCZEK	
Początki i rozwój polskiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku do 1945 r.	59
Eligiusz MAŁOLEPSZY, Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA	
Z dziejów ruchu sportowego na Śląsku w latach 1945–1989	93
CZĘŚĆ II	
VARIA	
Małgorzata WOLTMANN-ŻEBROWSKA	
Płetwonurkowanie w Polsce w latach 1970–2005. Rozwój organizacyjny i największe osiągnięcia sportowe	113

Michał KLISIŃSKI, Marcin SZWAJA Sport w polityce władz partyjnych i państwowych w schyłkowym okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1980–1989)	123
---	-----

CZĘŚĆ III

RECENZJE, DYSKUSJE, POLEMIKI

Daniel BAKOTA [rec.] Julian Jaroszewski, <i>Kultura fizyczna na Ziemi Kaliskiej w latach 1945–1998</i> , Konin 2012, ss. 274	135
Arkadiusz PŁOMIŃSKI [rec.] Artur Kita, <i>Piłka nożna kobiet w działalności Uczniowskiego Klubu Sportowego „Victoria” SP nr 2 Sianów w latach 1997–2012</i> , Częstochowa 2013, ss. 272	139

CONTENTS

Introduction	9
PART I	
HISTORY OF PHYSICAL CULTURE IN SILESIA	
Marek ORDYŁOWSKI	
The condition of the work on physical culture in Silesia. Research postulates	13
Tomasz JUREK	
Polish, German, Czech or Silesian physical culture? An attempt of summary – reflections about mutual studies	21
Norbert URBAINSKY	
The role of the physical culture in the reconciliation between Germany and Poland	33
Stanisław ZABORNIAK, Paweł KRÓL	
Ethnic minorities borderland of German, Ukrainian and Jewish in physical culture in Poland before 1939	41
Mirosław PONCZEK	
Origins and development of physical education in Upper Silesia before 1945	59
Eligiusz MAŁOLEPSZY, Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA	
From the history of sport movement in Silesia between the years 1945–1989	93
PART II	
VARIA	
Małgorzata WOLTMANN-ŻEBROWSKA	
Scuba diving in Poland 1970–2005. Organizational development and the greatest sporting achievements	113

Michał KLISIŃSKI, Marcin SZWAJA Sport in politics system and government authorities in the final period of Polish People's Republic (1980–1989)	123
---	-----

PART III

REVIEWS, DISCUSSIONS, POLEMICS

Daniel BAKOTA

[rev.] Julian Jaroszewski, <i>Kultura fizyczna na Ziemi Kaliskiej w latach 1945–1998</i> , Konin 2012, pp. 274	135
--	-----

Arkadiusz PŁOMIŃSKI

[rev.] Artur Kita, <i>Piłka nożna kobiet w działalności Uczniowskiego Klubu Sportowego „Victoria” SP nr 2 Sianów w latach 1997–2012</i> , Częstochowa 2013, pp. 272	139
---	-----

WSTĘP

XII tom „Prac Naukowych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie – serii: Kultura Fizyczna” rozpoczyna ukazywanie się periodyku jako półrocznika. W pierwszym numerze zostały zaprezentowane prace Autorów z różnych ośrodków naukowych krajowych i zagranicznych.

W części I pracy – „Dzieje kultury fizycznej na Śląsku” – zostały ukazane następujące problemy:

- stan badań nad dziejami kultury fizycznej na Śląsku;
- Polska, niemiecka, czeska czy śląska kultura fizyczna? Próba podsumowania – refleksje nad wspólnymi badaniami;
- rola kultury fizycznej w procesie pojednania między Niemcami a Polską;
- pogranicze mniejszości narodowych niemieckiej, ukraińskiej i żydowskiej w kulturze fizycznej w Polsce przed 1939 r.;
- początki i rozwój polskiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku do 1945 r.;
- z dziejów ruchu sportowego na Śląsku w latach 1945–1989;
- komentarz dla projektu książki „Historia gimnastyki i sportu na Śląsku 1812–1989”.

Problematyka II części – Varia – odnosi się do następujących aspektów:

- pletwonurkowania w Polsce w latach 1970–2005;
- sport w polityce władz partyjnych i państwowych w schyłkowym okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1980–1989).

W końcowej części pracy – zatytułowanej „Recenzje” – przedstawiono opinie i informacje o wydawnictwach, głównie z zakresu najnowszych dziejów kultury fizycznej w Polsce po 1945 r.

Pragniemy złożyć bardzo serdeczne podziękowania Recenzentom za cenne uwagi i spostrzeżenia podnoszące wartość niniejszej pracy. Dziękujemy za współpracę dotychczasowym Autorom, jak również wyrażamy nadzieję, że liczba osób zainteresowanych publikowaniem własnych osiągnięć naukowych w kolejnych wydaniach „Prac Naukowych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, serii Kultura Fizyczna” się poszerzy.

Redaktorzy

CZEŚĆ I

DZIEJE KULTURY FIZYCZNEJ NA ŚLĄSKU

Marek ORDYŁOWSKI*

Stan badań nad dziejami kultury fizycznej na Śląsku. Postulaty badawcze

Streszczenie

Tekst jest poświęcony aktualnemu stanowi badań nad dziejami kultury fizycznej regionu Śląska ujmowanego w skali historycznej. Omawia ośrodki naukowe zajmujące się tą tematyką, charakteryzuje sylwetki badaczy i kierunki ich badań.

Eksponuje specyfikę przeszłości regionu i wynikające z tego problemy badawcze, wymagające stworzenia międzynarodowego zespołu historyków z Polski, Niemiec i Czech, a być może także z Austrii.

Autor prezentuje postulaty badawcze, wśród których na czołowe miejsce wysuwa się konieczność napisania syntezy dziejów kultury fizycznej na Śląsku, monografii sportu w różnych częściach Śląska, zajęcia się biografistyką czy też stworzenie encyklopedii kultury fizycznej tego regionu.

Słowa kluczowe: Śląsk, sport, kultura fizyczna, historiografia

Dzieje kultury fizycznej na Śląsku są przedmiotem badań uczonych od wielu lat. W Polsce badaniami takimi zajmuje się zespół¹ skupiony wokół prof. dra hab. Bernarda Woltmana. W skład zespołu, poza prof. B. Woltmannem, wchodzi: dr hab. prof. AWF Tomasz Jurek, dr hab. prof. AWF Leonard Nowak, dr hab. prof. AWF Marek Szczerbiński, dr Renata Urban, dr Przemysław Pieczyński oraz liczni doktoranci i magistrantki prof. Woltmanna.

We Wrocławiu dziejami kultury fizycznej na Śląsku, zwłaszcza Dolnym, zajął się zespół stworzony przez prof. dra hab. Leonarda Szymańskiego w Akademii Wychowania Fizycznego (AWF)², w Katedrze Humanistycznych Podstaw

* Prof. dr hab., Dolnośląska Szkoła Wyższa we Wrocławiu.

¹ Są to pracownicy Zamiejscowego Wydziału Wychowania Fizycznego Poznańskiej AWF w Gorzowie Wielkopolskim.

² Nie żyją dr hab. Urszula Kowieska i dr Zbigniew Schwarzer. Na uczelni pracuje wprawdzie uczeń prof. dra hab. L. Szymańskiego – dr R. Szubert, ale przedmiotem jego zainteresowań jest sport na wsi.

Kultury Fizycznej. W skład zespołu wchodził: prof. Marek Ordyłowski, dr Zbigniew Schwarzer, dr hab. Urszula Kowieska, dr Kazimierz Niemierka, dr Franciszek Hawrysz. Tak się składa, że dziś dwoje z nich nie żyje, a nikt z zespołu nie pracuje już w AWF, lecz członkowie zespołu nadal zajmują się podjętą przed laty problematyką.

W Katowicach prace nad dziejami śląskiej kultury fizycznej zainicjował prof. dr hab. Henryk Przybylski, wspólnie z dr. Waławem Wiczorkiem, później do zespołu dołączył prof. dr hab. Mirosław Ponczek (wówczas adiunkt) oraz prof. dr hab. Henryk Rechowicz, badający także niemiecką kulturę fizyczną, oraz liczne grono wychowanków prof. dra hab. M. Ponczka³. Ponadto problematyką śląską zajmują się badacze z Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie pod kierunkiem dra hab. prof. AJD Eligiusza Małolepszego i dr Teresy Drozdek-Małolepszej, owa tematyka pojawia się także w badaniach prowadzonych przez doktorantów dra hab. prof. AJD E. Małolepszego – dra Daniela Bakotę i mgra Artura Kitę⁴.

Badacze niemieccy dziejami kultury fizycznej na Śląsku zajmowali się od dość dawna. Przede wszystkim zainteresowali się oni dziejami bractw kurkowych⁵, szkół szermierczych⁶, czy wychowaniem szkolnym⁷. Wraz z pojawieniem się ruchu turnerskiego, a potem zawodów i organizacji sportowych, pojawiły się publikacje także na ten temat⁸. Współcześnie dziejami kultury fizycznej na Śląsku, przede wszystkim w XIX i XX wieku, w Niemczech zajmuje się kilku badaczy, nierzadko ze Śląskiem związanych względami emocjonalnymi czy

³ Zmarły w 1990 r. dr Wiczorek specjalizował się w dziejach kultury fizycznej na Górnym Śląsku. Właściwe badania na szeroką skalę rozwinęli prof. dr hab. H. Rechowicz i prof. dr hab. M. Ponczek.

⁴ W zasadzie prowadzili oni badania nad dziejami kultury fizycznej w dawnym województwie częstochowskim, w skład którego wchodziły niektóre części Śląska, jak Olesno czy Lubliniec.

⁵ O bractwach pisali: G. Schönaich, *Zur Geschichte des schlesischen Schützenwesens*, „Ztschr. Für Gesch. Schl.,” 40, 1906; J. Neugebauer, *Der Zwinger und die kaufmanische Zwingerschützen – Bruderschaft nebst einer historischen Einleitung über die ehemalige Bürgermilitz und die Bürgerschützen-Bruderschaft*, Breslau 1876; J.H. Hendel, *Archiv für Deutsche Schützengesellschaften*, Band 1–2, Halle 1811. Z polskich autorów K. Matwijowski, *Z dziejów bractwa kurkowego w Lubaniu w XVI–XVIII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1100, Historia LXXIV, 1990, s. 87–95; M. Chmielewska, *Bractwo kurkowe w Strzelinie w XVI–XVII wieku*, [w:] *Tradycje a współczesny rozwój kultury fizycznej w Polsce*, red. L. Szymański, Wrocław 1993, oraz M. Ordyłowski, *Z dziejów towarzystw strzeleckich na ziemiach polskich*, „Prace Naukowe AWF we Wrocławiu”, red. P. Kowalski, Wrocław 1997, s. 27–36.

⁶ P. Feit, *Schwerttänze und Fechtschulen in besondere in Breslau*, „Zetschr. F. Gesch. Schl.,” 38, 1904; *Fechtschule in Breslau*, „Schlesische Provinzialblätter“ 1801, s. 421; M. Ordyłowski, *Szermierka w dawnym Wrocławiu*, „Szermierz” 1997, nr 11/12.

⁷ G. Bauch, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911.

⁸ Niemieckojęzyczna literatura na ten temat jest bardzo bogata. Ruch gimnastyczny miał własną prasę, drukowane sprawozdania, a nawet własne leksykony, nie mówiąc już o materiałach metodycznych.

sentymentalnymi, bowiem oni sami, lub ich rodziny, pochodzą z tego regionu. Są to profesorowie Karl Heinz Schodrok, Norbert Urbainsky, Hans Langenfeld, Diethelm Blecking, czy zmarły niedawno Horst Ueberhorst. Ich badania skupiają się na dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych dziejach kultury fizycznej w Niemczech i na Śląsku. Analizując dokonania w zakresie badań nad dziejami śląskiej kultury fizycznej, stwierdzić należy, że dotychczas koncentrowano się przede wszystkim na okresie ostatniego stulecia, rzadko wykraczając poza nie. W obu krajach miało to uwarunkowania przede wszystkim polityczne i ideologiczne. W Polsce z wiadomych powodów nie chciano zajmować się niemiecką kulturą fizyczną, traktując ją nie tyle jako obcą, ile jako wręcz wrogą Polsce i polskości. Dotyczyło to szczególnie dziewiętnastego wieku, badań nad wychowaniem fizycznym w szkole – traktowanym jako instrument wynaradawiania młodzieży polskiej – a zwłaszcza ruchu gimnastycznego Jahna⁹, który odegrał tak istotną rolę w upowszechnieniu kultury fizycznej, a w efekcie także i sportu w krajach niemieckojęzycznych¹⁰.

Na Dolnym Śląsku w praktyce dziejami kultury fizycznej przed II wojną światową w ogóle się nie zajmowano. Jedyne publikacje na ten temat, napisane przez dra Adolfa Segnera, dotyczyły polskiego sportu na Opolszczyźnie w okresie międzywojennym¹¹. Po wyjeździe dra Segnera do Izraela badań takich na długie lata zaniechano, dopiero w latach pięćdziesiątych XX wieku podjął je prof. dr hab. M. Ordyłowski, publikując prace na temat niemieckiej gimnastyki we Wrocławiu, bractw kurkowych, dawnej szermierki, pływania czy wreszcie rozwoju kultury fizycznej w minionym tysiącleciu¹². Badania te przez niektórych uczonych w uczelniach wychowania fizycznego przyjęte zostały z niechęcią, a ich autor spotykał się z zarzutem propagowania niemczyzny. Jednak inicjatywa ta nie była bezowocna, bowiem niedawno we Wrocławiu dr Sławomir Szymański wydał monografię wrocławskiego sportu w okresie międzywojennym pod tytułem *Sport w Breslau*, Wrocław 2011. O badaczach górnośląskich

⁹ Wyjątkiem są tu badania prof. Teresy Ziółkowskiej z AWF w Poznaniu nad niemieckim ruchem gimnastycznym w Wielkopolsce, a także prof. Henryka Rechowicza nad dziejami sportu i niemieckich towarzystw gimnastycznych na Górnym Śląsku. Z prac niemieckich chyba najistotniejsza jest książka Horsta Ueberhorsta: *Vergangen, nicht vergessen. Sportkultur im deutschen Osten und im Sudetenland. Von den Anfängen bis 1945*, Düsseldorf 1992.

¹⁰ Towarzystwa turnerskie masowo powstawały nie tylko w Niemczech, ale na całym świecie, wszędzie tam, gdzie pojawiały się zwarte grupy emigrantów niemieckich. Wystarczy spojrzeć na tablice znajdujące się na cokole pomnika J.F.L. Jahna w Hasenheide, są tam tablice Turnvereinów dosłownie z całego świata, ze wszystkich kontynentów.

¹¹ Dr Adolf Segner był adiunktem w Wyższej Szkole Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, z historii kultury fizycznej opublikował 2 prace: *Polski robotniczy ruch sportowy na Śląsku Opolskim w świetle dokumentów niemieckich*, [w:] *Sport robotniczy 1918–1939: opracowania, dokumenty, materiały*, t. 2, Warszawa 1964, oraz *Polski ruch sportowy na Śląsku Opolskim w latach 1922–1939*, [w:] „Rozprawy Naukowe WSWF we Wrocławiu”, t. 4, 1966.

¹² Część tych tekstów zebrana została w tomie M. Ordyłowski, *Szkice z dziejów kultury fizycznej*, Zielona Góra 2005.

wspomniano już wcześniej, dodajmy zatem, że oprócz nich, z okazji okrągłych rocznic jubileuszowych niektóre kluby wydawały swoje księgi pamiątkowe, niejednokrotnie mające walor bezcennych źródeł.

Także w Niemczech, zwłaszcza w dawnej NRD, badania nad śląską kulturą fizyczną prowadzono w ograniczonym zakresie. Wprawdzie w dawnej NRD ruch turnerski traktowano jako ruch postępowy, który doprowadził do upowszechnienia aktywności fizycznej w narodzie niemieckim, a Jahn był bardzo szanowany. Stawiano mu pomniki, obiekty sportowe nosiły jego imię (np. w Berlinie), zaś czterotomowa monografia *Geschichte der Koerperkultur in Deutschland*, Berlin 1965–1967 poświęca mu wiele miejsca. Niemniej jednak zajmowanie się dziejami Śląska było traktowane jako wyraz rewizjonizmu czy rewanżyzmu, stąd badacze z NRD raczej tych kwestii starali się nie poruszać. Więcej na ten temat pisano w Niemczech zachodnich, jednak tamtejsi badacze z kolei mieli utrudniony dostęp do źródeł, z których większość znajdowała się w archiwach polskich i w NRD (Merseburg). Wiele z tamtejszych publikacji miało charakter sentymentalny, oparty w poważnym stopniu na bogatych źródłach drukowanych, jak np. prasa, księgi pamiątkowe, drukowane sprawozdania, programy czy wspomnienia¹³.

Jakkolwiek z dotychczasowych dokonań możemy być dumni, a ich podsumowaniem jest niewątpliwie niedawno wydana praca *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Herausgegeben von Tomasz Jurek und Karl-Heinz Schodrok, Weimar 2012, wspólne dzieło zespołu polskich i niemieckich uczonych, to jednak na polu badań dziejów śląskiej kultury fizycznej mamy jeszcze dużo do zrobienia. Przede wszystkim należy ubolewać, że wśród nas nie ma historyków czeskich zajmujących się dziejami czeskiej części Śląska. Ich brak powoduje poważną lukę badawczą, a przecież wiadomo, że badania takie są prowadzone, by wymienić chociażby prace na temat sportu i wychowania fizycznego w Opawie, Boguminie, Ostrawie, Orłowej czy Bystrzycy nad Olzą¹⁴.

Jak już wspomniałem, wiele zagadnień zbadanych zostało tylko częściowo i wymagają one dalszych pogłębionych studiów. Przede wszystkim słabo opracowane są dawniejsze dzieje śląskiej kultury fizycznej. Mam tu na myśli bractwa kurkowe¹⁵, turnieje rycerskie, szkoły szermiercze, widowiska i zawody organizowane w miastach w okresie średniowiecza, odrodzenia czy oświecenia. Wprawdzie niektóre bractwa kurkowe, turnieje rycerskie¹⁶ czy szkoły szermiercze zostały kiedyś opisane, ale bardzo często są to publikacje sprzed stu i więcej

¹³ Dorobek historyków polskich i niemieckich na ten temat omówiony jest w tomie *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, hg. von T. Jurek und K.-H. Schodrok, Weimar 2012.

¹⁴ Np. Gaura Karel, *Půl století kopané v Bystřici nad Olšou*, „Těšinsko” 1984, č. 4; Janák Dušan, *Sololská župa Tešínská Jana Čapka v Orlové po únoru 1948*, „Těšinsko” 1992, č. 4, Mač Siegbert, *Sokol ve Wulkim Čisku*, „Rozhled” 1992, vol. 42, č. 7–8, i inne.

¹⁵ Na Śląsku aż 8 bractw kurkowych miało średniowieczny rodowód.

¹⁶ Pierwszy turniej rycerski na Śląsku zorganizował Bolesław Rogatka w 1243 r. w Lwówku Śląskim.

lat. Należy przy tym pamiętać, że zawodom bractw kurkowych często towarzyszyły inne widowiska sportowe, jak np. wyścigi, a wiele bractw miało między innymi przywileje prowadzenia kręgielni. Na badacza czekają dawne szkoły ze średniowiecznym nierzadko rodowodem, w których prowadzono różne formy aktywności fizycznej, jak np. szkoły jezuickie, kolegia w Brzegu, Głogowie, Kłodzku, Legnicy, Nysie, Tarnowskich Górach czy Wrocławiu, gimnazja miejskie, zwłaszcza protestanckie, jak np. Marii Magdaleny, św. Elżbiety czy Fryderyka II we Wrocławiu, Walentego Trotzendorfa w Złotoryi¹⁷, Akademii Rycerskiej w Legnicy i wielu innych. Brak opracowań dziejów ruchu turnerskiego na całym Śląsku, jego pełnej monografii i roli w tworzeniu podstaw nowoczesnego sportu. To przecież z „Turnvereinów” wyrosło wiele organizacji sportowych. Potrzebne są także badania początków organizacji sportowych, imprez sportowych i wreszcie obiektów sportowych, zwłaszcza że na Śląsku po II wojnie światowej Polacy korzystali ze zbudowanych wcześniej obiektów sportowych, często je rozbudowując i organizując imprezy o randze międzynarodowej, jak np. Stadion Miejski we Wrocławiu (obecnie Olimpijski), stadiony w Gorzowie, Zielonej Górze, Opolu i innych miejscowościach. Brakuje także poważniejszych syntez kultury fizycznej czy przynajmniej samego sportu na całym obszarze Śląska, we wszystkich jego województwach, zarówno w czasach dawniejszych, jak i w okresie powojennym.

Słabo rozwinięta jest biografistyka kultury fizycznej, wybitni działacze i sportowcy są tak mało znani, że gdy autor opublikował listę wrocławskich olimpijczyków od 1912 r., wywołało to u wielu zaskoczenie, że Wrocław ma tak bogatą przeszłość sportową.

Może warto pokusić się o wspólny polsko-niemiecko-czeski słownik biograficzny śląskiego sportu lub nawet encyklopedię śląskiego sportu. Jest to wprawdzie wielkie przedsięwzięcie, ale też i zespół badaczy zajmujących się dziejami kultury fizycznej na Śląsku stale powiększa się. Gdy organizowano pierwszą Krajową Konferencję Historyków Kultury Fizycznej w Chylinie, uczestniczyło w niej zaledwie kilkanaście osób, dziś liczba uczestników zbliża się do setki. Są zatem możliwości, potrzebne są tylko chęci.

Zdaję sobie sprawę, że zgłoszone przeze mnie postulaty badawcze obejmują bardzo szeroką problematykę, ale wydaje się, że przy zaangażowaniu środowiska zarówno historyków kultury fizycznej, historyków wychowania, jak i historyków ogólnych jest to cel możliwy do zrealizowania.

¹⁷ Na temat tej szkoły istnieją publikacje historyków ogólnych czy wychowania, polskich i niemieckich, brak natomiast opracowań o panującym tam systemie wychowania fizycznego uczniów. Co ciekawe, wzory szkoły Trotzendorfa stosowano w szkołach w Zielonej Górze, Kozuchowie i Szprotawie. Patrz B. Burda, *Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowożytnym (1526–1740)*, Zielona Góra 2007.

Bibliografia

- Bauch G., *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911.
- B. Burda, *Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowożytnym 1526–1740*, Zielona Góra 2007.
- Chmielewska M., *Bractwo kurkowe w Strzelinie w XVI–XVII wieku*, [w:] L. Szymański (red.), *Tradycje a współczesny rozwój kultury fizycznej w Polsce*, Wrocław 1993.
- Feit P., *Schwerttänze und Fechtschulen in besondere in Breslau*, „Ztschr. F. Gesch. Schl.” 38, 1904, *Fechtschule in Breslau*, „Schlesische Provinzialblätter”, 1801.
- Gaura K., *Půl století kopané v Bystřici nad Olšši*, „Těšinsko” 1984, č. 4.
- Hendel J.H., *Archiv für Deutsche Schützengesellschaften*, Band 1–2, Halle 1811.
- Janák D., *Sololska župa Tešinská Jana Čapka v Orlové po únoru 1948*, „Těšinsko” 1992, vol. 36, č. 4.
- Jurek T., Schodrok K.H., (red.), *Geschichte des Turners und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012.
- Mač S., *Sokol ve Wulkim Čisku*, „Rozhled” 1992, vol. 42, č. 7–8.
- Matwijowski K., *Z dziejów bractwa kurkowego w Lubaniu w XVI–XVIII w.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1100, seria: „Historia” LXXIV, 1990, s. 87–95.
- Neugebauer J., *Der Zwinger und die kaufmanische Zwingerschützen – Bruderschaft nebst einer historischen Einleitung über die ehemalige Bürgermiliz und die Bürgerschützen-Bruderschaft*, Breslau 1876.
- Ordylowski M., *Szermierka w dawnym Wrocławiu*, „Szermierz” 1997, nr 11/12.
- Ordylowski M., *Szkice z dziejów kultury fizycznej*, Zielona Góra 2005.
- Ordylowski M., *Z dziejów towarzystw strzeleckich na ziemiach polskich*, „Prace Naukowe AWF we Wrocławiu”, Wrocław 1997, s. 27–36.
- Rechowicz H., *Dzieje sportu w województwie śląsko-dąbrowskim (1945–1950)*, Katowice 1999.
- Rechowicz H., *Zarys dziejów sportu na Opolszczyźnie w latach 1945–1949*, [w:] H. Rechowicz (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki*, Katowice 1994, s. 43–74.
- Ponczek M., Schodrok K.H., (red.), *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1989*, Katowice 2009.
- Schönaich G., *Zur Geschichte des schlesischen Schützenwesens*, „Ztschr. Für Gesch. Schl.”, 40, 1906.
- Segner A., *Polski robotniczy ruch sportowy na Śląsku Opolskim w świetle dokumentów niemieckich*, [w:] *Sport Robotniczy 1918–1939. Opracowania, dokumenty, materiały*, t. 2, Warszawa 1964.

- Segner A., *Polski ruch sportowy na Śląsku Opolskim w latach 1922–1939*, „Rozprawy Naukowe WSWF we Wrocławiu” 1966, t. 4.
- Szymański L. (red.), *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-leciu Polski Ludowej*, Wrocław 1993.
- Ueberhorst H., *Vergangen, nicht vergessen. Sportkultur im deutschen Osten und im Sudetenland. Von den Anfängen bis 1945*, Düsseldorf 1992.

Abstract

The condition of the work on physical culture in Silesia. Research postulates

The study discusses the achievement of researchers who deal with the history of physical culture in the Silesian region throughout its history. The academic centres involved in the work, with their representatives and publications, are presented. Some completed issues have been mentioned, along with the proposals concerning the problems to be examined and propagated.

The author emphasizes the fact that due to the specific and complicated history of the region it would be necessary to call on an international team of specialists from Germany, Poland and the Czech Republic, possibly from Austria as well.

The text includes the postulate to develop a comprehensive historical synthesis of physical culture in Silesia, as well as prepare a reference publication collecting biographical entries of the persons of merit for physical culture in Silesia and – finally – an encyclopaedia of Silesian physical culture.

Key words: Silesia, sport, physical culture, historiography

Tomasz JUREK*

Polska, niemiecka, czeska czy śląska kultura fizyczna? Próba podsumowania – refleksje nad wspólnymi badaniami

Streszczenie

Artykuł stanowi próbę krótkiej oceny dotychczasowych badań nad rozwojem kultury fizycznej na Śląsku, które realizowano w latach 2004–2012 w ramach polsko-niemieckiego projektu „Kultura fizyczna na Śląsku w XIX i XX wieku” pod kierunkiem Tomasza Jurka, Mirosława Ponczka, Bernarda Woltmanna (ze strony polskiej) oraz Karla-Heinza Schodroka i Norberta Urbainskiego (ze strony niemieckiej). Końcowym efektem badań są dwie monografie, w których po raz pierwszy ujęto dzieje kultury fizycznej na multikulturowym obszarze Śląska, znajdującego się w granicach Niemiec, a następnie Polski (wersja polska – *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury Fizycznej na Śląsku w latach 1919–1939*; wersja niemiecka – *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*). Na tym tle ukazano dylematy badawcze i terminologiczne, jakie towarzyszyły pracom licznej grupy redaktorów i autorów tekstów. Wskazano na najważniejsze problemy związane z realizacją badań nad pograniczem kultur, narodów i epok oraz wysunięto postulaty odnoszące się do przyszłych polsko-niemieckich projektów w zakresie historii kultury fizycznej.

Słowa kluczowe: kultura fizyczna na Śląsku, sport niemiecki, śląskie turnerstwo, polsko-niemiecki projekt badawczy

Na kanwie realizowanego w latach 2004–2012 międzynarodowego projektu: *Kultura fizyczna na Śląsku w XIX i XX wieku* zrodziły się refleksje metodologiczne, które można przekształcić w postulaty badawcze. Opracowanie ma zatem wymiar teoretyczny, bazujący na doświadczeniach z przebiegu wspólnych badań, spotkań zespołu redaktorów i odbytych dyskusji nad formą raportu końcowego. Polsko-niemiecki zespół naukowy z zakresu historii kultury fizycznej

* Dr hab. prof. AWF, kierownik Katedry Humanistycznych Podstaw Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp.

nakreślił w 2004 r. plan eksploracji naukowej w obrębie kultury fizycznej na multikulturowym obszarze Śląska, od początków działalności turnerskiej aż do przemian społeczno-ustrojowych w Polsce w 1989 r. Z pozoru jasny i pozbawiony kontrowersji projekt w toku kilkietapowej realizacji podlegał licznym korektom oraz zmienił się jego kształt finalny. Raport końcowy miał odzwierciedlać rozwój ruchu gimnastycznego, wychowania fizycznego, sportu i turystyki w rozległej prowincji śląskiej. Ostatecznie jednak ukazały się dwa tomy, różniące się od siebie w zakresie tematycznym i chronologicznym, co wynikało z odrębnych oczekiwań czytelników w Polsce i Niemczech. O ile w Polsce był on lepiej znany, o tyle w Niemczech po 1945 r. o śląskiej kulturze fizycznej zapomniano.

W 2009 r. ukazał się pierwszy tom pod redakcją prof. Mirosława Ponczka z AWF w Katowicach oraz Karla-Heinza Schodroka z Westfälisch-Lippisches Institut für Turn- und Sportgeschichte e. V. w Oberwerries/Hamm w Niemczech pt. *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1989*, który wydała AWF w Katowicach¹. W obszernej pracy dwudziestoosobowy międzynarodowy zespół autorów ukazał dzieje kultury fizycznej w polskiej części Górnego Śląska w dobie państwowości polskiej 1919–1989. W opracowaniu pojawił się tylko jeden tekst traktujący o niemieckiej części Śląska (o Śląsku Opolskim) i w odniesieniu do polskiej ludności. Publikacja posiadała bardzo duże walory poznawcze, jednak nie ukazywała w pełni spektrum kultury fizycznej na Śląsku, zgodnie z nakreślonym zakresem terytorialnym i czasowym. Stanowiła jednak ważny krok w dziejach poznania tego ważnego obszaru, leżącego na pograniczu kultur i narodów.

Uzupełniające badania i opracowanie wszystkich materiałów trwało jeszcze trzy lata i zakończyło się w 2012 r. wydaniem poszerzonej, niemieckiej wersji opublikowanej wcześniej książki pod redakcją Karla-Heinza Schodroka i Tomasa Jurka². W tym tomie, liczącym ogółem 482 strony, grupa osiemnastu autorów z Niemiec i Polski opracowała prawie dwustuletnie dzieje turnerstwa, wychowania fizycznego, sportu i turystyki na całym obszarze Śląska. Co ważne, przedstawiono historię kultury fizycznej od pierwszych przejawów tego ruchu w czasach nowożytnych po rok transformacji społeczno-ustrojowej w Polsce. Udało się powiązać wcześniej nieznanne początki niemieckiego ruchu turnerskiego i sportu w epoce Hohenzollernów i Habsburgów z późniejszym okresem II Rzeczypospolitej, Republiki Weimarskiej, III Rzeszy i Polski Ludowej. Nasuwało to autorom i redaktorom pewne trudności, aby tekst w możliwie najprostszej formie i najatrakcyjniejszej treści przygotować pod adresem czytelnika niemieckiego, co ostatecznie – w skromnej ocenie współredaktora – zakończyło się powodzeniem.

¹ M. Ponczek, K.H. Schodrok (red.), *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury fizycznej na w latach 1919–1989 na Śląsku*, Katowice 2009.

² T. Jurek, K.H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 1912.

Powyższe refleksje budzą wniosek, że opracowanie historii kultury fizycznej na obszarze transgranicznym nasuwa dodatkowe trudności, wynikające z różnego stanu wiedzy o tej dziedzinie na danym terenie w naszych krajach. Zapewne jeszcze inne wyobrażenia o rozwoju kultury fizycznej na śląskim pograniczu mają historycy i czytelnicy w Czechach. Redaktorom tomu wydało się zatem zasadne zorganizowanie międzynarodowej konferencji w dniu 9 listopada 2012 r. w Zamiejscowym Wydziale Kultury Fizycznej AWF Poznań w Gorzowie Wlkp., która w zamierzeniach jej twórców miała dokonać podsumowania dotychczasowych badań i wytyczyć nowe kierunki historycznego poznania pogranicza polsko-niemieckiego. Już sam tytuł konferencji „Śląsk – sport na pograniczu epok, kultur i narodów” był wymowny i zapowiadał główne nurty tematyczne, z którymi należało się zmierzyć. Program konferencji obejmował następujące problemy wygłoszone przez prelegentów:

- Uroczyste otwarcie konferencji: *Historia kultury fizycznej w badaniach nad poszczególnymi regionami* – prodziekan ds. nauki dr hab. Anna Skarpańska-Stejnborn
- *Rola historii kultury fizycznej na drodze do pojednania i pokoju między Polakami i Niemcami – pomiędzy Polską a Niemcami* – prof. dr Norbert Urbanski
- *Stan badań nad dziejami kultury fizycznej na Śląsku* – prof. dr hab. Marek Ordyłowski
- *Geneza i rozwój organizacyjny gimnastyki i sportu na Śląsku w XIX i na początku XX wieku (w ramach państwowości niemieckiej)* – prof. dr hab. Karl-Heinz Schodrok
- *Początki i rozwój polskiej kultury fizycznej (ruchu sokolego, wychowania fizycznego i sportu) na Górnym Śląsku do 1945 roku* – prof. dr hab. Mirosław Ponczek
- *Sport na Śląsku w okresie Polski Ludowej (1945–1989)* – dr hab. prof. AJD Eligiusz Małolepszy, dr Teresa Drozdek-Małolepsza
- *Polska, niemiecka czy śląska kultura fizyczna? Próba podsumowania dotychczasowych badań polsko-niemieckich* – dr hab. prof. AWF Tomasz Jurek
- *Śląsk – Galicja. Niemcy – Polacy – Ukraińcy. Studium porównawcze sportu na pograniczu polsko-niemieckim i polsko-ukraińskim* – prof. dr hab. Stanisław Zaborniak
- Zakończenie konferencji, postulaty badawcze i wnioski metodologiczne – prof. dr Hans Langenfeld, prof. dr hab. Bernard Woltmann

Podczas gorzowskiego spotkania naukowego zorganizowano również wystawę książek naukowych i popularnonaukowych pt. *Ruch gimnastyczny, wychowanie fizyczne, sport i turystyka na Śląsku w publikacjach polskich historyków*. Formalnie i symbolicznie został zakończony ważny etap w zainicjowanych tak późno badaniach o niemiecko-polskim dziedzictwie w zakresie kultury fizycznej obszaru Śląska. Na tle wydanych dwóch tomów oraz wielowątkowej

dyskusji podsumowującej dnia 9 listopada 2012 r. nasuwają się spostrzeżenia terminologiczne oraz pytania o kierunek dalszych badań nad dziejami kultury fizycznej na Śląsku oraz innych terenach, leżących na pograniczu Polski i Niemiec oraz Polski i Czech.

W historiografii kultury fizycznej często spotykamy przymiotnikowe określenia sportu, tworzone zazwyczaj od terytorium, na którym był uprawiany. Już prof. Ryszard Wroczyński³ używał określenia *europijskie systemy gimnastyczne i sportowe*, zaś prof. Wojciech Lipoński⁴ wprowadził do polskiej literatury przedmiotu pojęcie *sportu światowego* – czyli uprawianego na całym globie i ocenianego w takiej perspektywie, oraz *europijskiego, amerykańskiego, afrykańskiego, azjatyckiego, australijskiego* – czyli uprawianego na danym kontynencie.

Spotykamy również pojęcie *sportu polskiego*, oznaczającego rozwój tej dziedziny w skali całego kraju⁵. Podobne określenia, często o zabarwieniu patriotycznym lub wręcz nacjonalistycznym, występują w literaturze naszych sąsiadów: niemieckiej (*sport niemiecki*), rosyjskiej (*sport sowiecki, rosyjski*), a także w piśmiennictwie innych krajów.

W skali poszczególnych regionów często używa się pojęć w odniesieniu do sportu zlokalizowanego w granicach krainy historycznej bądź geograficznej. W pracach polskich historyków często występują określenia: *sport pomorski, lubuski, wielkopolski, mazowiecki, małopolski, podkarpacki, podlaski* oraz tożsame. W tym zwięzłym pojęciu zawiera się rozwój sportu w danym regionie. W literaturze spotykamy także sformułowania typu: *sport lwowski, krakowski, poznański, warszawski, szczeciński, gorzowski*, itp., nawiązujące do nazwy danego miasta, zwykle ważnego ośrodka ruchu sportowego.

O ile zwykle nie dostrzeżono kontrowersji dotyczących wymienionych określeń, o tyle w przypadku kultury fizycznej uprawianej na Śląsku pojawiały się sprzeczne opinie, że jest ona nie tylko śląska, lecz także niemiecka i polska. W niektórych okresach, zwłaszcza w latach Trzeciej Rzeszy (1933–1945) i Polski Ludowej (1945–1989), państwowe doktryny próbowały przywłaszczyć śląski dorobek, uznając go za własny, czyli polski bądź niemiecki. Nie liczone się ze specyfiką tego wielokulturowego obszaru, który długo znajdował się na pograniczu narodów polskiego, niemieckiego i czeskiego, ale także na pograniczu trzech monarchii: Hohenzollernów, Habsburgów i Romanowów (słynny *Dreikaiserecke*, jako symbol styku dynastii, narodów i kultur).

Trudno się dziwić wszystkim stronom tego sporu. Region ten długo pozostawał po zwycięstwie w wojnach śląskich w granicach państwa pruskiego. Przejęcie części górnośląskiej prowincji przez odrodzone w 1918 r. państwo pol-

³ R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław 1985.

⁴ W. Lipoński, *Encyklopedia sportów świata*, Poznań 2001; tegoż, *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa 2012.

⁵ Por. J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997; J. Gaj, B. Woltmann (red.), *Zarys historii sportu w Polsce (1867–1996)*, Gorzów Wlkp. 1999.

skie wywołało dużą aktywność Polaków w legitymizowaniu dorobku śląskiego jako polski. Było to zachowanie charakterystyczne dla młodych państwowości, które utrwały swój stan posiadania na terenach, które tak jak Śląsk po raz pierwszy znalazły się w ich granicach. Polityczną (i o zgrozo historyczną) normą w okresie faszyzmu w Niemczech i komunizmu w Polsce było określanie terenów Śląska jako rdzennie niemieckich lub rdzennie polskich, w zależności od tego, kto wypowiadał takie sformułowania.

Na fundamentalne pytanie o tożsamość wychowania fizycznego, sportu i turystyki na Śląsku długo nie było jednoznacznej odpowiedzi. Historycy niemieccy przypisywali osiągnięcia kultury fizycznej ludności niemieckiej, a tym samym uważali tę dziedzinę za niemiecką. Historycy polscy traktowali kulturę fizyczną na Śląsku jako przynależną polskiej tradycji, gdyż była kultywowana przez Ślązaków, a zatem – w ich ocenie – przez Polaków. Natomiast śląscy badacze byli skłonni zaliczyć tę dziedzinę jaką własną, uprawianą przez miejscowych – „tutejszych” członków towarzystw gimnastycznych, klubów sportowych i innych stowarzyszeń. Spór szczególnie zaognił się w okresie międzywojennym XX wieku, gdy Górny Śląsk został podzielony pomiędzy Polskę i Niemcy, które wcześniej ostro rywalizowały (powstania, plebiscyt) o tę ważną przemysłową prowincję.

Po „ostatecznym rozwiązaniu kwestii śląskiej” przez nazistów w 1939 r. wydawało się, że temat ten, jak butnie głosili, na tysiąc lat ostatecznie wyczerpał się. Powrócił jednak z równą siłą po sześciu latach, wkrótce po zakończeniu II wojny światowej i przyznaniu Dolnego i Górnego Śląska Polsce. Większość wcześniejszej spuścizny kulturowej tej prowincji Niemcy traktowali jako własne dziedzictwo kulturowe, wliczając w to również kulturę fizyczną. Polscy historycy uważali, że znaczna część górnośląskiej tradycji kultury fizycznej jest polska, lecz była wcześniej silnie germanizowana. Należy więc przywrócić odpowiednie proporcje i traktować dziedzictwo przeszłości jako polskie i niemieckie.

Szczególne emocje i spory wzbudzał obszar Górnego Śląska. Wynikało to z faktu, że dokonano wspomnianego wcześniej podziału tej prowincji w 1922 r. pomiędzy Polskę i Niemcy. Rozpoczęła się swoista rywalizacja, także w zakresie sportu, którego wymownym przykładem stał się rozwój dwóch miast traktowanych jako wzorcowe. Po stronie niemieckiej było to przygraniczne Zabrze (Hindenburg), a po stronie polskiej Katowice – stolica utworzonego województwa śląskiego.

Historyczne podziały i polemiki także długo dzieliły polskich i niemieckich historyków kultury fizycznej. Z jednej strony panował kult wypędzonych i retoryka powrotu na *prawdziwe ziemie niemieckie*, z drugiej natomiast występował inny historyczny szaniec w postaci *powrotu na prastare ziemie piastowskie*. Prawdziwy przełom nastąpił wraz z transformacją społeczną i przełomem ustrojowym w Polsce w 1989 r. oraz zjednoczeniem Niemiec w następnym roku. Symbolem nowych relacji stało się śląskie spotkanie w Krzyżowej w lipcu 1989 r.

kanclerza Helmuta Kohla i premiera pierwszego niekomunistycznego rządu w Polsce Tadeusza Mazowieckiego. Klimat pojednania i duch ekumenizmu przeniknął także badaczy historii. Otworzyły się archiwa w Polsce dla historyków z Niemiec i niemieckie dla historyków z Polski, do których wcześniej dostęp był reglamentowany. Trudno zatem się dziwić, że właśnie dekada lat dziewięćdziesiątych uchodzi za płodną w zakresie nowych ustaleń historycznych i weryfikacji dawnych dogmatycznych polsko-niemieckich ocen.

Ukazały się wówczas fundamentalne prace polskich i niemieckich historyków, kreślących na nowo historię kultury fizycznej na Śląsku w XX wieku. Za taką pracę uchodzi książka prof. Horsta Ueberhorsta: *Pamiętać, nie zapomnieć. Sport na niemieckim wschodzie i w kraju sudeckim. Od początków do 1945 r.*⁶, ukazująca w sposób obiektywny sport na Śląsku do 1945 r. Do grona pionierów obiektywnych ustaleń po stronie polskiej należał prof. Henryk Rechowicz, prof. Mirosław Ponczek – zajmujący się Górnym Śląskiem, oraz prof. Leonard Szymański i prof. Marek Ordyłowski – piszący o Dolnym Śląsku, często ukazwanym z perspektywy ogólnopolskiej, zwłaszcza w odniesieniu do okresu Polski Ludowej (1945–1989)⁷.

Warto przedstawić ustalenia Henryka Rechowicza, który zainteresował się specyfiką i tożsamością śląskiego sportu. Stwierdził, że w początkowym okresie rozwoju najpopularniejszej dyscypliny, czyli piłki nożnej, nie spotykano wrogości polsko-niemieckiej, a pierwsze zawody nie nosiły charakteru walki między Polakami a Niemcami, jak wcześniej podawał A. Konieczny i K. Krawczyk. H. Rechowicz akcentuje, że piłkę nożną „uprawiali tutejsi mieszkańcy, a więc przede wszystkim Górnoślązacy, tymczasem ten fakt był przeinaczany, przemilczany lub pomijany”.

Polemizuje on także z tezą Antoniego Szpigelmana, że „młodzież uświadomiona trzyma się z dala od towarzyszy i towarzyszek, a podpatrując i przypatrując się zabawom, naśladuje ich”. Tymczasem, jak podaje H. Rechowicz, „młodzież górnośląska w rzeczywistości nie trzymała się z dala od (niemieckich) organizacji sportowych, lecz wstępowała do nich. Chodziła do szkoły niemieckiej, spotykała się z urzędowym językiem niemieckim, dlatego więc miała nie kopać piłki z tego powodu, że organizacja nosiła nazwę niemiecką. Każdy grający szmacianką marzył o tym, aby móc grać prawdziwą piłką, a to było możliwe tylko w klubach niemieckich, bo tylko takie były”.

Śląski historyk krytykuje także tezę, że niemieccy działacze i kierownicy klubów „[...] żądali od nich (Polaków) jawnego odstępstwa od polskich obyczajów i mowy”. W rzeczywistości w niektórych klubach żądano posługiwania się

⁶ H. Ueberhorst, *Vergangen nicht vergessen. Sportkultur im deutschen Osten und im Sudetenland. Von den Anfaengen bis 1945*, Duesseldorf 1992.

⁷ Wszystkie utwory wymienionych historyków zostały przywołane w tekstach M. Ordyłowskiego: *Polnische literatur – Niederschlesien*, [w:] T. Jurek, K.-H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 49–58, oraz T. Jurka.

mową niemiecką, ale do tego Górnoszlązacy byli przyzwyczajeni, bo był to język urzędowy. „Kluby piłkarskie nie miały też charakteru elitarnego i wbrew zasadzie walki klasowej były dostępne dla młodzieży górnoszląskiej, która wyrażając chęć grania w jedynie istniejących wówczas klubach niemieckich, nie zastanawiała się nad kwestią narodową, a jednostki czujące się Polakami nie popełniały zdrady narodowej”.

Próby działań nacjonalistycznych i germanizacyjnych stosował Górnoszląski Ruch Gier Ludowych i Młodzieżowych (Oberschlesische Volks- und Jugendspielbetrieb), który stwierdzał, że „językiem zabaw jest niezależnie od okoliczności i bez wyjątku niemiecki. Dzieciom mającym zaległości w opanowaniu niemieckiego należy udzielić pomocy”. Niemiecki charakter ruchu gier na Śląsku na początku XX wieku akcentował Michael Munzer, który napisał „kiedy gramy, służymy krajowi rodzinnemu i ojczyźnie”. Wydzielił zatem Śląsk jako małą ojczyznę (Heimat) i Prusy jako Wielką Ojczyznę (Vaterland). Silne hasła narodowe głosił także Górnoszląski Związek Gier i Jazdy na Łyżwach (OSEV), który zyskał przed I wojną światową dużą popularność na Górnym Śląsku. Organizacja ta zalecała by „dzieci polskojęzycznych rodziców uczyły się w czasie gry mowy niemieckiej oraz przyswajały niemiecką dyscyplinę”.

Po podziale Górnego Śląska rywalizacja sportowa i narodowa przybrała na sile. Świadczył o tym fakt wypaczenia wyniku meczu pomiędzy „Wisłą” Kraków a niemieckim I FC Katowice w 1927 r., który zakończył się jej zwycięstwem po tendencyjnych błędach polskiego sędziego. Mecz decydował o wyniku mistrzostw Polski, w których niemiecka drużyna zajęła ostatecznie drugie miejsce. Skandal sędziowski wywołał nawet rozruchy kibiców, którzy wtargnęli na boisko. Podobnych przypadków było więcej, lecz nie na tak wysokim szczeblu. Okazją do manifestowania postaw narodowych były uroczystości, w tym zwłaszcza otwarcie nowego stadionu I FC w 1934 r. Jak napisał niemiecki dziennikarz i historyk E. Krall, „to był oficjalnie festyn sportowy, ale dla wszystkich uczestników wyznaczenie przynależności do Niemiec i stron rodzinnych”.

Przywołane powyżej przez H. Rechowicza⁸ przykłady świadczyły o rywalizacji narodowej i sportowej pomiędzy sportowcami śląskimi, ale występującymi już bardzo wyraźnie w barwach niemieckich bądź polskich, co trwało do końca okresu międzywojennego. H. Ueberhorst i H. Rechowicz twierdzą, że sport na Górnym Śląsku narodził się i rozwinął w drugiej połowie XIX wieku i początku XX, a więc w okresie przynależności do państwa pruskiego. Tutejsza ludność znajdowała się pod różnego rodzaju wpływami niemieckimi, poprzez szkoły, urzędy, przemysł, oraz w sferze silnego wpływu kultury niemieckiej. W miastach przybywało ludności z głębi Niemiec, która znajdowała uprzywilejowane miejsce w społeczeństwie i oddziaływała na ludność miejscową.

⁸ Wykaz licznych publikacji tego autora z zakresu dziejów kultury fizycznej na Śląsku zawiera tekst T. Jurka: *Polnische Literatur – Ostoberschlesien und Oberschlesien*, [w:] T. Jurek, K.-H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 36–49.

Podobnie jak w całych Niemczech podstawą dla rozwoju wychowania fizycznego i sportu stał się ruch turnerski, zapoczątkowany najwcześniej we Wrocławiu, a następnie w latach 1815–1818 na Górnym Śląsku (m.in. boisko turnerskie zostało założone w Pszczynie). Po 1860 r. istniejący ruch turnerski na Górnym Śląsku uległ szerszemu rozwojowi. Po nim rozwinął się ruch gier i zabaw, szczególnie na początku XX wieku. Towarzystwa turnerskie wyraźnie deklarowały swoją niemieckość, a tak zwany ruch młodzieżowy i gier posiadał charakter germanizatorski. Jediną organizacją, która starała się przeciwstawić niemieckiemu ruchowi turnerskiemu, były gniazda „Sokoła”, powstające na przełomie XIX i XX wieku. Prześladowane za polską działalność patriotyczną miały ograniczone możliwości funkcjonowania. W wyniku takiej sytuacji w niemieckich towarzystwach znalazła się nie tylko młodzież niemiecka, ale także miejscowa.

Dokonując podsumowania rozwoju sportu na Górnym Śląsku, H. Rechowicz pisze, że kluby i towarzystwa posiadały narodowy charakter, który stał się szczególnie wyrazisty w okresie międzywojennym, w dobie nasilającego się nacjonalizmu polskiego i niemieckiego. Nie pomogła w tym ani konwencja górnośląska, obowiązująca w latach 1922–1937, ani mały traktat mniejszościowy, jaki podpisała Polska, ani dwustronne porozumienie polsko-niemieckie ze stycznia 1934 r. o nieagresji we wzajemnych stosunkach.

Autor ten uważa, że cały dorobek w zakresie kultury fizycznej na tym obszarze należy zaliczyć do historii górnośląskiego sportu. W konkluzji można zatem stwierdzić, że nie popełniamy błędu, pisząc o dorobku śląskiej kultury fizycznej, ani też gdy piszemy o sporcie niemieckim bądź polskim na omawianym terenie. Oby zawsze o ocenie rozwoju kultury fizycznej na Śląsku oraz każdym innym regionie decydowali historycy, a nie politycy.

Zgadzać się z profesorem Henrykiem Rechowiczem, którego pogląd reprezentują także prof. Mirosław Ponczek, Henryk Kocój, Marek Ordyłowski i Leonard Szymański, warto zatrzymać się nad innymi najważniejszymi problemami badań polsko-niemieckich. Dokonanie oceny i swoistej inwentaryzacji dotychczasowych działań w tym zakresie ujawnia istotne kwestie, które należy rozwiązać, aby nie tkwić w gorsecie dawnych uprzedzeń i politycznych sporów. Do najistotniejszych należą, w skromnej opinii autora, następujące zagadnienia:

- Wciąż brakuje opracowań, choćby cząstkowych badań nad dziejami kultury fizycznej na tzw. Ziemiach Odzyskanych, leżących do 1945 r. w granicach Niemiec. Skutkuje to ułomnymi monografiami, które nie odzwierciedlają okresu sprzed 1945 r., kreśląc obraz rozwoju wychowania fizycznego, sportu i turystyki od zakończenia drugiej wojny światowej. Zdecydowana większość prac o Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski ukazuje ich dzieje po 1945 r. i na tym tle zaniechania w zakresie rozwoju ruchu turnerskiego i sportu są szczególnie rażące. Tworzy to ułomną tożsamość współczesnych mieszkańców, którzy nie mają dostępu do informacji o tej dziedzinie życia społecznego. Ważną rolę w tym procesie nadrabiania zaległości powinni

odegrać historycy kultury fizycznej, których nie obowiązuje już cenzura i ograniczenia w dostępie do materiałów źródłowych. Częstokwątą rolę mogą odegrać prace promocyjne (magisterskie, doktorskie), odpowiednio realizowane przez autorów i stymulowane przez promotorów⁹.

- Likwidacja cenzury oraz barier granicznych i archiwalnych w dostępie do źródeł w Niemczech pozwala na objęcie poszukiwaniami wiele nieznanych dotąd zespołów archiwalnych, z których to możliwości coraz częściej zaczynają korzystać polscy historycy. Niemiecki system archiwalny został w wyniku zjednoczenia kraju uporządkowany, a wiele wartościowych akt jest przechowywanych w przeniesionych do Berlina głównych archiwach niemieckich: Archiwum Federalnym oraz Archiwum Politycznym Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz w istniejącym już wcześniej Tajnym Archiwum Państwowym Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego. Można z nich korzystać bez problemów, a goście z Polski spotykają się z życzliwym przyjęciem i okazywana jest im niezbędna pomoc. Dodatkowym atutem historyków z Polski jest możliwość pozyskania grantów krajowych, ale także z fundacji niemieckich, które wspierają badaczy zajmujących się historią Niemiec i Niemców poza granicami tego kraju. Beneficjentem takich udogodnień badawczych i finansowych był także autor¹⁰.
- Reinterpretacji wymagają wcześniejsze ustalenia polskich i niemieckich autorów, którzy w okresie komunizmu w dawnej Niemieckiej Republice Demokratycznej oraz w Polsce dokonywali ustaleń i ocen rozwoju kultury fizycznej do 1945 r. zgodnie z panującą linią polityki historycznej. Okres II Rzeszy, Republiki Weimarskiej i III Rzeszy podlegał ostrej krytyce, rozciągającej się także na pozytywy i osiągnięcia w zakresie wychowania fizycznego, sportu wyczynowego, turystyki i rekreacji oraz higieny społecznej. W monumentalnych pracach z zakresu kultury fizycznej w dawnej NRD skupiono się na zjawiskach negatywnych, bez adekwatnego ukazania niewątpliwych osiągnięć ruchu sportowego, rekreacyjnego, turystycznego i higienicznego w Niemczech. Wydane wówczas (do 1989 r.) oceny powielano także w Polsce i bez odpowiedniej refleksji „w linii prostej” wprowadzono do historiografii. Takie oceny i wybrane fakty, oparte na przesłankach ideologicznych, niestety wciąż przenikają do współczesnej literatury historycznej w Polsce.

⁹ Chlubnym wyjątkiem jest książka wrocławskiego historyka T. Przerwy, *Między lękiem a zachwytem. Sporty zimowe w Śląskich Sudetach i ich znaczenie dla regionu (do 1945 r.)*, Wrocław 2012, oraz inna praca tego autora: *Odkryli dla nas piękno gór. Trzy sudeckie organizacje górskie 1881–1945: Verband der Gebirgsvereine an der Eule, Waldenburger Gebirgsverband, Zobtengebirgsverein*. Toruń 2003.

¹⁰ W wyniku studyjnego stażu badawczego DAAD autor mógł wykonać szeroko zakrojone badania w Niemczech, w wyniku których powstały dwie monografie: *Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918–1945*, Gorzów Wlkp. – Poznań 2002; *Polonijna kultura fizyczna w Niemczech (1918–1939)*, Warszawa 2013, a także ponad 20 artykułów naukowych.

- Gruntownej analizie historycznej wymaga zwłaszcza okres totalitarny w dziejach niemieckiej kultury fizycznej, obejmujący lata nazizmu (1933–1945) oraz komunizmu w NRD (1949–1990). Na tym tle ważne pozostają polsko-niemieckie relacje bilateralne (II Rzeczpospolita a Republika Weimarska i III Rzesza; Polska Ludowa a NRD) i ich wpływ na rozwój sportu w tych krajach, zaś w latach 1918–1939 na rozwój kultury fizycznej wśród mniejszości niemieckiej w Polsce i Polonii niemieckiej. Znaczący postęp w badaniach i publikacjach z zakresu tego tematu dokonał się po transformacji ustrojowej w Polsce i zjednoczeniu Niemiec. Ważne okazało się pełne otwarcie wszystkich archiwów, ale równie istotna była likwidacja cenzury i autocenzury, skutecznie blokującej dotąd dokonanie wyważonych sądów i ocen. Istotny wpływ na wcześniejsze ustalenia historyków miała także dramatyczna spuścizna historyczna obu sąsiadujących krajów z utrwalonymi symbolami „krwawiącej granicy”, Hakaty, Kulturkampfu (walki kulturowej), Drang nach Osten (parcia na wschód), agresji 1939 r., Holocaustu oraz innych¹¹.
- Białą plamą w polsko-niemieckiej historiografii pozostaje wpływ, jaki wywierała polityka w obu totalitarnych państwach na wzajemne „przyjacielskie” relacje i kontakty sportowe. Powstały wprawdzie ważne prace Piotra Godlewskiego i Artura Paski, ukazujące uwikłanie sportu w Polsce w meandrach ideologicznych ówczesnego systemu oraz długofalowej i bieżącej polityce władz PRL, lecz brakuje nam szczegółowych ustaleń o dwustronnych stosunkach w zakresie kultury fizycznej, oficjalnie braterskich, w praktyce podszytych nieufnością i rezerwą. Ten proces internacjonalistycznej współpracy bratnich państw przechodził różne fazy, począwszy od podpatrywania i kopiowania polskich wzorów sportowych w latach pięćdziesiątych XX wieku przez trenerów z NRD, po okres fascynacji ze strony Polaków bezprecedensowymi światowymi osiągnięciami sportowców zza zachodniej granicy w dekadzie lat osiemdziesiątych, gdy NRD określano jako „fabrykę mistrzów”, a skrót NRD prześmiewczo odczytywano jako „niemiecka republika dopingu”.

Realizacja zasygnalizowanych możliwości badawczych zależy od aktywności polskich i niemieckich historyków, kreowania wspólnych projektów badawczych oraz odważniejszych ocen, bazujących na nowych źródłach. Działalność ta powinna być daleka od wcześniejszego politycznego i publicystycznego zacietrzewienia. Brak emocji winien sprzyjać wyważonej interpretacji dziejów kultury fizycznej na wspólnych obszarach: do 1945 r. – w granicach Niemiec, po 1945 r. – w granicach Polski. Historię tej ważnej dziedziny życia społecznego na

¹¹ Duży wkład w dzieło poznania sportu totalitarnego wnieśli niemieccy historycy kultury fizycznej: Horst Ueberhorst (Uniwersytet w Bochum) – dla okresu sprzed 1945 roku, oraz Hans Joachim Teichler (Uniwersytet w Poczdamie) – dla okresu b. NRD.

terenach pogranicza tworzyli początkowo Niemcy, następnie Polacy, i taka refleksja winna nam towarzyszyć podczas badań.

Bibliografia

- Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997.
- Gaj J., Woltmann B. (red.), *Zarys historii sportu w Polsce (1867–1996)*, Gorzów Wlkp. 1999.
- Jurek T., *Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918–1945*, Gorzów Wlkp. – Poznań 2002.
- Jurek T., *Polnische Literatur – Ostoberschlesien und Oberschlesien*, [w:] T. Jurek, K.-H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 36–49.
- Jurek T., *Polonijna kultura fizyczna w Niemczech (1918–1939)*, Warszawa 2013.
- Jurek T., Schodrok K.-H. (red.), *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 1912.
- Lipoński W., *Encyklopedia sportów świata*, Poznań 2001.
- Lipoński W., *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa 2012.
- Ordyłowski M., *Polnische literatur – Niederschlesien*, [w:] T. Jurek, K.-H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 49–58.
- Ponczek M., Schodrok K.-H. (red.), *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury fizycznej na w latach 1919–1989 na Śląsku*, Katowice 2009.
- Przerwa P., *Między łękiem a zachwytem. Sporty zimowe w Śląskich Sudetach i ich znaczenie dla regionu (do 1945 r.)*, Wrocław 2012.
- Przerwa P., *Odkryli dla nas piękno gór. Trzy sudeckie organizacje górskie 1881–1945: Verband der Gebirgsvereine an der Eule, Waldenburger Gebirgsverband, Zobtengebirgsverein*. Toruń 2003.
- Ueberhorst H., *Vergangen nicht vergessen. Sportkultur im deutschen Osten und im Sudetenland, Von den Anfaengen bis 1945*, Duesseldorf 1992.
- Wroczyński R., *Powszechna dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław 1985.

Abstract

Polish, German, Czech or Silesian physical culture? An attempt of summary – reflections about mutual studies

This article is an attempt to evaluate present research on development of physical culture in Silesia, that took place in 2004–2012 as a German-Polish project: “Physical cultures in Silesia in the 19th and 20th century” under the guidance of Tomasz Jurek, Mirosław Ponczek, Bernard

Woltmann (Polish site) and Karl-Heinz-Schodrock and Norbert Urbainsky (German site). The project resulted with two monographs, that describe for the first time the history of the physical culture in multicultural area of Silesia, that used to be firstly part of Germany and later the part of Poland (polish version: *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1939*; German version: *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*). The numerous group of researchers and authors showed in this context all doubts and dilemmas that were connected with their scientific activities. They pointed out the most important issues related to the undertaken research over the this borderland of cultures, nations and eras. They also suggested some issues about the future German-Polish projects in the field of the history of physical education.

Keywords: physical culture in Silesia, German sport, Silesian turners, German-Polish research project

Norbert URBAINSKY*

Die Rolle der Körperkultur im Versöhnungsprozess zwischen Deutschland und Polen

Zusammenfassung

Ausgehend von den politischen Verhältnissen im Nazi-Deutschland, setzt ab 1933 eine Verschlechterung der Beziehungen zwischen Polen und Deutschland ein.

Ein gutes Verhältnis zwischen deutschstämmigen Bürgern und der polnischen Bevölkerung wurde sichtbar, als auf beiden Seiten die nationalistischen Kräfte ihre Feindseligkeiten austrugen.

Nach dem 2. Weltkrieg konnte man zunächst eine gewisse Normalität zwischen Ostdeutschland und Polen konstatieren. Erst ab den 70er Jahren wurden die Beziehungen zu Westdeutschland wesentlich besser.

Nach der Wiedervereinigung Deutschlands (1989), nach dem Eintritt Polens in die NATO und in die EU, verbesserte sich das Klima auf allen Gebieten zwischen Deutschland und Polen. Neben dem deutsch-polnischen Wirtschafts-, Kultur- und Bildungsaustausch wurde u.a. der Sport als ein wichtiger Versöhnungsfaktor für die grenzüberschreitende Zusammenarbeit. An polnischen und deutschen Hochschulen (z.B. der Universität Poznan, „Viadrina“-Universität Frankfurt / O., FNP und PAN) wird ein reger Studienaustausch gepflegt.

Es entstehen Sportakademien in Drzonkow, Mehrzwecksportstätten in Cottbus, Forst und Münchhofe. Eine rege Zusammenarbeit zwischen dem Stadtsportbund Cottbus und dem Sportclub von Zielona-Gora sind zu verzeichnen, nach dem Motto: „Sportler kennen keine Grenzen“. Ich muss gestehen, dass ich verunsichert bin, über dieses Thema zu sprechen. Obwohl ich am Ende des 2. Weltkrieges erst 10 Jahre alt war, konnte ich schon damals nicht begreifen, dass ein Kulturland wie Deutschland die Barbarei nicht verhindert und uns in eine tiefe Schuld geführt hat. Wie konnte es passieren, dass Deutschland seine Nachbarn überfiel und Millionen Menschen ins Unglück stürzte? Dies alles zu erklären, haben in den letzten 65 Jahren schon viele Historiker, Theologen, Politiker, Soziologen, Journalisten und verschiedene Institutionen in der ganzen Welt versucht. Die meisten Nachbarländer Deutschlands wurden mit Krieg überzogen. Polen aber hat besonders darunter leiden müssen; und es wäre vermessen, wenn man in diesem Kurzreferat alle furchtbaren Verbrechen aufzählen wollte; das würde viele Bücher füllen.

Heute haben wir alle die Aufgabe, eine Verantwortung zu übernehmen, dass solche Verbrechen nie wieder vorkommen dürfen. Unsere Fähigkeit zur Verantwortung gehört zum Grundbe-

* Prof. Dr., Bochum, Germany.

sitzstand des HUMANUM. Wir würden uns selbst verlieren, wenn wir diesem Prinzip nicht zu folgen vermögen.

Schlüsselwörter: Deutsche in Polen, Nationalisten, 2. Weltkrieg, friedliche Koexistenz, normale Beziehungen, Versöhnung durch Sport

Zunächst möchte ich etwas aus meiner Vergangenheit schildern, da meine Familie und ich persönlich unmittelbar an den Zentren der Feindseligkeiten zwischen Polen und Deutschland lebten. Diese Feindseligkeiten bezogen sich nicht auf alle Polen und alle Deutschen. Im Gegenteil: Mein Vater (1888) war als Deutscher ein hoher polnischer Beamter (1921–1939) und hatte zu seinen Angestellten und Kollegen immer ein gutes Verhältnis. Erst als die Nationalisten (z.B. „Deutscher Freikorps“ und „Powstancy“) sich gegenseitig mit Waffen bekämpften, brach der Hass los. Jede Seite glaubte im Recht zu sein. Bei einer auf beiden Seiten tödlichen Auseinandersetzung auf unserer Straße, war es meinem Vater möglich, unserem polnischen Hausnachbarn das Leben zu retten.

Meine Mutter (1896) stammte aus Galizien. Die Vorfahren kamen als Siedler aus der Pfalz (Süddeutschland, Nähe Karlsruhe), die 1783 über Ulm, Wien nach Hohenbach (Czermin) als arme Bauern ihre Heimat verlassen mussten, um auf die Werbung des österreichischen Kaiserreichs eine neue Heimat zu finden. Alle wurden österreichische Staatsbürger (bis nach dem 1. Weltkrieg). Ab 1918 wurden alle polnische Staatsbürger. Allerdings fühlten sie sich immer als Deutsche und sprachen ihren deutschen Dialekt.

Gräber sind Mahnmale der Versöhnung¹

¹ Auf Vorschlag der polnischen Gemeindevertretung von Czermin wurde auf dem alten Friedhof von Hohenbach ein Grabstein errichtet und wird als Gedenkstätte im Herbst 2013 gemeinsam mit Nachkommen der ehemaligen deutschen Siedlern eingeweiht werden.

Meine Kindheit habe ich in Hohenbach bei meinen Großeltern verbracht. Auch dort war das Verhältnis zwischen den Deutschen und Polen über Jahrhunderte immer ein gutes, freundschaftlich-nachbarliches Zusammenleben. Der älteste Bruder meiner Mutter war Bürgermeister der Gemeinde Hohenbach. Im August 1939 wurde mein Onkel von der polnischen Polizei verhaftet, weil er Mitglied der Partei „Deutsche Vereinigung“ war. Sein Leben konnte er einem polnischen Wachmann verdanken, der ihm zur Flucht verhalf.

Diese zwei Beispiele aus der eigenen Familie zeigen deutlich, dass in der „kleinen“ Politik hauptsächlich die Nationalisten sich gegenseitig bekämpften und das Terrain u.a. für den Eroberungskrieg Hitlers vorbereiteten. Seit 1933 (Hitlers Machtergreifung) konnte man eine langsame Verschlechterung des politischen Klimas zwischen Nazi-Deutschland und Polen feststellen. Während des Krieges (die deutsche Wehrmacht hatte ganz Polen besetzt), konnte die sog. „SS“ ungehindert ihre Verbrechen begehen; hauptsächlich gegen die Juden und gegen die polnische Intelligenz.

Eine weitere Tatsache konnte man in dieser Zeit konstatieren, dass das Dorf Hohenbach nicht ein einziges Mal von polnischen Partisanen angegriffen wurde, da nicht nur ein gutes Verhältnis zu den polnischen Nachbarn bestand, sondern weil auch polnische Familien im Ort lebten².

In der „großen“ Politik sah es für Polen auch nicht sehr gut aus. Polen wurde in den letzten 220 Jahren (bis 1989) 5 Mal von seinen Nachbarn geteilt und anektiert. Russland, Preußen und Österreich teilten sich das Land 1772, 1793 und 1795 untereinander auf. Die Aufteilung des Herzogtums Warschau durch den „Wiener Kongress“ (1815) war die 4. Teilung; und schließlich wurde durch den Hitler-Stalinpakt (1939) die 5. polnische Teilung vollzogen.

In Polen lösten diese Teilungen ein verstärktes Nationalbewusstsein aus. Während des 2. Weltkrieges hatte Polen unter den europäischen Ländern am meisten zu leiden, nicht nur durch die Besetzung Deutschlands, sondern auch durch die Sowjetunion (s.a. Morde von Katyn). Obwohl England und die USA von diesen Morden wussten, wurde es der Öffentlichkeit verschwiegen. Der Kampf Polens mit England, Frankreich und den USA gegen Hitler-Deutschland wurde ständig durch die Sowjetunion sabotiert (s.u.a. Konferenzen in Teheran, Yalta und Potsdam), so dass man heute weiß, dass Polen auch von Churchill und Roosevelt hintergangen wurde. Der nicht aufgeklärte Tod von General Sikorski spielte dabei eine große Rolle³.

² Wie es den anderen deutschen Dörfern erging, ist mir nicht bekannt. Ich beziehe mich hier auf die Memoiren meines Onkels, Jakob Hessler, bis 1944 Bürgermeister von Hohenbach (Czermin).

³ Die Sowjetunion hatte es nicht vergessen, dass sie u.a. von Polen 1920 besiegt wurde. Der amerikanische Präsident Roosevelt hatte zu optimistisch eine Machterweiterung der Sowjetunion in Europa hingenommen, in der Hoffnung, dass Stalin in Ostasien zu Gunsten der USA in den Krieg eingreifen würde.

Schon vor der „politischen Wende“ (1989/90) versuchte die damalige DDR normale Beziehungen zu Polen herzustellen. Man schaffte das Visum ab und bemühte sich, nicht nur wirtschaftliche Verbindungen aufzubauen, sondern sportliche und kulturelle Begegnungen zu organisieren, sowohl auf einer Vereinsebene als auch bei Ländervergleichskämpfen.

Einen großen Schritt zur Aussöhnung mit ganz Deutschland erfolgte in den 70er Jahren mit der deutschen Brandt-Regierung (s. „Kniefall von Warschau“). Aber erst nach der politischen Systemwende konnte sich das Verhältnis zwischen Polen und Deutschland immer mehr normalisieren und verbessern.

Die bilateralen Beziehungen sind für beide Staaten schon aufgrund der langen gemeinsamen Geschichte von sehr großer Bedeutung. Auch übereinstimmende Interessen, die gemeinsame Mitgliedschaft in der EU und NATO, geben hier ein solides Fundament. Hochrangige Besucherkontakte sind sehr häufig. So hat der neue deutsche Bundespräsident GAUCK seine erste offizielle Auslandsreise nach Polen gemacht. Im Juni 1991 wurde ein deutsch-polnischer Nachbarschaftsvertrag geschlossen, der im Zeichen des 20. Jahrestages am 21. Juni 2011 mit einer gemeinsamen Kabinettsitzung in Berlin unter der Leitung des polnischen Ministerpräsidenten TUSK stattfand. Polen und Deutschland arbeiteten auch während des polnischen Vorsitzes im Rat der EU, 2011 eng zusammen.

Polen ist mit Frankreich und Deutschland im Rahmen des „WEIMARER DREIECKS“ sehr eng verbunden. Diese Gespräche, z.B. mit Frau Bundeskanzlerin MERKEL und den beiden Staatspräsidenten KOMOROWSKI und SARKOZY, fanden auch in Warschau, Paris, Bydgoszcz (Bromberg) (Mai 2011) und Berlin (Februar 2012) statt.

Die grenzüberschreitende Zusammenarbeit, sowie hunderte Städtepartnerschaften und die Verbindungen zwischen den deutschen Bundesländern und den polnischen Woiwodschaften sorgen für eine große Breite und Dichte in den friedlichen Beziehungen.

Auch die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Polen und Deutschland sind eng verflochten. Der Warenaustausch erreichte im letzten Jahr 76 Milliarden Euro. Deutschland ist für Polen der wichtigste Handelspartner. Mehr als ein Viertel der polnischen Ausfuhren gingen nach Deutschland.

Der deutsch-polnische Kultur-, Sport- und Bildungsaustausch wird durch Mittler wie das Goethe-Institut, der Deutsche Akademische Austauschdienst, das Deutsch-Polnische Jugendwerk sowie private Stiftungen und wissenschaftliche Gesellschaften getragen.

In Polen lernen z.Zt. ca. 2,3 Millionen Menschen Deutsch als Fremdsprache. An der deutsch-polnischen Begegnungsschule in Warschau („Willy-Brandt-Schule“) kann man das deutsche Abitur oder die polnische Matura machen.

Einige deutschsprachige Studiengänge an den polnischen Hochschulen, die 1991 wiedergegründete Europa-Universität „VIADRINA“ in Frankfurt/Oder, die Angebote der „Weiße-Universität“, der Universitäten Rostock, Greifswald und

Wismar, oder das „Internationale Hochschulinstitut Zittau“ vertiefen den wissenschaftlichen und kulturellen Austausch. Die „Deutsche Forschungsgemeinschaft“ (DFG) unterhält Abkommen mit verschiedenen polnischen Partnerorganisationen wie der FNP und der PAN.

An der „VIADRINA“ waren im Sommersemester (2012) 6267 Studierende immatrikuliert: 76% Deutsche, 12% Polen und 12% aus anderen (84) Ländern. Leitbild und Schwerpunkte hinsichtlich der deutsch-polnischen Zusammenarbeit ist zunächst die Kooperation mit der Partneruniversität Poznan in einer deutsch-polnischen Juristenausbildung. Darüber hinaus unterhält die „VIADRINA“ zu vielen anderen polnischen Universitäten Kontakte. Alljährlich vergibt die Europa-Universität den „Viadrina-Preis“ an Personen, die sich um die deutsch-polnische Verständigung verdient gemacht haben.

Zu erwähnen wären noch die vielen zahlreichen „Europäischen Sportakademien“⁴, die an den Grenzen zu den europäischen Nachbarn liegen. Im Osten Deutschlands wären hauptsächlich Potsdam (Brandenburg) und früher Cottbus (Sachsen) zu nennen. Hier finden regelmäßige Sportkonferenzen, Seminare und Weiterbildungslehrgänge für Trainer und Übungsleiter statt, die die sportlichen Beziehungen beider Länder intensivieren. Nicht zuletzt möchte ich bei der Verbesserung der Qualität der deutsch-polnischen Sportbegegnungen das „Woiwodschaftszentrum für Sport und Erholung“ in Drzonkow erwähnen, das im Rahmen des operationellen Programms der grenzübergreifenden Zusammenarbeit – Polen / Deutschland – (hier: Euroregion Spree-Neiße-Bober) folgende Projekte vorgesehen hat:

- Entstehung des Büros der Europäischen Sportakademie im Wirtschaftszentrum für Sport und Erholung in Drzonkow
- Internationale Sportstättenmanagement-Konferenz
- Verbesserung der Qualität der deutsch-polnischen Sportbegegnungen
- Ausbau der grenzüberschreitenden Mehrzwecksportstätten: z.B. die Zusammenarbeit der Reiter aus Drzonkow, Cottbus, Forst und Münchehofe; wobei die Europäische Sportakademie Potsdam und der Stadtsportbund in Cottbus mit dem Sportclub von Zielona-Gora eng zusammenarbeiten. Hauptsächlich der Moderne Fünfkampf wird gepflegt. Auf dem Gelände in Drzonkow sind folgende Sportsektionen aktiv:
Tischtennis, Moderner Fünfkampf, Triathlon und Reiten.

Das Motto der Projekte heißt:

„Grenzen überwinden durch gemeinsame Investition in die Zukunft“

Der Hintergrund aller Veranstaltungen bildet das „Deutsch-Polnische Jugendwerk“, das seit 1991 ca. 3000 Projekte förderte, in denen sich seit dieser Zeit mehr als 2 Millionen Jugendliche aus Deutschland und aus Polen beegnet

⁴ Es sind keine Hochschulen, sondern Sportschulen, die in Verbindung mit einzelnen Landes-sportbünden (hier Brandenburg und Sachsen) regionale und grenzüberschreitende Maßnahmen übernehmen.

sind und damit zeigen, wie wichtig die Aussöhnung zwischen Deutschland und Polen ist. Dieser interkulturelle Austausch zwischen jungen Menschen beider Länder dient somit der friedlichen Zusammenarbeit und dem friedlichen Leben beider Länder miteinander. Bei dieser Arbeit geht es um den Menschen im Sport; aber auch um den Geist im Sport. Der Sport ist auf der ganzen Welt eine Macht, die zum Guten, aber auch zum Bösen führen kann.

Leider sind die deutsch-polnischen Beziehungen seit einiger Zeit belastet, da es Deutsche gibt, die polnische Gefühle nicht genügend beachten und nur mangelhafte Geschichtskennntnisse besitzen und sich wundern, wenn es dann in Polen antideutsche Töne gibt. Seit einigen Jahren sind es Missverständnisse und Vorwürfe, die die Beziehungen auf einigen Gebieten trüben. Die häufigsten Konflikte hatten teilweise innenpolitische Ursachen, sowohl in Polen als auch in Deutschland. Die Brüder Kaczynski haben die Wahlen von 2005 nicht zuletzt mit antideutscher Stimmungsmache gewonnen. Allerdings sollte man nicht daraus auf die Einstellung in der Gesellschaft schließen, im Gegenteil: Das Image Deutschlands und der Deutschen in Polen hat sich seit 1989 erheblich verbessert. Vor allem gibt es auch in Deutschland junge Menschen, die sich gegenüber ausländischen Gästen nicht benehmen können. Man muss sich als Deutscher dabei erinnern und schämen, wie sich bei den Handball-Weltmeisterschaften 2010 in Köln viele deutsch Zuschauer gegenüber den Polen betragen haben.

Viel gravierender als die unrühmliche Episode in Köln sind die Fehler der EU-Erweiterung. Die Einschränkungen bei der Freizügigkeit von Arbeitnehmern haben bei vielen Polen das Gefühl hinterlassen, EU-Bürger „zweiter Klasse“ zu sein. Auch die Planung der Ostsee-Gaspipeline durch die Ostsee hat bei vielen Polen alte Ängste vor einem deutsch-russischen Pakt zum Nachteil von Polen geweckt⁵.

Am Schluss meiner Ausführungen möchte ich betonen, dass wir uns darin einig sein sollten, im Rahmen des Sports, der Kultur und der Bildung keine Gegensätze aufkommen zu lassen. Denn es sind meistens internationale Machtverhältnisse, die sich in der europäischen Geschichte widerspiegeln. Wir müssen alles dafür tun, dass nationalistische Kräfte in beiden Ländern keine Chance bekommen, Unfrieden zu säen. Sportler sollten deshalb mit gutem Beispiel vorangehen und die freundschaftlichen Beziehungen zwischen Deutschland und Polen ausbauen und verbessern, nach dem Motto:

„Sportler kennen keine Grenzen“.

⁵ Auf alle Themen hier einzugehen, die eine Versöhnung zwischen Deutschland und Polen stören (Fragen zur Einstellung von Vertriebenenverbände, Vertreibung der Polen und der Deutschen aus ihrer Heimat, „Preußische Treuhand“) ist nicht möglich. Viele Studien sind darauf schon eingegangen. Wie Geschichte aufgearbeitet wird, ist weniger eine Frage der Geschichte selbst zu sein.

Meinen kurzen Vortrag möchte ich mit einem Zitat von Josef Recla (1905–1987), dem österreichischen Sportwissenschaftler, Europäer und Humanisten, beenden:

„Nicht wie viele Menschen wir treffen ist wichtig, sondern wie vielen Menschen wir in Freundschaft begegnen, - ist allein das, was unser Leben bereichert und erfüllt“.

Literatur

Deutsch-Polnisches Jugendwerk, hier: Geschäftsbericht 2011
Europa-Universität Viadrina, aus: Wikipedia, freie Enzyklopädie, 2012
Hessler, Jakob: Memoiren, Irfersgrün 1955

Abstract

The role of the physical culture in the reconciliation between Germany and Poland

Based on the political situation in Nazi Germany, the German-Polish relations began to deteriorate in 1933.

A good relationship between ethnic German citizens and the Polish population was visible, when nationalistic forces delivered their hostility on both sides.

After World War II one could first state certain normality between East Germany and Poland. Only from the 70's relations with West Germany became substantially better. After the reunion of Germany (1989), after participation of Poland in the NATO and the EU, the climate improved in all areas between Germany and Poland. Beside the German-Polish economic, cultural and educational exchange, the sport became among others an important reconciliation factor for the cross-border cooperation. At Polish and German universities (e.g., the university of Poznan, "Viadrina" university of Frankfurt / O., FNP and PAN) an active study exchange is maintained.

This results in sports academies in Drzonkow, multi-purpose sports halls in Cottbus, Forst and Münchhofe. An active cooperation between the city sport alliance of Cottbus and the sports club of Zielona-Gora are to be registered, according to the motto: „Athletes know no boundaries“.

Keywords: German in Poland, nationalists, Second World War, peaceful coexistence, normal relations, reconciliation by sport

Stanisław ZABORNIAK*
Paweł KRÓL**

Pogranicze mniejszości narodowych: niemieckiej, ukraińskiej i żydowskiej w kulturze fizycznej w Polsce przed 1939 r.

Streszczenie

W latach 1919–1939, w tzw. okresie międzywojennym, $\frac{1}{3}$ ludności w Polsce (9,9 miliona – 31,3% ogółu ludności w 1931) była mniejszością etniczną, w tym najliczniejsi byli Ukraińcy, Żydzi, Białorusini i Niemcy. Polityka międzynarodowa niemieckich i ukraińskich organizacji sportowych, działających w granicach II Rzeczypospolitej, została ukierunkowana na wzmocnienie działań roszczeniowych. Żydowski program edukacji fizycznej (różniący się od niemieckiego i ukraińskiego) miał na celu rozwój siły fizycznej oraz dbanie o własną tożsamość kulturową. Sportowcy reprezentujący mniejszości narodowe należeli do klasy robotniczej lub średniej. Ruch sportowy opracowano na podstawie traktatu mniejszościowego, który został zaakceptowany przez parlament II RP w dniu 28 kwietnia 1919 roku. Traktat przewidywał, dla obywateli polskich różnego pochodzenia i różnych narodowości, równość w prawie oraz możliwości rozwoju własnej kultury, wiary i języka.

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, XX-lecie międzywojenne, mniejszości narodowe, historia, kultura fizyczna

Wprowadzenie

W latach 1919–1939, w tzw. okresie międzywojennym, trzecią część ludności Polski (9,9 mln – 31,3% ogółu ludności kraju w 1931 r.) stanowiły mniejszości narodowe, w tym najliczniejsi Ukraińcy, Żydzi, Białorusini i Niemcy¹. Inte-

* Dr hab. prof. nadzw., Katedra Nauk Humanistyczno-Społecznych, Wydział Wychowania Fizycznego, Uniwersytet Rzeszowski.

** Dr, Katedra Nauk Humanistyczno-Społecznych, Wydział Wychowania Fizycznego, Uniwersytet Rzeszowski.

¹ *Mały rocznik statystyczny 1938*, Warszawa 1939, s. 22–23.

res narodowy niemieckich i ukraińskich organizacji sportowych działających w obrębie II Rzeczypospolitej był nastawiony na wzmocnienie działań roszczeniowych, zmierzający do oderwania z czasem zamieszkiwanych ziem od Polski. Różniący się od niemieckiego i ukraińskiego żydowski program kultury fizycznej dążył do rozwoju siły fizycznej oraz pielęgnowania własnej odrębnej kulturowej i budzącej się tożsamości narodowej. Wśród sportowców reprezentujących mniejszości narodowe dominowała przynależność do klasy robotniczej i mieszczańskiej². Ruch sportowy mniejszości narodowych rozwijał się na podstawie *Traktatu mniejszościowego* przyjętego przez Sejm II RP w dniu 28 kwietnia 1919 r. Traktat zapewniał obywatelom polskim, w tym o innej proweniencji narodowościowej, równość wobec prawa oraz nieograniczone możliwości rozwijania odrębnej kultury, wiary i języka.

Nad całością wzajemnych zależności narodowościowych w kulturze fizycznej dominowały potrzeby materialne – finansowe i bazowe. Dostęp do nich regulowało początkowo Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznych, Ministerstwo Zdrowia oraz Państwowa Rada Wychowania Fizycznego i Kultury Fizycznej Cieleśnej.

Po przewrocie majowym, przeprowadzonym w 1926 r. przez Józefa Piłsudskiego, politykę finansowania kultury fizycznej w latach 1927–1939 powierzono Państwowemu Urzędowi Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, który podlegał ministrowi spraw wojskowych. Wysokość subwencji i związana z tym dynamika rozwoju kultury fizycznej uzależniona była od stanu gospodarczego państwa oraz od tendencji politycznych i społecznych. Pozwalało to na stosowanie protekcjonizmu w stosunku do stowarzyszeń lojalnych wobec prowadzonej polityki państwa polskiego oraz niedostrzeganie potrzeb stowarzyszeń unikających wspomnianej lojalności, co wpływało na ich niedofinansowanie, a to z kolei na zmniejszenie tempa rozwoju szeregu stowarzyszeń. Ukraińcy i Żydzi wypracowywali swoje wewnętrzne środki na sport, natomiast organizacje niemieckie otrzymywały dofinansowanie głównie od państwa niemieckiego.

Do ostrego konfliktu doszło w 1938 r. na tle wprowadzenia zarządzenia przez ZPZS do wszystkich podległych mu organizacji. W uzupełnieniu istniejących zarządzeń PUWFIPW, dotyczących stosunku związków sportowych do mniejszości narodowych, zarząd Związku Polskich Związków Sportowych do podległych mu związków sportowych wydał przepisy wykonawcze, w których zobowiązywał m.in. do:

„pkt. 1. [...] nasze organizacje kierownicze muszą być z charakteru formalnego państwowe, z ducha pracy polskie [...],

pkt. 2. [...] nie dotyczą one, jeżeli idzie o zakaz przyjmowania członków narodowości niepolских, do klubów, które mogą być ekskluzywne i wyłącznie

² H. Laskiewicz: *Robotnicza kultura fizyczna w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] *Sport robotniczy*, t. 6, Warszawa 1971, s. 135; liczba członków klubów i kół sportowych w Polsce wg narodowości w latach 1924–1938 (w tys.).

polskie, względnie wyłącznie mniejszościowe [...] zapewnienie elementowi polskiemu decydującego wpływu w zarządach klubów nieekskluzywnych względnie w kierownictwach odpowiednich sekcji należy do obowiązków ZPZS, względnie związków [...],

pkt. 3. [...] Zarząd ZPZS poleca niezwłocznie unieważnienie (względnie aż do następnego walnego zgromadzenia – zawieszenie wykonania) wszelkich uchwał wykluczających organizacje mniejszościowe, lub nakazujących zarządom nieprzyjmowania w przyszłości takich, czy innych organizacji mniejszościowych. Nie przyjmować względnie wykluczać wolno i należy tylko te organizacje (bez względu na ich charakter narodowościowy), które bądź nie wykazują należytej żywotności, bądź prowadzą destrukcyjną, z interesem sportu polskiego i państwa niezgodną pracę, bądź należą bezpośrednio, a nie przez centralę w Polsce do międzynarodowych organizacji sportowych [...],

pkt. 4. [...] Zarządzenie PUWF i PW nie działa wstecz, t.z. wybory, do zarządów nieposiadających zdecydowanej większości polskiej powinny odbyć się zgodnie z przepisami statutów.

pkt. 5. Zarząd ZPZS apeluje do wszystkich zainteresowanych, by przy wyborach nowych władz przez walne zgromadzenie, opierając się na zasadach wyłuszczonych w punkcie 3, nie doprowadzili do wyeliminowania z życia organizacyjnego prawdziwie wartościowych i wypróbowanych jednostek pochodzenia niepolskiego szczerze i lojalnie Polsce oddanych. Równocześnie jednak zarząd ZPZS z całym naciskiem podkreśla, że w przypadkach odwrotnych nie będzie tolerował majoryzowania elementu polskiego przez bloki mniejszościowe, wspierane ewentualnie przez destrukcyjne czynniki polskiego pochodzenia.

pkt. 6. Wstawianie czy niewstawianie zawodników narodowości niepolskiej do reprezentacji państwowej, czy okręgowej, zarząd ZPZS pozostawia do uznania związków, przypomina jednak, że wyniki naszych reprezentacji gruntuja prestiż naszego sportu, a zagranica sama posługuje się wszystkimi – bez względu na pochodzenie.

pkt. 7. Wobec związków opierających się wykonania powyższych zarządzeń ZPZS zastosuje rygory statutu przewidziane.

(–) J. Ulrych – prezes ZPZS, (–) W. Foryś – sekretarz generalny”³

I. Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej

Tradycje kultury fizycznej ludności niemieckiej na terenach późniejszej Polski sięgały początków działalności niemieckich organizacji turnerskich, które rozwijały się na wspomnianych terenach jeszcze w XIX wieku. Na Górnym Ślą-

³ *Związek Polskich Związków Sportowych do wszystkich podległych organizacji*, „Przegląd Sportowy” 1938, nr 17, s. 4.

sku, który od 1772 r. znajdował się pod zaborem pruskim, już w 1816 r. pojawiały się próby działalności ruchu turnerskiego na polu rozwoju kultury fizycznej. M.in. w Pszczynie w 1816 r. Wilhelm Zellner – aptekarz księcia pszczyńskiego, propagował ćwiczenia gimnastyczne skierowane na rozwój sprawności fizycznej. Ta nowatorska działalność została przez władze pruskie zawieszona. Po zniesieniu zakazu w 1842 r. miłośnik turnerstwa powrócił do swoich wcześniejszych działań gimnastycznych na boisku. Pierwsze towarzystwo turnerskie, które w swoich programach posiadało ćwiczenia lekkoatletyczne, powstało na Górnym Śląsku pod nazwą Towarzystwo Turnerskie (Turnverein), najpierw w Katowicach 12 maja 1860 r., a następnie w Nysie 23 czerwca 1860 r. W obu miastach z czasem utworzono dwa okręgi turnerskie działające na Górnym Śląsku⁴.

W programie utworzonych towarzystw oprócz działalności rekreacyjno-sportowej znalazła się także działalność polityczna wzmacniająca władzę niemiecką na zajętych terenach. W zakresie rozwoju kultury fizycznej już w dniu 13 kwietnia 1862 r. w Gliwicach z inicjatywy założyciela katowickiego oddziału turnerskiego Richarda Holtze odbył się pierwszy dzień turnerski, podczas którego uczestnicy popisywali się swoją sprawnością fizyczną. Wraz ze wzrostem liczby towarzystw w latach 90. XIX wieku rozpoczął się proces tworzenia mniejszych okręgów turnerskich. W 1900 r. utworzono I Okręg Górnośląski, który obejmował towarzystwa działające w Bytomiu, Brzezinkach, Brzozowicach, Hajdukach Wielkich, Królewskiej Hucie i w innych miastach. W 1912 r. w I Okręgu Turnerskim Górnośląskim było 5039 członków. Najwięcej członków należało do Towarzystwa Turnerskiego w Królewskiej Hucie – 1310. W omawianym okresie – do 1914 r. (do wybuchu I wojny światowej) – nie powstało ani jedno polskie towarzystwo o charakterze gimnastyczno-sportowym. Stąd Górnoślązacy wstępowali do organizacji niemieckich towarzystw turnerskich, gdzie podlegali germanizacji⁵. Sport szczególnie uznanie znalazł w programach turnerskich w pierwszej dekadzie XX wieku, gdy w ramach ruchu turnerskiego rozpoczęły działalność oddziały (sekcje) sportowe, które zrzeszone były w Południowo-Wschodnich Niemieckich Związkach Sportowych.

Ocena działalności ruchu sportowego w Poznaniu, opublikowana w czasopiśmie „Orędownik”, zawierała charakterystykę rozwijającego się ruchu sportowego w zaborze pruskim⁶. Przedruk gazety w całości zamieścił „Przewodnik Gimnastyczny Sokół” nr 8, z sierpnia 1889 r., a więc po pięciu latach działalności organizacji sokolej w Wielkopolsce, licząc od daty założenia w Inowrocławiu pierwszego gniazda TG „Sokół” w 1884 r. Autor tego artykułu zwrócił się do społeczeństwa polskiego o branie przykładu z działalności na rzecz rozwoju fizycznego młodzieży niemieckich organizacji gimnastyczno-sportowych w Po-

⁴ H. Rechowicz: *Sport...*, Katowice 1997, s. 14–15.

⁵ Tamże; tegoż, *Polska kultura fizyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim do 1939 roku*, Katowice 1991, s. 10–11.

⁶ „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” 1889, nr 8, s. 63–64.

znaniu. Wówczas na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego działały niemieckie kółka gimnastyczne „Gesangverein” (Towarzystwa Śpiewaczego) i „Turnverein” (Towarzystwa Gimnastycznego) i miały one wpływ na rozwój polskiego ruchu gimnastycznego.

Na tej podstawie można przyjąć tezę o wpływie ruchu niemieckiego na sokolstwo polskie w tym zaborze, zwłaszcza w zakresie rozwoju organizacyjnego i sposobu prowadzenia ćwiczeń. Przypuszczenia te stają się pewne, gdy weźmie się pod uwagę liczbę stowarzyszeń. Wobec istniejących około 480 stowarzyszeń niemieckich, polskich było zaledwie 58. Wprawdzie oba narody darzyły się niechęcią, to jednak wśród kół niemieckich były również takie, które nie prowadziły zamierzonej germanizacji i otwierały się na uczestnictwo Polaków w ich działalności. W komentarzu do tego artykułu redaktor „Przewodnika Gimnastycznego” Antoni Durski proponował, aby przedstawiony program rozwoju kółek gimnastycznych w Wielkopolsce przenieść do Galicji. W działalności sokolej na terenach zaborów rozwijana była w latach 1884–1903 koncepcja zakładania filii, na co zezwalały zapisy kodeksu cywilnego austriackiego i niemieckiego oraz ukazy carskie w zaborze rosyjskim.

Zakończenie I wojny światowej oraz tworzenie nowego ładu geopolitycznego wytworzyło na Górnym Śląsku, zamieszkiwanym zarówno przez Niemców, jak i Polaków, stan oczekiwania na ostateczne rozstrzygnięcia terytorialne związane z przynależnością państwową. O losie Górnego Śląska zdecydowały postanowienia traktatu wersalskiego z dnia 28 czerwca 1919 r., w wyniku którego o przynależności państwowej miał zdecydować plebiscyt. Wraz z ogłoszeniem tej decyzji dwie grupy narodowe rozpoczęły przygotowania do plebiscytu. Władzę na spornym terenie sprawowali Niemcy wrośnięci w nią od 1772 r., wykorzystywali ją do utrudniania polskiej działalności plebiscytowej, a przy tym sami rozwijali własną narodową proniemiecką propagandę plebiscytową. Niezadowolone społeczeństwo proweniencji polskiej z dominacji niemieckiej we wszelkich dziedzinach życia, a także obawiające się o losy przynależności państwowej, zażądało nadzorowania plebiscytu przez forum międzynarodowe. W tym celu na Górny Śląsk przybyła Miedzysojusznicza Komisja Rządząca. Obie społeczności, rywalizujące ze sobą o terytorium, próbowały przechylić głosowanie na swoją stronę. Rozpoczęła się gorączkowa akcja propagandowa. Na czele Polskiego Komitetu Plebiscytowego stanął Wojciech Korfanty, a w szeregach Komitetu pracowali nie tylko „tutejsi” mieszkańcy, ale także studenci, harcerze oraz różni działacze polskich organizacji politycznych i ochotnicy z całego kraju. Polską działalność plebiscytową ochraniała Polska Organizacja Wojskowa, pod nazwą Centrala Wychowania Fizycznego, a następnie Dowództwo Ochrony Plebiscytu. Podczas licznych wieców i różnego rodzaju zgromadzeń wygłaszano szereg informacji obalających stronę przeciwną⁷. W wielu przypadkach Niemcy do celów

⁷ K. Popiołek: *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*, s. 384–390.

przeciągnięcia na swoją stronę jak największej liczby Górnoszlązaków wykorzystywali m.in. kluby sportowe i towarzystwa turnerskie. W odpowiedzi Polacy rozpoczęli tworzyć kluby sportowe, czym stwarzali szansę młodzieży śląskiej na przynależność do nich. W ten sposób działalność sportowa w środowisku polskim została przyspieszona, szybko obok piłki nożnej zaczęły rozwijać się: lekkoatletyka, palant, pięśćówka, pływanie i inne dyscypliny sportowe.

W okresie trzech lat (1919–1922) niemieckie środowisko sportowe było organizatorem wielu imprez sportowych na Górnym Śląsku. M.in. w Katowicach w dniu 6 czerwca 1920 r. w zawodach udział wzięło 150 lekkoatletów, w sztafecie 4 × 100 m uczestniczyło 10 klubowych drużyn sztafetowych; w Gliwicach w dniu 25 lipca tego samego roku działacze klubu „Vorwärts” zorganizowali zawody, w których oprócz lekkoatletów organizatora uczestniczyli też zawodnicy „Barch-Kochba” Katowice, „Frisch Frei” Zabrze, „Verein für Bewegung” Gliwice i TV „Roździeń” Szopienice; w Raciborzu 22 sierpnia 1920 r. odbyły się górnośląskie mistrzostwa lekkoatletyczne, w których wyróżniali się zawodnicy gliwickiego „Vorwärts”, raciborskiego „Preussen”, a także lekkoatleci z Koźła i Opola. Organizatorem lekkoatletycznych mistrzostw górnośląskich w 1921 r. z udziałem 133 zawodników było „Verein Coseler Sportfreunde”. Największą aktywność organizacyjną w rozwoju kultury fizycznej na terenie Górnego Śląska do 1922 r. wykazywali działacze klubu „Vorwärts” Gliwice oraz OSEV.

Po zakończeniu powstań śląskich i ustaleniu granicy państwowej Polski z Niemcami w 1922 r. uległa zmniejszeniu do minimum wzajemna łączność społeczeństwa niemieckiego i polskiego zamieszkującego tereny, które weszły w skład terytorium II RP.

Na Pomorzu znaczną aktywność przejawiał „Jugendbund”, którego członkowie przy każdej okazji organizowali festyny turnersko-sportowe w Grudziądzu⁸, na terenie którego prężnie działał niemiecki Sport Club Grudziądz. Zawody sportowe z udziałem zawodników pochodzenia niemieckiego organizowane były na reprezentacyjnym niemieckim stadionie w Katowicach-Muchowcu.

Szczególnie aktywne w organizacji zawodów sportowych były niemieckie gimnazja na Pomorzu i w Wielkopolsce, które organizowały zawody dla szkół średnich na obiektach sportowych w Bydgoszczy, Grudziądzu i Poznaniu z masowym udziałem młodzieży niemieckiej. Zawody szkolne przeprowadzono ze znacznym rozmachem, wraz z uroczystym ceremoniałem otwarcia, podczas którego demonstrowano niemiecką odrębność. Dla przykładu można podać, że w dniach 22–23 czerwca 1928 r. w Poznaniu w zawodach międzyszkolnych uczestniczyły wszystkie niemieckie szkoły prywatne z terenu Pomorza i Wielkopolski⁹.

⁸ AP Bydgoszcz, UW Pom., sygn. 236, k. 172, 184; NZSS, sygn. 2448/93, k. 167.

⁹ BA Berlin, DS, sygn. 444, k. 397–404.

Przykładem niemiecko-polskiej rywalizacji sportowej w okresie międzywojennym była największa impreza lekkoatletyczna przeprowadzona w dniu 22 września 1935 r. przez niemiecki „Sport Club” w Grudziądzu. W tych prestiżowych zawodach startowało 110 zawodników z 18 klubów z Gdańska, Niemiec i Polski. Najliczniejszą grupę zawodników zagranicznych stanowili lekkoatleci z niemieckiego klubu SC Charlottenburg w Berlinie. Wśród nich znajdował się wybitny lekkoatleta, rekordzista świata w pięcioboju, Gerhard Stöck, który w następnym roku zdobył złoty medal olimpijski w rzucie oszczepem i brązowy w pchnięciu kulą. Z polskich lekkoatletów w mitingu wystąpili: Pławczyk AZS Warszawa, Więckowski i Kiełpikowski z TG „Sokół” Bydgoszcz, Kramęg ze „Strzelca” Gdynia. Wśród widzów znalazł się Dekert – konsul niemiecki w Toruniu. W trakcie konkursu rzutu młotem Więckowski (TG „Sokół” Bydgoszcz) poprawił rekord Polski wynikiem 41,70 m¹⁰.

Władze Niemieckiego Związku Gimnastycznego w Polsce (DTP) przykładały wielką wagę do startów niemieckich lekkoatletów w Polsce, licząc na efekt propagandowy w wyniku zwycięstw sportowców niemieckich. W dniu 8 kwietnia 1934 r. w zawodach otwarcia sezonu w Poznaniu startował znany wieloboista – późniejszy mistrz Europy w dziesięcioboju, olimpijczyk z 1932 r. i rekordzista świata – Hans-Heinrich Sievert. Doznał on jednak porażki, co znalazło stosowny oddźwięk. Sprawie nadano wysoką polityczną rangę. W korespondencji Konsulatu Generalnego Niemiec w Poznaniu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Berlinie uznano, że była to kompromitacja, która więcej nie powinna się wydarzyć¹¹. Po 1935 r. w wyniku polsko-niemieckiego ocieplenia stosunków niemieckie kluby sportowe zgłaszały swój akces do polskich struktur sportowych: okręgowych i polskich związków sportowych. W 1937 r. niemiecki klub Deutscher Sport Club Poznań był wykazywany w strukturach Poznańskiego OZLA¹². Do czołowych niemieckich lekkoatletów należeli: Thom (DSC Poznań) mistrz POZLA w 1937 r. w rzucie oszczepem, a jego klub DSC zajął III miejsce w punktacji POZLA, za AZS i KS „Warta” Poznań. Kolejność i dorobek punktowy były następujące: 1) AZS – 11 840 p., 2) „Warta” – 10 481 p., 3) DSC – 10 075 p. (na podstawie punktacji według tabel fińskich)¹³. Lekkoatleta DSC Thom w rzucie oszczepem w Poznańskim OZLA dominował jeszcze w następnych latach aż do wybuchu II wojny światowej.

W omawianym okresie dochodziło do lekkoatletycznych kontaktów pomiędzy niemieckimi i polskimi organizacjami sportowymi. Współpraca bazowała na projekcie umowy z kwietnia 1938 r. pomiędzy Deutsche Turnerschaft in Polen (DTP) i PZLA¹⁴. Szereg pozytywnych planów we wzajemnych kontaktach osta-

¹⁰ *Międzynarodowe zawody lekkoatletyczne w Grudziądzu*, „Raz Dwa Trzy” 1935, nr 39, s. 7.

¹¹ PAAA Berlin, Botschaft Warschau, sygn. P5g, bpgn.

¹² *Sprawozdanie z działalności Zarządu PZLA za 1937 rok*, Warszawa 1938, s. 25–26.

¹³ *AZS zdobywa mistrzostwo okręgu poznańskiego*, „Raz Dwa Trzy” 1937, nr 43, s. 15.

¹⁴ AP Katowice, PWŚl, sygn. 386, k. 48.

teczenie przerwał wybuch II wojny światowej w 1939 r. i wynikające z tego drastyczne ograniczenie praw ludności polskiej, także w zakresie uprawiania sportu¹⁵.

Interes narodowy niemieckich i ukraińskich organizacji był nastawiony na wzmacnianie działań roszczeniowych, zmierzających do oderwania zamieszkiwanych ziem od Polski, żydowski ruch sportowy nastawiony był na rozwój siły fizycznej oraz pielęgnowania własnej odrębnej kultury¹⁶. Wśród ludności białoruskiej i ukraińskiej przeważała w znacznej swej liczbie ludność rolnicza, natomiast wśród ludności żydowskiej drobnomieszczactwo. Wśród sportowców reprezentujących mniejszości narodowe dominowała przynależność do klasy robotniczej i mieszczańskiej¹⁷.

W II Rzeczypospolitej ruch sportowy mniejszości narodowych rozwijał się na podstawie gwarancji równości wobec prawa i nieograniczonego rozwoju kultury i języka, przyjętych w dniu 28 kwietnia 1919 r. i zapisanych w traktacie mniejszościowym. Polityka finansowa PUWFiPW prowadzona w latach 1925–1939 wobec stowarzyszeń sportowych uzależniona była od stanu gospodarczego państwa, od tendencji politycznych i społecznych. Pozwalało to na stosowanie protekcjonizmu wobec stowarzyszeń lojalnych wobec prowadzonej polityki państwa polskiego oraz niedostrzeganie potrzeb stowarzyszeń unikających wspomnianej lojalności, co wpływało na ich niedofinansowanie, a to z kolei na zmniejszenie tempa ich rozwoju. Dotyczyło to szczególnie organizacji ukraińskich i niemieckich. Ukraińcy wypracowywali swoje wewnętrzne środki na sport, natomiast organizacje niemieckie otrzymywały dofinansowanie od państwa niemieckiego.

II. Kultura fizyczna mniejszości ukraińskiej

Odmienne rozwijała się kultura fizyczna wśród ludności ukraińskiej zamieszkującej II RP. Po przegraniu wojny domowej w latach 1918–1919 Ukraińcy alienowali do wewnątrz własnej społeczności w swoich zamierzeniach rozwijających kulturę fizyczną. Ukraińskie kluby sportowe zrzeszały się w swoich centralach sportowych, unikając kontaktów zarówno organizacyjnych, jak i sportowych z polskimi władzami sportowymi. Wśród społeczeństwa ukraińskiego rozwój kultury fizycznej zlokalizowany był w działalności następujących ukraińskich organizacji: UTG „Sokił”, w Ukraińskim Studenckim Sportowym Związku, a także UKS „Ukraina”.

¹⁵ T. Jurek, *Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1818–1939*, Gorzów Wlkp. – Poznań 2002, s. 228–231.

¹⁶ H. Laskiewicz, *Robotnicza...*, s. 135; liczba członków klubów i kół sportowych w Polsce wg narodowości w latach 1924–1938 (w tys.).

¹⁷ Tamże, s. 52–53.

Początki dbałości o kulturę fizyczną wiążą się z powstaniem ukraińskiego towarzystwa UTG „Sokił”, który od 1894 r., wzorując się przede wszystkim na programie sokolstwa czeskiego, stosował proste elementy ćwiczeń cielesnych. Wzory czerpano również z działalności polskich stowarzyszeń działających na polu lekkoatletyki, m.in.: Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (1867), Towarzystwa Zabaw Ruchowych (1905) a także pierwszych polskich klubów sportowych (1903)¹⁸.

Po przerwie w życiu sportowym, wywołanej najpierw działaniami wojennymi (1914–1918), a później wojną domową (1918–1919), dopiero w 1924 r. zorganizowano pierwsze niewielkie imprezy sportowe. Z początku działalność sportowa pojawiła się w strukturach dwóch organizacji o zasięgu ogólnoukraińskim. Były to zarejestrowane w 1924 r.: Ukraiński Sportowy Związek (UZS) oraz Karpacki Narciarski Klub (KLIK). Zależność ta wynikała z rozpowszechnienia w latach 1924–1937 filii tych stowarzyszeń na terenach Kresów Wschodnich Polski. Ponieważ ilość filii UZS i KLIK, a w nich ilość sekcji lekkoatletycznych, znacznie wzrosła, pozwalało to na funkcjonowanie, w latach 1924–1939, poza strukturami sportu polskiego, współzawodnictwa sportowego. Działały one wyłącznie w ukraińskich strukturach sportowych UZS. Pierwsze masowe zawody UZS zorganizował we Lwowie 23 maja w 1926 r., pod nazwą „Dni Ukraińskiego Sportowca”. Odbływały się one później cyklicznie, co roku aż do 1939 r. Ich regulamin podawano w prasie, na początku maja każdego roku, na tydzień przed terminem zawodów. Niektóre kluby i stowarzyszenia organizowały je według swoich możliwości, również w innych terminach.

Celem tych zawodów było rozpowszechnianie idei sportowych na masową skalę wśród ukraińskiego społeczeństwa. Zawody odbywały się prawie w każdej miejscowości, gdzie działało ukraińskie stowarzyszenie. Organizatorzy tych zawodów dobierali do programu dyscypliny i konkurencje na miarę potrzeb wynikających z popularności i możliwości sportowych danej miejscowości. Zawody rozpoczynano ceremoniałem podkreślającym święto sportu, z defiladą i sztandarami narodowymi oraz klubowymi.

W Przemyślu w 1934 r., „Dzień Ukraińskiego Sportowca” nosił charakter festynu sportowego. W programie przewidziano mecz piłki nożnej, siatkówki kobiet, podnoszenie ciężarów i zawody lekkoatletyczne. W imprezie brały udział następujące ukraińskie kluby: „Step” Buszkowice, USK Dobromil, „Karmeluk” Krówniki, „Zaporożec” Niżankowce, „Łuh”, „Berkut”, „Sokił”, „Spartak” i „Wihor” z Przemyśla oraz inni¹⁹.

¹⁸ T. Jurek, *Lekkoatletyka polska do 1945 roku*, [w:] B. Woltmann (red.), *Lekkoatletyka w Polsce 1919–1994*, Warszawa 1994, s. 13–55; S. Zaborniak, *Lekkoatletyka na ziemiach...*, s. 103 i dalsze. Szerzej o rozwoju lekkoatletyki w TG „Sokół” pisze S. Zaborniak: *Lekkoatletyka w działalności TG „Sokół” w latach 1919–1939*. Rzeszów 2004, *passim*.

¹⁹ *Sport*, „Ukrajńskijskyj Beskid” 1934, nr 17, s. 4.

Impreza ta pod koniec lat międzywojennych przyjęła bardzo popularną formę. Jak pisał tygodnik „Zmach”, w dniach 6–7 czerwca 1937 r. we Lwowie „Dzień Ukraińskiego Sportowca” (DUS) zgromadził 450 zawodników ze wszystkich ukraińskich organizacji sportowych województwa lwowskiego oraz około 1500 widzów.

„Dni Ukraińskiego Sportowca” były kontynuacją i miały podobny charakter jak „Zaporoskie Igrzyska”, które organizowano, począwszy od 1911 r., tradycyjnie w październiku. Ich organizacja przetrwała do II wojny światowej²⁰.

Po pierwszej wojnie światowej nawiązano do tradycji „Zaporoskich Igrzysk”, wznowiono je we wrześniu 1923 r. Odbyły się na boisku „Sokił-Bat’ko” we Lwowie. W kolejnych VI „Zaporoskich Igrzyskach”, które odbyły się w dniach 12–14 września 1924 r., wystartowały reprezentacje następujących klubów ukraińskich: „Ukraina”, „Rusałka”, „Zoria” i „Meta” ze Lwowa, „Buj-Tur” ze Stanisławowa, „Berkut” z Przemyśla oraz polski klub „Strzelec” z Rohatynia. Mimo wzajemnych niechęci, najlepsi ukraińscy sportowcy brali udział w zawodach rangi mistrzostw Polski²¹.

W Drugiej Rzeczypospolitej kultura fizyczna w społeczeństwie ukraińskim rozwijała się w klubach sportowych, w stowarzyszeniach o charakterze masowym, takich jak: „Sokił-Bat’ko”, „Płast”, „Sicz” (wiejska i miejska), „Łuh”, „Kamieniari”, „Orzeł” im. księcia Jarosława Ośmomisła ze Lwowa oraz w organizacjach o profilu oświatowym.

III. Kultura fizyczna mniejszości żydowskiej

Pierwsze żydowskie kluby sportowe powstawały na ziemiach polskich mimo odmienności religijnej, językowej i kulturowej jeszcze przed I wojną światową, na terenach zaboru austriackiego i rosyjskiego, w ramach struktur „Makkabi” i „Hasmonea”. O udziale żydowskiej mniejszości narodowej w rywalizacji sportowej przed I wojną światową w innych miastach wspominają ówczesne gazety. W 1916 r. liczba działających stowarzyszeń żydowskich spowodowała zwołanie I Zjazdu Stowarzyszeń Żydowskich, który odbył się w Łodzi w dniach 25–26 grudnia 1916 r. W trakcie obrad powołano Centralny Związek Żydowskich Towarzystw Gimnastyczno-Sportowych (CZZTG-S). W dwa lata później podczas II Zjazdu CZZTG-S, który odbył się w dniach 12–14 sierpnia 1918 r. w Łodzi,

²⁰ „Sokilski Wisty”, Lwów 1935, nr 4, s. 1–35 (cały numer).

²¹ *Wesnianyj lit „Orliw”*, „Zmah” 1938, nr 15, s. 2; Wyniki biegów przełajowych członków „Orla” przeprowadzonych w Pasiecznej k. Lwowa w dniu 10.04.1938 r.: seniorzy 2500 m: 1. Kozariw – 9.13,8 min, 2. Klimowicz – 9.14,0 min, 3. Rapko – 9.16,0 min, 4. Jaciucha – 9.23,0 min, 5. Sulrzyński – 9.32,0 min, 6. Biechlibnyk – 9.32,1 min; juniorzy: 1500 m: 1. Fufu – 4.48,0 min, 2. Iwasyk – 4.56,0 min, 3. Czepiło – 5.01,0 min, 5. Lewoczko – 5.01,1 min, 6. Wiwczariwski – 5.09,0 min, 6. Olijnyk – 5.11,0 min.

przeprowadzono zawody lekkoatletyczne. W 1921 r. CZŻTG-S został przeniesiony z Łodzi do Warszawy i przez resztę dwudziestolecia międzywojennego kontynuował swoją działalność pod nazwą: Żydowska Rada Wychowania Fizycznego Rzeczypospolitej Polskiej (ŻRWFRP). W ramach struktur CZŻTG-S powołano Komitet Wykonawczy, a także komisje: techniczną, filologiczną, lekarsko-sanitarną, literacko-agitacyjną i finansową. Dokonano także podziału terytorialnego CZŻTG-S na 41 okręgów obejmujących większe miasta Polski²². Zadaniem CZŻTG-S i jego struktur było propagowanie sportu wśród społeczeństwa żydowskiego w różnych rejonach II Rzeczypospolitej.

Podobnie jak w polskim ruchu sportowym, w okresie międzywojennym sport żydowski rozwijał się w dwóch nurtach: robotniczym i mieszczańskim, a lekkoatletyka była jedną z niewielu dyscyplin najczęściej wybieranych przez młodzież żydowską. Większość żydowskich klubów uczestniczyła w systemie zawodów polskich związków sportowych. Największa liczba żydowskich organizacji sportowych w Polsce należała do Związku Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych²³.

Widoczny organizacyjny rozwój żydowskich organizacji sportowych w Polsce po 1918 r. uwidocznił się wraz z upływem czasu. W miastach zamieszkiwanych przez dużą liczebnie mniejszość żydowską w Polsce (w sumie ok. 2,5 mln osób) odbywały się imprezy sportowe w większości dyscyplin sportowych. Do ich organizacji żydowskich działacze sportowych mobilizowały uroczystości państwowe i narodowe, jak również wszelkie „święta sportowe”, „święta wychowania fizycznego”, rocznice i jubileusze, itp. M.in. w Łodzi, w której żyła znaczna liczba diaspory żydowskiej, Żydowskie Stowarzyszenie Sportowe „Barch Kochba” w 1925 r. urządziło „Dzień Sportu”. Program święta rozpoczęto realizować już o 7 rano. Mimo dużych uchybień organizacyjnych, w zawodach udział wzięło 250 osób, które uczestniczyły m.in. w wielu konkurencjach lekkoatletycznych²⁴.

Wśród organizowanych zawodów kluby żydowskie organizowały własne wewnętrzne mistrzostwa. M.in. 3–4 września 1927 r. na stadionie ŻKS „Makkabi” w Krakowie odbyły się „Ogólnopolskie Zawody Klubów Żydowskich”, w których udział wzięli lekkoatleci i lekkoatletki następujących klubów: „Warta” Częstochowa, „Dror”, „Hasmonea” i „Jutrzenka” Lwów, „Makkabi” Kraków, „Ascola” i „Makkabi” Warszawa²⁵. Środowisko żydowskich klubów sportowych przeprowadzało własne ogóln żydowskie mistrzostwa²⁶. Okazją do oce-

²² U. Kowieska: *Działalność żydowskich klubów sportowych w II Rzeczypospolitej*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1999, nr 1–2, s. 94; A. Bogusz: *Żydowskie stowarzyszenia sportowe Łodzi 1897–1939*, Łódź 1992, s. 11–12.

²³ J. Tomaszewski: *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 10–11.

²⁴ Łódź, „Przegląd Sportowy” 1925, nr 23, s. 12.

²⁵ Kraków. *Ogólnopolskie zawody lekkoatletyczne klubów żydowskich*, „Stadion” 1927, nr 36, s. 13.

²⁶ *Lewinówna pobiła rekord Polski*, „Stadion” 1929, nr 35, s. 13.

ny poziomu sportowców pochodzenia żydowskiego był 20 jubileusz „Makkabi”, który obchodzony był w 1929 r. W zawodach startowali wszyscy najlepsi zawodnicy sekcji „Makkabi” w Polsce. Naczelny Związek Żydowskich Stowarzyszeń „Makkabi” w 1930 r. był organizatorem kursu instruktorów; w tym celu zorganizował obóz szkoleniowy w Warszawie. Wzięło w nim udział 40 osób z całej Polski. W programie, obok lekkoatletyki, prowadzono zajęcia z gier sportowych. Głównym celem szkoleniowym było przygotowanie instruktorów na potrzeby żydowskich klubów sportowych działających w Polsce²⁷.

Żydowskie organizacje sportowe wchodziły w kontakty z polskimi klubami sportowymi. M.in. w 1930 r. w zawodach lekkoatletycznych spotkali się młodzi lekkoatleci WKS „Legia” Warszawa oraz ŻASS Warszawa. Począwszy od 1929 r., odbywały się ogóln żydowskie zawody lekkoatletyczne o puchar „Nowego Dziennika”²⁸. W latach 30. dwudziestolecia międzywojennego w większych miastach Polski aktyw społeczny mniejszości żydowskiej powoływał do działań organizacje sportowe. M.in. w Przemyślu od 1931 r. prężnie działała sekcja lekkoatletyczna ŻKS „Hagibor” Przemyśl²⁹. W dniu 15 marca 1932 r., w wyniku decyzji zarządu ZG „Makkabi”, do udziału w zawodach lekkoatletycznych podczas Makkabiady, która miała się odbyć w dniach 28 marca – 6 kwietnia 1932 r. w Tel Avivie, wyznaczono następujące osoby, lekkoatletki: Berson, Brliner, Freiwald, Turecka, Felińska, Glasner, Metzendorf, oraz lekkoatleci: Still, Majorczyk i Goldstein. W dniu otwarcia Makkabiady 28 marca 1932 r. we wszystkich żydowskich ośrodkach kulturalnych w Polsce przeprowadzono okolicznościowe akademie³⁰.

W żydowskim ruchu sportowym w Polsce w latach 1920–1932 do czołowych działaczy należał dr Edmund Schenker. Szczególne zasługi oddał na polu rozwoju lekkoatletyki w Krakowie. Jako członek egzekutywy Związku „Makkabi” działał w Warszawie, był wiceprezesem krakowskiego okręgowego związku „Makkabi”, a także wieloletnim sekretarzem generalnym krakowskiego klubu „Makkabi”. Przez wiele lat zasiadał w zarządzie KOZLA, był sędzią lekkoatletycznym, a także sprawozdawcą sportowym³¹.

Nad całością żydowskiego ruchu sportowego kontrolę sprawował Związek „Makkabi” w Warszawie. To pod jego auspicjami organizowano lekkoatletyczne mistrzostwa klubów żydowskich. W dniu 25 września 1932 r. mistrzostwa takie odbyły się na stadionie „Pogoni” we Lwowie. W zawodach udział wzięło ponad 150 osób z całej Polski. W 1933 r. lwowski ŻKS „Hasmonea” obchodził 25-lecie działalności sportowej. Początki tego klubu są związane z powstaniem w 1901 r. we Lwowie Żydowskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Dror”.

²⁷ *Komitety PW i WF. Zorganizowany przez Makabi obóz sportowy*, „Stadion” 1930, nr 35, s. 2.

²⁸ *III ogóln żydowskie zawody lekkoatletyczne*, „Raz Dwa Trzy” 1931, nr 21, s. 15.

²⁹ *Bujne życie sportowe Przemyśla*, „Raz Dwa Trzy” 1932, nr 9, s. 12.

³⁰ *Skład reprezentacji na Makkabiadę*, „Raz Dwa Trzy” 1932, nr 11, s. 11.

³¹ *Zgon wybitnego działacza sportowego*, „Raz Dwa Trzy” 1932, nr 38, s. 14.

W 1908 r. w związku z powstawaniem nowego klubu o nazwie „Hasmonea”, poza gimnastykami „Dror” przekazał do jego struktur wszystkich zawodników³².

Wszechświatowy Związek (WZ) „Makkabi” w Polsce dla lepszego przygotowania swoich reprezentantów na żydowskie igrzyska w Pradze w 1933 r. zorganizował w Skole obóz kondycyjny. W Czechosłowacji w Pradze w dniach 23–27 sierpnia 1933 r. polska reprezentacja związkowa „Makkabi” uczestniczyła w ogólnoswiatowych żydowskich igrzyskach sportowych WZ „Makkabi”. Zawody te były w historii istnienia Związku „Makkabi” trzecią w kolejności imprezą. Sukces odnieśli polscy działacze, którzy podczas obrad zostali wybrani do władz WZ „Makkabi”³³. W 1934 r. Centrala Związku „Makkabi” w celu lepszego przygotowania żydowskich sportowców zorganizowała w Przemyślu zgrupowanie kondycyjne. W zgrupowaniu uczestniczyli reprezentanci z żydowskich klubów sportowych: Jarosławia, Krakowa, Lwowa, Łodzi, Przemyśla, Sosnowca, Wilna i innych³⁴.

Zorganizowanie zlotu sportowców żydowskiego pochodzenia, którzy do stolicy Izraela zjechali się z całego niemal świata, było manifestacją w światowej sportowej społeczności międzynarodowej, było sygnałem funkcjonowania państwa żydowskiego oraz obecności żydowskiej mniejszości narodowej w różnych krajach świata. Zawody w ramach II „Makkabiady” odbyły się na stadionie przy udziale 50-tysięcznej widowni. Podczas otwarcia w dniu 2 kwietnia 1935 r. około 2000 sportowców żydowskich z 20 państw przededefilowało przed wypełnioną do ostatniego miejsca widownią. Podczas otwarcia do sportowców przemawiał prezydent Wszechświatowego Związku „Makkabi” dr Lelewel oraz pomysłodawca imprezy lord Mellechett. Reprezentacja polskich Żydów w punktacji ogólnej „Makkabiady” zajęła 5 miejsce za Austrią, Ameryką, Palestyną i Niemcami³⁵.

W 1935 r. w działalności ŻTGS „Makkabi” można było zauważyć prężność w rozwoju sportu szczególnie na Śląsku. Między innymi odbył się mecz żydowskich klubów „Makkabi” z Sosnowca i Chorzowa. Ich organizatorem na stadionie miejskim w Sosnowcu był Miejski Komitet WFIPW³⁶.

W okólniku wysłanym do wszystkich związków sportowych w Polsce w 1937 r. ZPZS przestrzegał podległe mu Związki przed poddawaniem się antysemitycznym wpływom w swej działalności istniejącym wówczas w Polsce blokom politycznym, które w wielu przypadkach znajdowały się pod destrukcyjnym wpływem nieprzychylnych środowisku żydowskim czynników polskich.

³² 25-lecie lwowskiej „Hasmoneii”, „Raz Dwa Trzy” 1933, nr 22, s. 12.

³³ Igrzyska Makkabi w Pradze, „Raz Dwa Trzy” 1933, nr 35, s. 13–14.

³⁴ Zawody lekkoatletyczne w Przemyślu, „Raz Dwa Trzy” 1934, nr 36, s. 15.

³⁵ Piąte miejsce Polski na „Makkabiadzie”, „Raz Dwa Trzy” 1934, nr 16, s. 7; J. Roha sprawozdawca czasopisma „Raz Dwa Trzy” z Makkabiady w 1935 r. podaje, że po zawodach w Izraelu tylko z reprezentacji polskich Żydów z ok. 200 uczestników (działaczy i zawodników) do Polski powróciły tylko 32 osoby. M.in. spośród lekkoatletów na terytorium Izraela pozostały: Metzendorf, Gottlieb, Kelson, Majerczyk..., „Raz Dwa Trzy” 1935, nr 17, s. 15.

³⁶ Zawody lekkoatletyczne w Sosnowcu, „Raz Dwa Trzy” 1935, nr 30, s. 14.

Oprócz udziału w polskim ruchu sportowym żydowskie sekcje lekkoatletyczne uczestniczyły w bardzo popularnych imprezach środowiskowych, takich jak: Puchar „Przeglądu Sportowego” dla najlepszego klubu żydowskiego, zawody z okazji corocznych Świąt Sportu Żydowskiego i o nagrodę „Dziennika Nowego”. Największą międzynarodową imprezą mniejszości żydowskiej były ogólnoswiatowe „Makkabiady” organizowane w Tel Avivie – I w 1932 r. i II w 1935 r. Największym sukcesem przedstawicieli polskich Żydów było zwycięstwo M. Freiwald w biegu na 80 m ppł. i 5-boju oraz drugie miejsce w biegu na 800 m w II Makkabiadzie. Bieg na 800 m wygrała inna reprezentantka „Makkabi” Warszawa – Horenstein, a Sonia Lewin zajęła drugie miejsce w 5-boju. Wśród mężczyzn sukces odniósł Petehacz, który zwyciężył w 10-boju³⁷.

W 20-leciu międzywojennym w Polsce zauważyć można zrzeszanie się klubów żydowskich w wielu centralach powoływanych z powodów silnych różnic społeczno-politycznych, które ujawniały się w żywole żydowskim. W omawianym okresie żydowskich central sportowych w II Rzeczypospolitej było siedem. Oprócz wspomnianego Żydowskiego Związku Towarzystw Gimnastycznych i Sportowych „Makkabi” do PZLA zgłoszone były: Żydowska Rada Wychowania Fizycznego RP oraz Żydowskie Akademickie Stowarzyszenie Sportowe, Żydowskie Robotnicze Stowarzyszenia Sportowe „Jutrznia”, Żydowskie Robotnicze Stowarzyszenia Wychowania Fizycznego „Gwiazda” (obie żydowskie organizacje robotnicze należały także do ZRSS).

W latach międzywojennych sport żydowski był najlepiej zorganizowaną działalnością wśród mniejszości narodowych w Polsce. Naczelna organizacja sportu żydowskiego „Makkabi” w 1937 r. zrzeszała 250 klubów i około 45 000 członków. Poza tym istniały 3 robotnicze organizacje sportowe, które liczyły ok. 5000 członków i nie należały do „Makkabi”, były to organizacje „Gwiazda”, „Hapoel” i „Jutrznia”.

Biorąc pod uwagę skupiska ludności żydowskiej w Polsce, najwięcej klubów żydowskich działało na terenach okręgów krakowskiego, lwowskiego i łódzkiego, najmniej w okręgach pomorskim, poznańskim i śląskim. Głównym celem prowadzenia działalności gimnastyczno-sportowej żydowskich organizacji było podniesienie ogólnej sprawności fizycznej wśród społeczeństwa żydowskiego, a tym samym przygotowanie m.in. do obowiązków wojskowych i zadań obronnych II Rzeczypospolitej. Przesłania te zawarte były w programach ideowo-wychowawczych wszystkich organizacji żydowskich, które swoim działaniem starały się objąć jak największą rzeszę młodzieży żydowskiej. Stąd w działalności stowarzyszeń żydowskich nad wyczynem przeważała masowość.

Na terenie Polski w latach dwudziestolecia międzywojennego działały także skautowskie organizacje mniejszości narodowych. Głównym ośrodkiem rozwoju

³⁷ A. Aleksandrowicz: *Piąte miejsce na Makkabiadzie zajmuje w klasyfikacji ogólnej ekspedycja polska*, „Przegląd Sportowy” 1935, nr 34, s. 4.

sportu wśród młodzieży mniejszości niemieckiej w Polsce były organizacje o charakterze skautowskim, działające na terenach Pomorza, Śląska, Wielkopolski, a także w skupisku ludności niemieckiej w Łodzi. Działalność prowadzona była najpierw w rozproszeniu organizacyjnym (w latach 1924–1926), a po zjednoczeniu w 1927 r. pod opieką organizacyjną Niemieckiego Związku Harcerskiego w Polsce (Deutsche Pfadfinderschaft in Polen – DPP)³⁸. W środowisku społecznym Ukraińców skupionych w województwach południowo-wschodnich lekkoatletyka była rozwijana w młodzieżowej organizacji „Płast” (1910–1934)³⁹.

Wśród Żydów, rozproszonych na terenie całej Polski, lekkoatletyka uprawiana była w działalności jednej z większych organizacji młodzieży żydowskiej funkcjonującej pod nazwą „Haszomer Hacair”, a także w działalności takich żydowskich organizacji, jak: „Heachluc Pionier”, „Brit Trumpeldorf” (Zrzeszenie Żydowskich Harcerzy im. Józefa Trumpeldorfa) czy w Związku Żydowskiego Harcerstwa Mieszczańskiego⁴⁰.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

BA Berlin

DS, sygn. 444

PAAA Berlin

Botschaft Warschau

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

Urząd Wojewódzki Pomorski

Archiwum Państwowe w Katowicach

Policja Województwa Śląskiego

Archiwum Państwowe miasta Poznania i Województwa Poznańskiego

Związek Sokolstwa Polskiego

II. Źródła drukowane

Księga Pamiątkowa Powstańców i Wojaków, Bydgoszcz 1925.

³⁸ T. Jurek, *Działalność pozasportowych organizacji mniejszościowych w zakresie kultury fizycznej*, [w:] tenże, *Kultura mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918–1939*, Gorzów Wlkp. – Poznań 2002, s. 164–168.

³⁹ S. Zaborniak, *Rozwój europejskiej idei skautingu w działalności ukraińskiej organizacji „Płast”*, [w:] tenże, *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej na ziemiach polskich (1868–1939)*, Rzeszów 2007, s. 237–246.

⁴⁰ E. Małolepszy, *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i powiecie częstochowskim w latach 1918–1939*, Częstochowa 1966, s. 112–113.

Mały rocznik statystyczny 1938. Warszawa 1939.

Złota Księga Sokoła Poznańskiego, Poznań 1936.

III. Prasa

„Przegląd Sportowy” 1921, 1925, 1935, 1938

„Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” 1887, 1889, 1892, 1895, 1899, 1910

„Raz Dwa Trzy” 1931–1937

„Ruch” 1911

„Sokilski Wisty” (Lwów) 1935

„Stadion” 1927–1930

„Tygodnik Ilustrowany” 1911

„Ukrajński Beskid” 1934

„Zmah” 1938

B. Literatura

Bogusz A., *Żydowskie stowarzyszenia sportowe Łodzi 1897–1939*, Łódź 1992.

Cimała B., Steuer A., *Ruch sportowy na Górnym Śląsku w okresie powstań śląskich (1918–1922)*, „Studia Śląskie. Seria Nowa”, t. 40, 1982, s. 320–324.

Jurek T., *Działalność pozasportowych organizacji mniejszościowych w zakresie kultury fizycznej*, [w:] T. Jurek, *Kultura mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1918–1939*, Gorzów Wlkp. – Poznań 2002.

Jurek T., *Kultura fizyczna mniejszości niemieckiej w Polsce w latach 1818–1939*, Gorzów Wlkp. – Poznań 2002.

Jurek T., *Lekkoatletyka polska do 1945 roku*, [w:] B. Woltmann (red.), *Lekkoatletyka w Polsce 1919–1994*, Warszawa 1994, s. 13–55.

Grot Z., Gaj J., *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*, Warszawa – Poznań 1973.

Kowieska U., *Działalność żydowskich klubów sportowych w II Rzeczypospolitej*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1999 nr 1–2.

Laskiewicz H., *Robotnicza kultura fizyczna w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] „Sport Robotniczy” 1971 t. 6.

Małolepszy E., *Kultura fizyczna i przysposobienie wojskowe w Częstochowie i powiecie częstochowskim w latach 1918–1939*, Częstochowa 1996.

Popiołek K., *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*, Katowice 1972.

Rechowicz H., *Polska kultura fizyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim do 1939 roku*, Katowice 1991.

Tomaszewski J., *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990.

Zaborniak S., *Lekkoatletyka w działalności TG „Sokół” w latach 1919–1939*, Rzeszów 2004.

Zaborniak S., *Rozwój europejskiej idei skautingu w działalności ukraińskiej organizacji „Płast”*, [w:] Zaborniak S. (red.), *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej na ziemiach polskich (1868–1939)*, Rzeszów 2007, s. 237–246.

Abstract

Ethnic minorities borderland of German, Ukrainian and Jewish in physical culture in Poland before 1939

In the years 1919–1939 in so-called the Interwar Period, a third part of the Polish population (9.9 million – 31.3% of the total population in 1931) was ethnic minorities, including, the most numerous, Ukrainians, Jews, Belarusians and Germans. National interest of German and Ukrainian sports organizations operating in borders of the Second Republic of Poland, was set to strengthen claim action, going to the separation inhabited lands. Jewish physical education program (different from German and Ukrainian) intend to develop physical strength and take care about their own distinct cultural national identity. The athletes representing national minorities belong to the working or middle class. Sports Movement developed on the basis of the Minority Treaty, accepted by the Parliament the Second Republic of Poland on April 28, 1919. The Treaty provide for the Polish citizens of different ethnic provenance, equality in the law, and opportunities to develop a distinct culture, faith and language.

Key words: The Second Republic of Poland, the interwar period, ethnic minorities, history, physical education

Mirosław PONCZEK*

Początki i rozwój polskiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku do 1945 roku

Streszczenie

W pracy przedstawiono genezę i rozwój polskiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku do 1945 r. Znaczący udział w rozwoju polskiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku wniosło Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Pierwsze gniazda „Sokoła” na tym terenie zostały założone w ostatniej dekadzie XIX w. Towarzystwo prowadziło m.in. działalność niepodległościową, patriotyczną, na polu aktywności fizycznej, kulturalną i oświatową.

W okresie międzywojennym na Górnym Śląsku nastąpił dalszy rozwój kultury fizycznej. Obok działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” powstawały polskie towarzystwa, organizacje i kluby prowadzące działalność sportową, a także pracę na polu wychowania fizycznego, rekreacji fizycznej i turystyki oraz przysposobienia wojskowego. Na obszarze Górnego Śląska prowadziły działalność struktury administracyjne Polskich Związków Sportowych. Po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu wojsk niemieckich na Górny Śląsk działalność społeczności polskiej na polu kultury fizycznej została zakazana przez władze okupacyjne.

Słowa kluczowe: wychowanie fizyczne, sport, Górny Śląsk, II Rzeczpospolita

I. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”

Pierwsze organizacje kultury fizycznej na Śląsku powstały z początkiem XIX w. (były to stowarzyszenia pruskie, pojawiające się około 80 lat wcześniej od tego rodzaju organizacji proweniencji polskiej). W interesie Prus nie leżało popieranie kultury fizycznej państwa, które rozebrane zostało pod koniec XVIII stulecia przez Rosję, Prusy i Austrię.

W dniu 13 października 1895 r. Józef Tucholski (mieszkaniec Poznania) założył w Bytomiu gniazdo polskiego „Sokoła”. Była to pierwsza tego typu struk-

* Prof. dr hab. Akademia Wychowania Fizycznego w Katowicach, Katedra Humanistycznych Podstaw Kultury Fizycznej.

tura Towarzystwa Gimnastycznego (TG) na Górnym Śląsku. W okresie organizowania się gniazdo liczyło od 20 do 25 członków, a jego prezesem został Stanisław Sztykowski. W ciągu trzech miesięcy liczba członków wzrosła do 56, a w połowie następnego roku wynosiła już 70 osób¹. Fakt ten świadczył o atrakcyjności ruchu sokolego, o dużym zapotrzebowaniu ludności śląskiej na tego typu organizację. Ochotnicy wstępujący do Towarzystwa Gimnastycznego rekrutowali się przede wszystkim spośród rzemieślników i robotników fabrycznych. Działający ciągle jako emisariusz „Sokoła”, Józef Tucholski wraz z Aleksandrem Lewandowskim 15 marca 1896 r. założył gniazdo w Katowicach. W dwa lata później podobne gniazdo „Sokoła” powstało w Rybniku (23 lutego), gdzie pionierami działalności organizacyjnej byli: Florian Piecha, pierwszy prezes gniazda, oraz Józef Chudoba – powstaniec z 1863 r., naczelnik „Sokołów” rybnickich. Przy wydatnej pomocy Józefa Tucholskiego powołano także do życia – 15 maja 1896 r. – gniazdo „Sokoła” w Roździeniu. Prezesem gniazda Sokolstwa Polskiego w Katowicach był – na przełomie ostatnich stuleci – czołowy działacz narodowy, związany później z chrześcijańską demokracją, Wojciech Korfanty² oraz Piotr Plewniak³.

Rok 1901 przyniósł ze sobą organizację kolejnych struktur: gniazda „Sokoła” w Królewskiej Hucie – 21 listopada (Tytus Jaskowski, Jan Wieczorek), oraz gniazda w Lipinach – 22 grudnia (Franciszek Kowol, Karol Plewiński). Do tego roku żadne z gniazd śląskich nie przystąpiło do Związku Sokolów Polskich w Państwie Niemieckim. Śląski „Sokół” postąpił w tym względzie inaczej niż Towarzystwo Gimnastyczne w Wielkopolsce. Oczywiście faktu powyższego nie należy rozpatrywać w kategoriach niechęci górnosląskich struktur sokolich do Wielkopolskiego Związku Sokolego. Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać raczej w polityce germanizacyjnej państwa polskiego. Właśnie na Górnym Śląsku organizacja Sokola, propagująca ruch gimnastyczno-sportowy, ucząca szczególnego umiłowania języka, historii oraz polskiej pieśni narodowej, była

¹ W. Wieczorek, *Ruch Sokoli na Górnym Śląsku w latach 1895–1914*, [w:] *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*, pod red. H. Przybylskiego i J. Ślężyńskiego, Katowice 1986; *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w procesie unarodowienia Górnosłazaków na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, pod red. H. Przybylskiego, Katowice 1984, s. 12–13; H. Rechowicz, *Polska kultura fizyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim*, Katowice 1991, s. 18–19.

² Zob. M. Ponczek, *Wojciech Korfanty*, „Sokół”, kwiecień, maj, czerwiec 1992, nr 2/9, s. 3, oraz tegoż, *Katowickie gniazda „Sokoła”*, „Katowicki Informator Kulturalny” 1986, nr 9, s. 55–56; tegoż, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Zarys aktualnego stanu badań na przykładzie Górnego Śląska*, „Łódzkie Zeszyty Historyczne” 1987, z. 1/9, s. 157–158, i tegoż, *O stanie badań nad dziejami „Sokoła” na Górnym Śląsku*, [w:] *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*, s. 135–136.

³ *Piotr Plewniak (1877–1964)*, [w:] M. Ponczek, *Ludzie „Sokoła” w służbie Polsce na Górnym Śląsku*, [w:] *Krajowy Zlot Sokolstwa Polskiego. 100 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Zakopanem*, pod red. A. Łopaty, Kraków 2004, s. 130–132.

narażona najbardziej na bezwzględny terror oraz antypolską działalność administracji pruskiej. Przy najmniejszym nawet cieniu podejrzenia, towarzystwa sokole mogły być uznane – specjalnym wyrokiem sądu pruskiego – za „polityczne” i tym samym oficjalnie rozwiązane. Prawdą jest także i to, że z inicjatywą przyłączenia tych gniazd do związku nie wystąpiła administracja centralna ani też przedstawiciele sokolich gniazd śląskich⁴. Pewnym usprawiedliwieniem takiej sytuacji był brak na Górnym Śląsku doświadczonych działaczy i rodzimej inteligencji. W 1901 r. do Związku Sokolów Polskich w Państwie Niemieckim przystąpiły tylko, uznane wtedy za legalne, dwa gniazda – w Bytomiu i Roździenu.

Jak wspomina Anna Ryfowa w pracy *Działalność „Sokoła” polskiego w zaborze pruskim i wśród wychodźstwa w Niemczech (1884–1914)*, Związek Sokolów Polskich w Państwie Niemieckim – pod koniec 1901 r. – wystąpił z propozycją utworzenia osobnego okręgu dla trzech gniazd śląskich, powierzając realizację przedsięwzięcia Józefowi Tucholskiemu⁵. W oficjalnym piśmie z dnia 22 grudnia tego roku pisał on do Poznania: „[...] stosując się do rozporządzenia Szanownego Wydziału, urządzamy w przyszłą niedzielę, to jest 29 grudnia, zjazd prezesów i naczelników do Bytomia w celu utworzenia okręgu. Okręg będzie składał się z gniazd: Bytom, Wrocław, Królewska Huta i Lipiny; gniazd Katowice i Rybnik nie można chwilowo brać pod uwagę. Jest jednakowoż naszym staraniem, aby tam życie na nowo wzbudzić [...]”⁶. Tak więc ostatecznie w grudniu 1901 r. powstał Okręg VI Śląski „Sokoła”. W momencie zorganizowania liczył on 214 członków. Liczbę członków przytaczam za kronikarzem dziejów „Sokoła” dzielnicy śląskiej, Wincentym Ogrodzińskim, który podał także skład pierwszego Zarządu Okręgu: prezes – Józef Tucholski, zastępca prezesa – Tytus Jaszkowski⁷, naczelnik – Andrzej Demarczyk, zastępca naczelnika – Kazimierz Rak, sekretarz – Józef Krzyżanowski⁸.

Od 26 października 1908 r., na mocy specjalnej uchwały Wydziału Okręgowego, postanowiono przyjmować do gniazd śląskiego „Sokoła” kobiety, oczywiście tam, gdzie istniały ku temu „odpowiednie warunki kadrowe i sprzętowe”. Tuż przed wybuchem I wojny światowej Okręg VI Śląski liczył 24 gniazda z około 490 członkami⁹. Prowadzące ożywioną działalność polityczną oraz sportowo-oświatową Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku zostało na początku XX wieku opanowane przez endecję (Narodową Demokrację).

⁴ M. Ponczek, *Udział „Sokolów” wielkopolskich w rozwoju organizacyjnym Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na Górnym Śląsku (1895–1914)*, „Z Dziejów Ruchu Młodzieżowego” 1988/1989, nr 12/13, s. 20–22.

⁵ A. Ryfowa, *Działalność „Sokoła” polskiego w zaborze pruskim wśród wychodźstwa w Niemczech 1884–1914*, Warszawa – Poznań 1976, s. 48–49.

⁶ Cyt. za A. Ryfowa, dz. cyt., s. 49.

⁷ *Tytus Jaszkowski (1870–1963)*, [w:] M. Ponczek, *Ludzie „Sokoła”...*, s. 126–127.

⁸ W. Ogrodziński, *Dzieje Dzielnicy Śląskiej...*, s. 65 i n.

⁹ Tamże, s. 85–89.

W konsekwencji miejscowy polski obóz został rozbity na dwa zwalczające się skrzydła: ugodowe „Katolika” i narodowo-radykalne Wojciecha Korfantego¹⁰. Dlatego uważam, iż do rangi istotnego problemu badawczego powinny być podniesione istotne związki między działalnością endecji i chadecji, dotyczące poczynań organizatorskich Sokolstwa Polskiego, szczególnie na wschodnim pograniczu niemieckim, z przełomu XIX i XX stulecia. Zależności powyższe mogłyby stanowić ciekawe tło do wykazania nie tylko emocjonalnych powiązań wielu górnośląskich działaczy niepodległościowych z „Sokołem”. Uwagi te dotyczą nie tylko tak znanych postaci jak Wojciech Korfanty, ale także Józefa Dreyzy, Maksymiliana Wilimowskiego, Edmunda Grabianowskiego, Augustyna Świdra¹¹, Albina Koczura, Alojzego Budnioka, Jana Jakuba Kowalczyka czy Karola Koźlika¹².

Jak zauważa w swej rozprawie doktorskiej Bogusława Grusiewicz, wybuch I wojny światowej unieruchomił na pewien czas gniazda śląskie, „powodując ich całkowitą dezorganizację”. Było to wynikiem trzech jednocześnie działających przyczyn: masowego poboru do wojska członków „Sokoła”, zakładania gniazd na wychodźstwie (Związek Sokołów Jeńców-Polaków we Francji w 1916 r.), uczestnictwo Sokołów na frontach oraz polach bitewnych I wojny światowej 1914–1918¹³.

Oceniając pierwszy i zarazem zasadniczy okres działalności „Sokoła” górnośląskiego do 1914 r., należy stwierdzić za Wincentym Ogrodzińskim, iż społeczny ruch Sokolstwa Polskiego na ziemi śląskiej wynikał ze stale zwiększającej się liczby działaczy rodzimych¹⁴. Impuls do podjęcia działalności przyszedł jednak z zewnątrz. Żaden z organizatorów śląskich nie miał – za wyjątkiem Wojciecha Korfantego – cech jednostki wybitnej, chociaż w sprzyjających warunkach mogli takimi być Józef Tucholski, Józef Dreyza i Tytus Jaskowski. Oczywiście były i błędy w pracy organizacyjnej, na przykład mały udział robotników w szeregach Sokolstwa Śląskiego oraz, mimo wszystko, zbyt słabe przeciwdziałanie wstępowaniu młodzieży polskiej do niemieckich turnvereinów¹⁵.

¹⁰ F. Hawranek (red.), *Dzieje Górnego Śląska w latach 1816–1947*, Opole 1981, s. 217–218.

¹¹ M. Ponczek, *Dopisek do biografii Augustyna Świdra z „Sokoła” górnośląskiego*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe”, nr 15, Katowice 2005, s. 165–175.

¹² Por. tenże, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku...*, s. 6. Zob. też tegoż, *Ludzie „Sokoła” w służbie Polsce na Górnym Śląsku*, [w:] *110 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Zakopanem*, s. 125–132.

¹³ M. Szczerbiński, *Działalność Sokolstwa Polskiego na obczyźnie w latach 1887–1918* (praca doktorska), WSWF, Kraków 1982, s. 97 i n.; tegoż, *Zarys działalności Związku „Sokołów” Jeńców-Polaków we Francji w latach I wojny światowej*, „Zaranie Śląskie” 1978, z. 2, s. 271–289.

¹⁴ W. Ogrodziński, *Dzieje dzielnic śląskiej „Sokoła”*, Katowice 1937, s. 105–114. Por. T. Powidzki, „Sokół” Wielkopolski w dążeniu do niepodległości. Z dziejów Związku „Sokołów” Polskich w Państwie Niemieckim, Poznań 1934, s. 14 i n.

¹⁵ M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*, „Życie i Myśl” 1988, nr 12, s. 44–47.

W listopadzie 1918 r. w tworzonych na Śląsku Radach Ludowych – będących komórkami organizacyjnymi Komisariatu Rad Ludowych dla Górnego Śląska, podległych Naczelnej Radzie Ludowej w Poznaniu – uczestniczyli Sokoli. Zaostrzenie się walki narodowej na tym terenie, nasilenie się również ekscesów antypolskich ze strony bojówek niemieckich, spowodowało tworzenie organizacji zabezpieczających wiece, zebrania i manifestacje ludności polskiej. 16 października 1918 r. w Katowicach-Załężu odbyło się zebranie Grona Technicznego Okręgu VI Śląskiego „Sokoła”, w składzie: naczelnik okręgu – Józef Dreyza, naczelnik drużyn młodzieżowych, maszynista – Jan Przybyłek, naczelnik gniazda Bogucice, ślusarz – Henryk Mękinia, naczelnik gniazda Brzeziny, górnik – Jerzy Król, naczelnik gniazda Gliwice – Stanisław Mastalerz, druhowie z gniazda Piekary – Jan Baron i Wincenty Renka¹⁶. Na zebraniu tym utworzono Straże Obywatelskie, które po zdekonspirowaniu z inicjatywy Józefa Dreyzy, przekształcone zostały (12 grudnia) w legalnie działające Związki Wojackich Polaków. Członkami ich mogli być tylko żołnierze narodowości polskiej. Pierwsze próby zbrojnego przeciwstawienia się, podjęte przez ludność polską na Górnym Śląsku w latach 1918–1919, wyszły zatem z „Sokoła”. Inicjatorami tych poczynań byli ówcześni naczelnicy gniazd „Sokoła”. Podstawę kadry powstałej później Polskiej Organizacji Wojskowej stanowili także Sokoli. Z powodu niemalże zupełnego braku oficerów wśród Polaków-Górnoślązaków, stanowiska komendantów POW obejmowali przeważnie członkowie „Sokoła”. I tak funkcje pierwszych komendantów okręgów pełnili wtedy Sokoli: Adam Gałka – okręg I – powiat bytomski, Adam Postrach – okręg II – powiat katowicki, Jan Pyka – okręg III – powiat zabrzański, Janusz Hager – okręg IV – powiat gliwicki, Władysław Wróblewski – okręg V – powiat toszecki, Jan Zajac – okręg VI – powiat tarnogórski, Józef Gniatczyński – okręg VII – powiat lubliniecki, Alojzy Fizia – okręg VIII – powiat pszczyński, Józef Buła – okręg IX – powiat rybnicki, Alfons Zgrzebniok – okręg X – powiat kozielski, Jan Wyględa – okręg XI – powiat raciborski, Kazimierz Leciejewski – okręg XII – powiat strzelecki, Teodor Kulik – okręg XIII – powiat opolski¹⁷.

Utworzony w Sosnowcu – w czerwcu 1919 r. – Główny Komitet Opieki nad Uchodźcami działał również w oparciu o górnośląskich „Sokołów” (Wiktor Polak, Augustyn Świder, Jan Mrozek)¹⁸. Przykładem patriotyczno-charytatywnej postawy była m.in. działalność delegatki Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu, Sokolicy druhny Marii Szukalskiej, która zorganizowała w Królewskiej Hucie (dzisiejszym Chorzowie) – Polski Czerwony Krzyż. Kierowała nim przez cały okres powstań i plebiscytu. Brała także udział w akcjach sprowadzania do Sosnowca broni i amunicji z Niemiec. Należy wspomnieć, iż przy Komisariacie Plebiscytowym dla Górnego Śląska działał Wydział Wychowania Fizycznego,

¹⁶ Tenże, *Katowickie gniazda „Sokoła”*..., s. 55–56.

¹⁷ Tenże, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*..., s. 7–8.

¹⁸ Tamże s. 8.

którego współorganizatorami byli m.in. znani śląscy Sokoli: Augustyn Świder i Józef Dreyza¹⁹. Jak pisze we *Wspomnieniach sportowych* Rudolf Wacek, inspektorem sportu w tym wydziale był znany śląski działacz ruchu sportowego, zwolennik idei sokolej – Alojzy Budniok²⁰. Był on według relacji autora pamiętnika – „[...] prawą rękę Wojciecha Korfantego, a także kierownika Referatu WF – dra Maksymiliana Wilimowskiego”²¹.

W okresie międzywojennym sport na podzielonym Śląsku stał się więc swego rodzaju sprawą polityczną. Niemcy bowiem wykorzystywali swoje zwycięstwa na boiskach do podkreślenia wyższości sportu germańskiego nad słowiańskim, a także w ten sposób oddziaływali na nastroje mniejszości niemieckiej w województwie śląskim. W rozwoju polskiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku oraz w dążeniach ludu polskiego do zachowania – m.in. poprzez tę kulturę – świadomości narodowej i samodzielnego bytu narodowego niepoślednią rolę odegrał związek „Sokoła” polskiego.

Okres powstań i plebiscytu skoncentrował prace „Sokoła” na sprawach organizacyjnych, szczególnie w zakresie szkolenia i ćwiczeń wojskowych. Dopiero po ustaleniu granic i podziale Górnego Śląska organizacja rozpoczęła powoli swą działalność podstawową. Stanowiła ją przede wszystkim gimnastyka przyrządowa oraz praca oświatowa. Powstały także sokole kluby sportowe. W latach 1935–1937 istniało ogółem 150 sokolich sekcji sportowych, w tym lekkoatletyka uprawiana była w 65 gniazdach śląskich (1165 członków), gry sportowe w 42 (919 członków), narciarstwo w 12 gniazdach (285 członków). Istniały też 4 sekcje ciężkoatletyczne, 3 akrobatyczne, 2 bokserskie, 2 łyżwiarskie, 3 tenisa ziemnego i 1 tenisa stołowego oraz 4 strzeleckie (razem ponad 1000 członków), 9 gniazd posiadało własne sokolnie, czyli przystosowane do uprawiania powyższych dyscyplin sportowych sale wraz ze sprzętem. O ile w 1929 r. „Sokół” śląski liczył 112 gniazd w 13 okręgach, z liczbą 6510 członków, to w 1937 r. posiadał ich 114 z tą samą liczbą okręgów, ale z 9355 druhami. W roku następnym dzielnica śląska „Sokoła” powiększyła się o kolejne sekcje: pływacką, siatkówkę, kolarską i zapasów. Na rozgrywanych w Pradze mistrzostwach świata

¹⁹ Tenże, *Glosa do początków działalności Józefa Greyzy w górnośląskim „Sokole” (1901–1914)*, [w:] *Z dziejów TG „Sokół” w Polsce w 135 rocznicę powstania*, pod red. W.J. Cynarskiego i K. Obodyńskiego, Rzeszów 2004., s. 54–60. Zob. dodatkowo tegoż, *Z działalności „Sokolów” górnośląskich w okresie I wojny światowej oraz powstań śląskich i plebiscytu*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie, seria Kultura Fizyczna” 1997, z. 1, s. 49–50 i n.

²⁰ *Budniok Alojzy (1896–1942)*, [w:] B. Tuszyński, *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej 1939–1945*, Warszawa 1999, s. 32; A. Steuer, *Rola Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w rozwoju sportu i kultury fizycznej na Górnym Śląsku*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy 60-lecia*, Opole 1981, passim, i M. Ponczek, *Przyczynek do studiów nad miejscem kultury fizycznej i przysposobienia wojskowego w działalności niektórych polskich organizacji paramilitarno-wojskowych na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Rocznik Naukowy” 1996, nr 24, AWF Katowice, s. 81–82.

²¹ Cyt. za R. Wacek, *Wspomnienia sportowe*, Opole 1948, s. 75–76.

w gimnastyce w reprezentacji Polski znalazły się między innymi zawodniczki śląskiego „Sokoła”: Kostkówna, Majowska, Osadnikówna, Wajsówna, Breguła, Ślosarek, Oradela i Śladek. Gimnastyczka Majowska z „Sokoła” w Katowicach zdobyła na tych mistrzostwach złoty medal. Każdego roku organizowano także gimnastyczne mistrzostwa śląskich „Sokołów”. W 1938 r. zawody gimnastyczne odbyły się w Katowicach. Pierwsze miejsce zajął w nich „Sokół” z Rybnika, drugie – z Katowic, a trzecie – z Szarleja²².

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Śląsku prowadziło także intensywną pracę szkoleniową, przygotowywało kadry do prowadzenia zajęć wychowania fizycznego i gimnastyki. W tym celu organizowano kursy dzielnicowe i centralne dla instruktorów (te ostatnie w ośrodku na Bielanych w Warszawie). Duże zasługi organizacyjne w krzewieniu sportu w „Sokole” śląskim położyli tacy jego działacze, jak: Józef Dreyza, Alfred Hamburger, Tomasz Kowalczyk oraz Wincenty Spaltenstein²³.

Konkludując, nie sposób pominąć wkładu „Sokoła” górnośląskiego lat 1895–1939 w proces kształtowania świadomości narodowej i poczucia patriotyzmu, zarówno w późnym okresie rozbiorowym, jak i w trakcie odzyskania i rozwoju państwowości polskiej w latach II Rzeczypospolitej. Istotny jest też bez wątpienia wkład tej organizacji do genezy polskiego ruchu sportowego Górnego Śląska, który rywalizował od końca lat dziewięćdziesiątych XIX stulecia dość skutecznie z – mającym wcześniejszą tradycję – trenerstwem i sportem niemieckim²⁴. Świadectwem była chociażby wydana w styczniu 1922 r. odezwa dzielnicy śląskiej „Sokoła” zatytułowana *U progu nowego życia*²⁵. Autorzy dokumentu opublikowanego w pierwszym numerze katowickiego „Sokoła” na Śląsku pisali wówczas: „[...] decyzja genewska z 20 października 1921 r., przeciąwszy swą linie graniczną śląską krainę na dwie części, rozłożyła także naszą śląską organizację sokolą na dwie połowy. Sokolstwo nasze w przyszłym Województwie Śląskim, które niebawem ma rozpocząć swój prawny żywot, oddychać zacznie pełnią życia i wolności politycznej... Inaczej, niestety, ma się sprawa z naszymi drużynami sokolimi po tamtej stronie ziemi śląskiej. Wrócą znowu do tej części władze niemieckie, a wraz z nimi razem zapewne wszczęte

²² Por. B. Cimała, A. Stauer, *Miejsce i rola „Sokoła” w latach powstań śląskich i plebiscytu*, [w:] *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*, pod red. H. Przybylskiego i J. Ślężyńskiego, Katowice 1986, s. 43–65.

²³ M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku. Zarys dziejów...*, s. 11, oraz H. Rechowicz, *Zasługi Wincentego Spaltensteina w rozwoju kultury fizycznej na Górnym Śląsku (do 1939 r.)*, [w:] *Z dziejów kultury fizycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu*, Katowice 1990, s. 52–56 i in.

²⁴ *Z dziejów polskiej i niemieckiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku*, pod red. Mirosława Ponczka „Zeszyty Metodyczno-Naukowe”, nr 18, wyd. AWF, Katowice 2005, s. 1–315.

²⁵ M. Ponczek, *„Sokół” na Śląsku 1922–1939 – próba materiału publicystycznego*, [w:] *Wybrane problemy z najnowszych dziejów kultury fizycznej w Polsce po 1918 roku*, pod red. E. Małolepszego, A. Nowakowskiego i M. Ponczka, Częstochowa 1997, s. 87–106.

zostaną usiłowania żelaznej pięści [...]”²⁶. Obawy te nie były pozbawione podstaw, o czym przekonano się w okresie przed najazdem na Polskę we wrześniu 1939 r. oraz w czasie wojny obronnej²⁷.

Liczba rewizjonistycznych deklaracji polityków i wysokich urzędników niemieckich wzrosła, szczególnie z chwilą opuszczenia przez oddziały sojusznicze ostatniej strefy okupacyjnej w Nadrenii (30 czerwca 1930 r.). Minister ziem okupowanych w rządzie Rzeszy – Gotfried Treviranus, podczas zjazdu rewizjonistycznych organizacji w Berlinie, 10 sierpnia tego roku, powiedział m.in.: „[...] Myślimy o tym, pod jakim niegodziwym naciskiem Wilson był zmuszony do nienaturalnego odcięcia Prus Wschodnich, na jaką dziwną pozycję skazany został niemiecki Gdańsk. Przyszłość sąsiada polskiego, który swą potęgę państwową zawdzięcza w niemałej mierze krwi niemieckiej, może być dopiero wtedy zorganizowana, kiedy Polska i Niemcy nie będą trzymane w wiecznym niepokoju przez niesprawiedliwe wyznaczone granice [...]”²⁸. Podobnie wypowiedział się nieco później prezydent Rzeszy – Paul von Hindenburg, oraz przedstawiciel soldateski niemieckiej – Hans von Seeckt. Zakwestionowali oni status prawno-państwowy Górnego Śląska, szczególnie przyłączenie znacznej jego części w 1922 r. do Polski. Ostatecznie dojście Adolfa Hitlera do władzy w 1933 r. ożywiło tylko skrajnie nacjonalistyczne siły mniejszości niemieckiej na Górnym Śląsku do prowokacyjnych działań. Znalazło to także swój wyraz w kulturze fizycznej, szczególnie w sporcie. Jak donosiła katowicka „Polonia” z dnia 5 czerwca 1938 r., drużyny niemieckie rozgrywające spotkanie piłkarskie z polskimi drużynami z Górnego Śląska kończyły mecze okrzykiem: „Sieg Heil” i podnosiły ręce w hitlerowskim pozdrowieniu. Szczególnie w latach trzydziestych wzmógł się na Śląsku ruch na rzecz organizowania niemieckich stowarzyszeń sportowych. Przeciwwstawiał się tym zjawiskom „Sokół” śląski, dając temu wyraz podczas VIII Zlotu Sokolstwa Polskiego w Katowicach, w czerwcu 1937 r.²⁹ Edward Kubalski, prezes okręgu I dzielnicy krakowskiej „Sokoła”, w „Wiadomościach Złotowych” z tego samego roku, tak oto oceniał organizacyjne przedsięwzięcia swoich śląskich kolegów: „[...] To jeden z tych wielkich i cichych wysiłków w zmaganiu się z ościennymi zapędami, pokojowa forma tej odwiecznej walki, jaką naród polski prowadzi bez przerwy o swą całość i bezpieczeństwo granic [...]”³⁰.

²⁶ Cyt. za M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku...*, s. 8–9.

²⁷ Tamże.

²⁸ Cyt. za M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”...*, passim.

²⁹ M. Ponczek, *Kościół katolicki a „Sokół” na Górnym Śląsku 1922–1939*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4, s. 191–196.

³⁰ M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”...*, s. 9–10, por. B. Woltmann, *Polska kultura fizyczna na wschodnim pograniczu niemieckim (1919–1939)*, Poznań 1980, s. 73 i n.

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym (1922–1939)³¹ prowadziło także ożywioną działalność kulturalno-oświatową. Na uwagę zasługuje wspieranie propagandowe i finansowe idei budowy gmachu Muzeum Śląskiego w Katowicach oraz państwowego Archiwum i Biblioteki Sejmowej, organizowanie kursów języka polskiego, animowanie ruchu śpiewaczego i teatrów amatorskich (Towarzystwo Przyjaciół Teatru Polskiego). Propagowano także rodzimą twórczość sokołą. Dorobkiem literackim wyróżniał się Augustyn Świder, samorodny poeta śląski, sekretarz dzielnicy śląskiej „Sokoła”, członek redakcji „Orędzia Sokolego”. Popularyzował on w swoich utworach takie cechy charakteru, jak: hart ducha i ciała, odwagę, zaradność, męstwo, wytrwałość w dążeniu do celu, karność, zdyscyplinowanie, patriotyzm. Także publicystyka Świdra w „Orędiu Sokolim” nacechowana była dydaktyzmem obywatelsko-patriotycznym, propagującym sokołą ideę wśród szerokich rzesz społeczeństwa śląskiego³².

Interesującym przedsięwzięciem organizacyjno-popularyzatorskim było również zakładanie przy gniazdach własnych bibliotek sokołych. Do stałych uroczystości i obchodzonych rocznic należały wieczory ku czci patrona ruchu sokolego – Tadeusza Kościuszki, wybuchu powstania listopadowego i ustanowienia Konstytucji 3 maja. Ze szczególnym jednak pietyzmem świętowano rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę, powstań śląskich oraz przyłączenia Śląska do Macierzy. Każda tego typu impreza wzbogacana była programem sportowo-artystycznym i oświatowym, przygotowywanym przez poszczególne gniazda, okręgi czy dzielnice. Nie przeszła też bez echa 250 rocznica przejazdu przez ziemię śląską wojsk króla Jana III Sobieskiego na odsiecz Wiednia. Zorganizowana w Katowicach przez Przewodnictwo dzielnicy śląskiej „Sokoła” – 25 listopada 1933 r. – uroczysta akademii miała interesujący program z przemówieniem wiceprezesa Wincentego Spaltensteina oraz z występami sporto-

³¹ Zob. Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”. Dzielnica Śląska – stowarzyszenie sportowe i społeczno-wychowawcze łączące wychowanie fizyczne, oparte przede wszystkim na ćwiczeniach gimnastycznych z działalnością kulturalno-oświatową”. Cyt. za: *Polskie organizacje społeczno-polityczne na Górnym Śląsku w latach 1918–1939*, „Leksykon Śląski”, t. 4, z. 1, Katowice 1988, s. 79–80. Prezesami dzielnicy śląskiej „Sokoła” byli: Stanisław Kobyliński (1922–1923), Józef Dreyza (1923–1932), Tomasz Kowalczyk (1932–1939). Funkcję naczelników dzielnicowych pełnili wówczas: Alfred Hamburger (1922–1932), Henryk Boryczka (1932–1939). Organem prasowym „Sokoła” był „Sokół na Śląsku” wydawany od 1922 do 1939 r. w Katowicach. Poprzednikiem tego pisma było „Orędzie Sokola”, wydawane w początku lat 20. XX w. w Bytomiu (redaktorem odpowiedzialnym pisma – Augustyn Świder), zaś redaktorem technicznym – Józef Dreyza). W autonomicznym województwie śląskim redaktorem odpowiedzialnym „Sokoła na Śląsku”, wydawanego w Katowicach, był najpierw w okresie 1922–1928 Albin Koczur, a od 1928 do 1937 r. Karol Koźlik. Natomiast w latach 1938–1939 funkcję redaktorów odpowiedzialnych pisma pełnili – Karol Koźlik i Jan Jakub Kowalczyk. Por. M. Ponczek, M. Szczerbiński, *Z dziejów prasy sportowej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu (1920–1986)*, Katowice 1988, s. 4–5.

³² M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku. Zarys dziejów...*, s. 11.

wymi i artystycznymi³³. Dzielnica śląska „Sokoła” prowadziła również pracę uświadamiającą o zgubnych skutkach nadużywania alkoholu przez młodzież, o obowiązku czystości moralnej druhów – członków związku³⁴.

Nawiązując do ostatecznego podziału Górnego Śląska w 1922 r., dokonano zmian strukturalno-organizacyjnych dzielnicy śląskiej „Sokoła”, tworząc następujące okręgi: I – piekarsko-nowobytomski, II – katowicki, III – królewsko-hucki, IV – tarnogórski, V – lubliniecki, VI – mikołowski, VII – mysłowicki, VIII – rybnicki, IX – wodzisławski, X – pszczyński. Najbardziej znanymi działaczami „Sokoła” śląskiego w okresie międzywojennym byli: prezesi dzielnicy śląskiej – Józef Dreyza i Tomasz Kowalczyk³⁵, wiceprezesa – Karol Koźlik i Wincenty Spaltenstain, naczelnik – Alfred Humburger, sekretarze – Józef Światała, Andrzej Zontek, Jan Brzeskot i Zygmunt Wójcik, zastępcy naczelnika okręgu, ewentualnie delegaci Naczelnictwa do Przewodnictwa Dzielnicy – Paweł Jarczyk³⁶, Jerzy Król, Juliusz Szydło, Józef Wesoły. Kapelanem diecezjalnym dzielnicy śląskiej „Sokoła” był ks. Jan Brandys z Chorzowa II³⁷.

W latach dwudziestych „Sokół” znajdował się pod znacznym wpływem Ligi Narodowej. Jej członkowie byli często animatorami, organizatorami i przywódcami wielu gniazd związku, decydowali o takim czy innym jego kształcie, utrzymaniu więzi gniazd śląskich z innymi dzielnicami czy regionami kraju, przede wszystkim z Galicją oraz Wielkopolską. Na Śląsku jednakże żywe były tradycje katolickie, dlatego też „Sokół” był popularny w środowiskach związanych z oddziaływaniem i polityką chrześcijańskiej demokracji. Jeszcze jesienią 1925 r. w numerze 10–11 „Sokoła na Śląsku”, w artykule *Sokolstwo a militarizm*, piętnowano przedkładanie przysposobienia obronnego nad wychowanie fizyczne i ideowo-moralne w działalności organizacji. „Pewne prądy polityczne [...] chcą stworzyć z nas wojsko, sportowców czy coś podobnego, a samo wfspychają na sam koniec. Nie jestem wcale przeciwnikiem wyszkolenia wojskowego – pisał autor A. Zontek – ograniczyć go trzeba jednak do tego wyszkolenia, które jest niezbędne dla każdego obywatela tak, jak to pisał onegdaj E. Kubalski w numerze 5 «Przeglądu Sokolego» z 1922 r. «Militaryzm jako taki nie jest naszym zadaniem. Celem sokolstwa było i pozostanie na zawsze pełne wychowanie, w szczególności pod względem fizycznym i moralnym»³⁸.

³³ Tamże, s. 12.

³⁴ Tamże.

³⁵ *Ludzie „Sokoła” w służbie Polsce na Górnym Śląsku*, [w:] *Kraków–Zakopane 11–13 czerwca 2004 r. Krajowy Zlot Sokolstwa Polskiego. 110 lat TG „Sokół” w Zakopanem*, Kraków 2004, s. 125–132.

³⁶ M. Ponczek, *Działalność niepodległościowa i sokola Pawła Jarczyka na Górnym Śląsku*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe” 1993, nr 4, wyd. AWF, Katowice, s. 113–122.

³⁷ Tamże, k. 8. Por. M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku...*, s. 13.

³⁸ Cyt. za M. Ponczek, jw., s. 13.

Ten sam autor w numerze czerwcowym, w roku zamachu majowego, pisał w „Sokole na Śląsku”: „Musimy teraz zdać sobie sprawę, dokąd dążymy, jakie są nasze drogi, by nie zboczyć z obranego kierunku, realizując program na całej linii. Musimy sobie także uzmysłwić nasze posłannictwo w wychowaniu fizycznym, dostosować go do obecnych warunków i położenia politycznego państwa [...]”. Józef Dreyza, w tym samym wydaniu pisma, odważnie skonstatował, iż „rok 1926 wyrządził Polsce największą krzywdę, wprowadzając rozdwojenie i rozdźwięki w narodzie oraz wojsku. Sokoli i kardynalna cnota, posłuch i karność! «Sokół» stał zawsze na straży niepokalanej czystości ducha i ciała narodu i granic Rzeczypospolitej, dochowania wiary hasłem sokolim, praworządności i świętości złożonej przysięgi. Czuj duch sokoli!”³⁹ Ostatecznie w oświadczeniu czerwcowym z 1926 r. dzielnicą śląską „Sokoła” opowiedziała się za obroną ładu i porządku w państwie. Wezwała sokołą brać do rozwagi, posłuszeństwa przysiędze i niedziałania na własną rękę⁴⁰.

Mimo oficjalnych deklaracji i wypowiedzi czołowych przedstawicieli związku ruch sokoli pozostawał pod organizacyjnymi i ideologicznymi wpływami zarówno endecji, chadecji, a nawet Narodowej Partii Robotniczej. Rolę jednak nadrzędną, nadzorującą, odgrywała Narodowa Demokracja⁴¹.

Z chwilą ugruntowania się rządów sanacji Towarzystwa Gimnastyczne wraz z całym obozem narodowym przeszły do tzw. pasywnej opozycji, która utrzymywała się aż do września 1939 r. Jak pisze Bogusław Grusiewicz: „[...] zdarzające się ekscesy «Sokoła» z praworządnymi organizacjami dotyczyły przeważnie jego zatargów z sanacyjnym «Strzelcem». Na Śląsku, między wojewodą Michałem Grażyńskim a stronnictwami opozycyjnymi dochodziło do wyraźnej konfrontacji. Uwidocznili się to w Sejmie Śląskim. Dzięki swej polityce Grażyński był przyczyną rozłamu zarówno w szeregach chadecji, jak i PPS. Spowodowało to w rezultacie odsunięcie wszystkich organizacji, niemających programu prosanacyjnego, od wpływu na życie polityczne w tym regionie kraju [...]”. Taka polityka nie sprzyjała społeczeństwu polskiemu na Śląsku. Pomagała odradzaniu się wrogich Polsce niemieckich sił nacjonalistycznych.

„Sokół” na Śląsku widział grożące Polsce niebezpieczeństwo ze strony Niemiec. Druhowie Sokoli protestowali przeciwko germańskim zakusom na rdzenie polskie ziemie, szczególnie tu – na ziemi górnośląskiej. W „Odezwie Prezesa Związku Sokolstwa Polskiego” płk. dypl. F. Arciszewskiego, wydanej w styczniu 1937 r., wyraźnie podkreślono związek tej piastowskiej dzielnicy z Macierzą. „[...] 15 lipca 1937 r. – czytamy w dokumencie – kończy się okres przejściowy i Górny Śląsk pozostanie bez kontroli międzynarodowej pod wyłączną opieką Polski [...]. Wraca więc ziemia Piastów, już całkiem ostatecznie – bez

³⁹ „Sokół na Górnym Śląsku” 1926, nr 6, s. 3.

⁴⁰ Tamże s. 3–4.

⁴¹ M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku. Zarys dziejów...*, s. 14.

zastrzeżeń, do Polski [...]”⁴². Grożące Polsce niebezpieczeństwo ze strony Niemiec w latach międzywojennych nie było pozbawione podstaw. Przekonało się o tym społeczeństwo II Rzeczypospolitej 1 września. Oceniając związki „Sokoła” górnośląskiego z geografia polityczną Polski Niepodległej, należy stwierdzić, iż w okresie międzywojennym obejmującym w polskiej części Górnego Śląska lata 1922–1939 nie zatracił on swego narodowo-chrześcijańskiego charakteru. Starał się być wierny pryncypialnym założeniom ideowym towarzystwa, które od 1895 r. podstawą swej działalności uczyniło walkę o polskość, język i kulturę narodową, o zorganizowany system kultury fizycznej⁴³.

II. Sport i wybrane formy kultury fizycznej na Górnym Śląsku w latach II Rzeczypospolitej (1922–1939)

1

W okresie międzywojennym patronaty sportowe Polskiego Komisariatu Plebiscytowego i Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku⁴⁴ „[...] zastąpione zostały *mecenatem władz miejskich* (ich członkowie zasiadali w zarządach powstających klubów sportowych KS «Pogoń» Katowice, KS «Poniatowski» Godula, Nowomiejskim Klubie Tenisowym). Dotyczyło to również *mecenatu przemysłowego* (zapoczątkowanego przez kopalnię «Giesche» w Janowie – nad Towarzystwem Pływackim «23» Giszowiec-Nikiszowiec, kontynuowanego przez Polskie Kopalnie Skarbowe – nad Federacją Towarzystw Gimnastyczno-Sportowych). Do tej federacji należało 9 kół zakładowych. Odnosiło się to także do *mecenatu kościelnego* (od 1925 i 1926 r. – w Stowarzyszeniach Młodzieży Polskiej, organizacji założonej wcześniej przez ks. Wawrzyńca Puchera (1871–1941), proboszcza z Dąbrówki Małej) i *mecenatu partii politycznych* (Polskiej Partii Socjalistycznej – nad Stowarzyszeniem Kulturalno-Oświatowym Młodzieży Robotniczej «Siła» oraz Narodowej Partii Robotniczej – nad Związkiem Młodzieży Polskiej «Jedność»)⁴⁵. Mecenaty – władz miejskich Katowic, ko-

⁴² Por. tamże, s. 15, oraz relację Pawła Chróścza, działacza górnośląskiego „Sokoła” z 1986 r. [w:] Składnica Akt Zakładu Historii Fizycznej Katedra Humanistycznych Podstaw Kultury Fizycznej AWF im. Jerzego Kukuczki w Katowicach.

⁴³ Por. M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne na Górnym Śląsku. Zarys dziejów...*, s. 15; tegoż, *Znaczenie niektórych źródeł kościelnych dla częściowego odtwarzania historii „Sokoła” (na Śląsku, Ziemi Pszczyńskiej i Łódzkiej)*, [w:] *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, pod red. Z. Pawluczuka, s. 270–273.

⁴⁴ Przed I wojną światową na Śląsku nie istniały jeszcze polskie kluby sportowe. Por. M. Ponczek, *Początki sportu na Górnym Śląsku do zakończenia I wojny światowej*, [w:] *Studia i materiały do ćwiczeń i seminariów dla studentów AWF. Historia i organizacja kultury fizycznej*, pod red. L. Gondka, Gdańsk 1996, s. 22–23.

⁴⁵ Cyt. za A. Steuer, *Sport na Górnym Śląsku 1896–1996*, Katowice 1997, s. 18. Wcześniej w 1920 r. – w Bytomiu, działacze „Sokoła” (z Edmundem Grabianowskim) założyli Towarzy-

ścielny i partii politycznych, przyczyniły się w latach międzywojennych II Rzeczypospolitej do zajęcia przez województwo śląskie czołowego miejsca w sporcie (po Warszawie)⁴⁶.

Niemieckie organizacje sportowe (w tym piłki nożnej) po wkroczeniu na polski Śląsk – Związku Byłych Powstańców (boisko KS „Diana” Katowice) rozwiązały się (wiosną 1923 r.). Kluby niemieckie (zwłaszcza piłkarskie) spolszczyły się bądź też zmieniały swoje nazwy. W rezultacie połączyły się z Górnośląskim Okręgowym Związkiem Piłki Nożnej. Na przełomie 1923 i 1924 r. nastąpiła odbudowa futbolu w powiecie tarnogórskim (KS „Śląsk” Tarnowskie Góry, „Ruch” Radzionków, „Odra” Miasteczko Śląskie), pszczyńskim (KS „Naprzód” – obecnie AKS „Mikołów”, „Pogoń” Ornontowice, „Orzeł” Mokre) i w rybnickim (KS „Naprzód”, „23” Rydułtowy, „Concordia” Knurów, „23 Czerwionka”)⁴⁷. W 1924 r. (przed VIII Letnimi Igrzyskami Olimpijskimi w Paryżu) Amatorski Klub Sportowy (z Królewskiej Huty) zdobył Puchar Plebiscytowy, a Emil Görlitz (bramkarz („1FC” Katowice) otrzymał nominację do polskiej kadry olimpijskiej. W igrzyskach paryskich nie wystąpił. Był bramkarzem rezerwowym⁴⁸. Casus Görlitza – jak podaje Antoni Steuer – wyzwolił u niemieckich działaczy sportowych chęć przejęcia katowickiej centrali piłkarskiej w swoje ręce. Kres temu położył prezes GOZPN Stanisław Flieger. Wstrzymał on tendencję mniejszości niemieckiej do kontrolowania opłat skarbowych w związku⁴⁹.

Z innego źródła wynikało, że Policjny Klub Sportowy (powstały w 1924 r.) posiadał jedyny w Katowicach stadion z krytymi trybunami. Szermierze tego klubu (Antoni Sobik, Rajmund Karwicki, Teodor Zaczyk) byli reprezentantami Polski (w późniejszym okresie nawet olimpijczykami)⁵⁰. W kwietniu 1923 r. (podczas otwarcia boiska KS „Jedność” Michałkowice) zorganizowano turniej futbolowy z udziałem m.in. KS „Wawel” Kraków, „Pogoń” Katowice, „Zgoda” Brzeziny, „Orzeł” Józefowice i KS „Huta Laura”⁵¹. Zapaśnicy górnośląscy (m.in. Ryszard Błażyca, Jan Gałuszka, Leon Mazurek) byli mistrzami Polski w latach 1925–1926⁵². W boksie wyróżniały się kluby śląskie, m.in. Bokserski Klub Sportowy Katowice, „06” Mysłowice, „Slavia” Ruda Śląska i „Ruch” Chorzów⁵³.

stwo Sportowe „Polonia”. W 1922 r. klub ten został zlikwidowany przez Niemców. Por. W. Żeleśkiewicz, *Historia polskiego hokeja*, Krynica Zdrój 2006, s. 312.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ A. Steuer, op. cit., s. 20. Zob. też P. Czado, *Początki piłki nożnej w Katowicach*, [w:] M. Ponczek (red.), *Z dziejów polskiej i niemieckiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe” nr 18, AWF Katowice 2005, s. 53–54.

⁴⁸ Por. A. Steuer, *XXIII Kultura fizyczna...*, s. 544.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ H. Rechowicz, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 143.

⁵¹ „Sportowiec Zagłębia” 1923, passim.

⁵² Również w późniejszym okresie 1927–1928 (R. Błażeja), w latach 1927–1934 J. Gałuszka i H. Ganzera (1927–1931). Zob. A. Steuer, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 23.

⁵³ Czołowi śląscy pięściarze – Jan Górny, Stanisław Piłat w późniejszym okresie (pod koniec lat 20. i w latach 30.) byli mistrzami Polski. Górny brał udział w mistrzostwach Europy (1930)

W polskiej części Śląska popularna była lekkoatletyka. Do 1924 r. w Górnośląskim Związku LA i Palanta zrzeszonych było 30 klubów. W 1925 r. powstał w Katowicach Polski Związek Palanta i Gier Ruchowych (od 1926 r. działał on w ramach nowej ogólnopolskiej centrali sportowej – pod nazwą Związku Polskich Związków Sportowych w Warszawie)⁵⁴. Coraz więcej zwolenników wśród górnośląskiej młodzieży zyskiwała (od 1922 r.) piłka ręczna. Tę dyscyplinę sportu, zwaną przez Polaków szczypiorniakiem, sprowadziły na Śląsk niemieckie organizacje turnerskie. Piłka ręczna (do 1926 r.) najlepiej rozwijała się w rejonie Tarnowskich Gór⁵⁵. Od 1 września 1925 r. w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Męskim w Tarnowskich Górach rozpoczął pracę Władysław Babirecki – absolwent Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie (dzisiaj AWF), znany w polskiej części Górnego Śląska popularyzator tej dyscypliny sportu⁵⁶.

Poziom wyczynowy w województwie śląskim prezentowały także sporty wodne: Ruttowitzer Schwimmen Verein 1912 Katowice; Towarzystwo Pływackie „23” Giszowiec-Nikiszowiec oraz sekcja Żydowskiego Klubu Sportowego „Hakoah” Bielsko. Były one (od 1923 r.) członkami Krakowskiego Okręgowego Związku Pływackiego. Od 1926 r. w Katowicach działał samodzielnie Śląski Okręgowy Związek Pływacki (z 8 sekcjami i klubami pływackimi)⁵⁷. Najbardziej znaną śląską pływaczką w tym czasie była Rozalia Kajzer-Piesiur, która będąc członkinią Towarzystwa Pływackiego „23” Giszowiec-Nikiszowiec, zdobyła tytuł mistrzyni Polski w 1925 i 1926 r.⁵⁸ Na Śląsku rozwijało się również kajakarstwo. Przykładem tego może być fakt, iż pierwszym klubem kajakowym w Polsce był założony w 1924 r. w Mysłowiach Klub Składakowców i Kajakowców „Helkas”⁵⁹. Ta sama uwaga dotyczyć może kolarstwa. W 1923 r. powstał Związek Cyklistów i Motocyklistów Województwa Śląskiego, który w 1924 r. zrzeszał 14 towarzystw. Od 1922 r. śląska centrala kolarska weszła w skład Polskiego Związku Towarzystwa Kolarskiego⁶⁰.

W polskiej części Śląska prowadził działalność (od 1925 r.) Klub Motocyklowy (z siedzibą w Katowicach)⁶¹. Od 1926 r. w stolicy województwa śląskiego funkcjonowała też pierwsza strzelecka jednostka sportowa (w Polsce) dzięki aktywności Jana Hlonda, Jana Fliegera, ks. Franciszka Ścigały, Karola Koźlika,

i w Letnich Igrzyskach Olimpijskich w Amsterdamie (1928), a Piłat uczestniczył w mistrzostwach Europy (w 1934, 1937 i 1939 r.).

⁵⁴ A. Steuer, dz. cyt., s. 26.

⁵⁵ Tamże. Zob. też A. Zach, *Początki piłki ręcznej na Śląsku*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 5, pod red. B. Woltmanna, Gorzów Wlkp. 2002, s. 149–150.

⁵⁶ Por. A. Zach, dz. cyt., s. 150.

⁵⁷ A. Steuer, dz. cyt., s. 31.

⁵⁸ Por. H. Rechowicz, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 172.

⁵⁹ A. Steuer, dz. cyt., s. 32.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże, s. 33.

Jana Widucha i Jana Czaplickiego. Od 1925 r. funkcjonował w Katowicach także Harcerski Klub Narciarski⁶². W tym samym roku powstała też sekcja lawn-tenisa (usytuowana przy KS „Pogoń” Katowice)⁶³. Od 1922 r. (przy katowickiej „Pogoni”) istniała sekcja bokserska oraz sekcje – lekkoatletyczna, futbolowa, pływacka i piłki ręcznej⁶⁴. W 1924 r. w Katowicach utworzony został przez Stanisława Nogaja Klub Sportowy Urzędników Kolejowych i Celnych. Od tego roku działał też KS „Różdzień” Katowice i Związek Szachistów. Dwa lata wcześniej (od 1922 r.) widoczny był w Katowicach również KS „Dąb” (dawniej Eiche)⁶⁵. W latach 1922–1926 uwidoczniła się więc aktywność organizacyjna różnorodnych klubów i towarzystw sportowych, rozwijających sekcje futbolowe, bokserskie, zapasnicze, lekkoatletyczne, pływackie, kolarskie, motocyklowe, strzeleckie i tenisowe. Województwo śląskie zaczęło liczyć się w rywalizacji sportowej na obszarze II Rzeczypospolitej.

Tradycje paramilitarno-wojskowe kultury fizycznej na Górnym Śląsku okresu międzywojennego sięgają działalności Wydziału Kulturalno-Oświatowego Polskiego Komisarjatu Plebiscytowego (z siedzibą w Bytomiu), a później Wydziału Wychowania Fizycznego (z Maksymilianem Wilimowskim, Józefem Dreyzą, Pawłem Jarczykiem, Augustynem Świdorskim i Alojzym Budniakiem na czele)⁶⁶. W województwie śląskim rozwinął działalność Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Strzelecki „Strzelec”, Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” w Polsce. Działał też Związek Powstańców Śląskich, Związek Młodzieży Wiejskiej, Związek Osadników Wojskowych, Związek Ochotniczych Straży Pożarnych oraz Katolickie Zjednoczenie Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej i Komitet Społeczny Przysposobienia Wojskowego dla Obrony Kraju⁶⁷.

Na podzielonym Śląsku w (latach 1922–1939) kultura fizyczna była nierzadko narzędziem polityki. Niemcy wykorzystywali swoje zwycięstwa na boiskach i na arenach sportowych do podkreślenia przewagi nad Polakami. Odezwa dzielnic śląskiej „Sokoła” z 1922 r. świadczyła o tym, że obawy te nie były pozbawione podstaw⁶⁸. Dzielnica Śląska „Sokoła” w końcu 1923 r. liczyła 10

⁶² Tamże, s. 36.

⁶³ Tamże, s. 38.

⁶⁴ H. Rechowicz, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 154.

⁶⁵ Tamże, s. 40.

⁶⁶ M. Ponczek, *Przyczynek do studiów nad miejscem kultury fizycznej i przysposobienia wojskowego w działalności niektórych polskich organizacji paramilitarno-wojskowych na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Rocznik Naukowy”, nr 24 (AWF), Katowice 1996, s. 81–82.

⁶⁷ Archiwum Akt Nowych. Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, sygn. 140/1 oraz 251-258 i 321-300, k. 64.

⁶⁸ M. Ponczek, „Sokół” na Śląsku” 1922–1933 – próba syntezy materiału publicystycznego, [w:] *Wybrane problemy z najnowszych dziejów kultury fizycznej w Polsce (po 1918 roku)*, pod red. E. Małolepszego, A. Nowakowskiego i M. Ponczka, Częstochowa 1997, s. 95–97. Por. M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku...*, s. 8–9. Por. tegoż, *TG „Sokół” na Górnym Śląsku...*, s. 9–10.

okręgów, 128 gniazd i 7649 członków – w tym 6501 mężczyzn i 1148 kobiet (z tego ćwiczących 2017 mężczyzn, 831 kobiet i 3354 młodzieży)⁶⁹. Prezesem śląskiej centrali sokolej był w tym czasie Józef Dreyza, wiceprezesem – Tomasz Kowalczyk, a naczelnikiem – Alfred Hamburger. W „Sokole” uprawiano głównie gimnastykę (również gry sportowe, zabawy ruchowe, kolarstwo, szermierkę, zapasy, sporty zimowe, lekkoatletykę, pływanie). W województwie śląskim w dziedzinie kultury fizycznej (do 1926 r.) widoczny był Związek Harcerstwa Polskiego. W Katowicach działał od 1922 r. inspektorat harcerski. W marcu 1924 r. harcerstwo śląskie podzielone zostało na chorągiew męską i żeńską (przy szkołach powszechnych aktywność przejawiała 12 drużyn, zaś przy gimnazjach 6, a w szkołach rzemieślniczych 14, natomiast w miejskich 7)⁷⁰. Zaowocowało to powstaniem, z inicjatywy Gustawa Rokity, Harcerskiego Klubu Sportowego. Utworzono też Harcerski Klub Narciarski⁷¹.

Dużą popularnością wśród młodzieży śląskiej skupionej wokół Kościoła rzymskokatolickiego cieszyła się kultura fizyczna. Uprawiana była w ramach działalności Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Żeńskiej (w polskiej części Śląska skupiona została w ramach ogólnopolskiej katolickiej centrali występującej pod nazwą Zjednoczenia Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej – zwanej inaczej Zjednoczeniem Młodzieży Polskiej)⁷². Młodzież katolicka zrzeszona w polskiej części Śląska (od 1920 r.) w Śląskim Związku Młodzieży Polskiej liczyła około 3,3 tys. członków. Rozwijała się dzięki naczelnikom sportowym (m.in. K. Krawczykowi z Królewskiej Huty, F. Swobodzie z Katowic, J. Knapikowi z Mysłowic, W. Madeji z Kochłowic, J. Głombicy z Tarnowskich Gór, W. Kani z Mikołowa i M. Czaplickiemu z Rybnika). Aktywnie angażowała się w organizację zawodów sportowych i urządzenie wycieczek oraz budowę własnych boisk (w ramach obchodów Dni Młodzieży)⁷³. Dane dotyczące diecezji śląskiej z 1926 r. wskazywały na to, iż w katolickich organizacjach młodzieży męskiej polskiej części Śląska były 22 kółka oświatowe, 11 religijnych, 33 śpiewacze, 60 sportowych, 10 abstynenckich, 9 zawodowych, 6 muzycznych i 3 robót ręcznych (zorganizowano

⁶⁹ H. Rechowicz, *Polska kultura fizyczna na Śląsku...*, s. 113.

⁷⁰ Aktywność przejawiała również gromady zachowe, których było raptem 4. Dane za H. Rechowicz, *Polska kultura fizyczna na Śląsku...*, s. 118–119.

⁷¹ Tamże, s. 120–121.

⁷² Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach (dalej: AAKat.). Protokoły i sprawozdania Śląskiego Związku Młodzieży Polskiej, bez sygn., bez pag.; M. Ponczek, *Kultura fizyczna w polskich katolickich organizacjach młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Katowice 1997, s. 89–96. Zob. tegoż, *Głosa źródłowa o miejscu kultury fizycznej w polskich i niemieckich organizacjach młodzieżowych Górnego Śląska w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów polskiej i niemieckiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku...*, s. 125–137.

⁷³ AAKat. Spis Stowarzyszeń Śląskiego Związku Młodzieży Polskiej, bez sygn., b. pag. Zob. M. Ponczek, *Kultura fizyczna w polskich katolickich organizacjach młodzieżowych...*, s. 89–90.

też 227 wycieczek)⁷⁴. Istnienie 60 kółek sportowych w diecezji katowickiej świadczyło o rosnącej roli szeroko pojętej kultury fizycznej w środowisku młodzieżowym Kościoła rzymskokatolickiego na Górnym Śląsku.

W województwie śląskim (od 1924 r.) działały Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowe Młodzieży Robotniczej oraz okręgi i gniazda TG „Sokół” i oddziały Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego⁷⁵ (będące pod wpływem polityczno-ideologicznym Polskiej Partii Socjalistycznej). W Zawodziu (obecnej dzielnicy Katowic od 1922 r.) rozpoczęło statutową aktywność Stowarzyszenie Młodzieży Robotniczej „Siła” (działające m.in. w ramach sekcji gimnastycznych, paramilitarno-sportowych, szachowych i krajoznawczych)⁷⁶. W cieniu Narodowej Partii Robotniczej rozpoczynał działalność Związek Młodzieży Pracującej Jedność (od 1923 r.). Kultura fizyczna stanowiła w pracy organizacyjnej tego stowarzyszenia liczący się element aktywności⁷⁷.

W maju 1926 r. marszałek Józef Piłsudski przejął ponownie władzę w II Rzeczypospolitej. W polskiej części Śląska zaczęto odtąd zwracać baczniejszą uwagę na konieczność kształtowania tężyzny fizycznej społeczeństwa (szczególnie w aspektach utylitarno-obronnych). Świadczyła o tym m.in. publicystyka miesięcznika dzielnicy śląskiej „Sokoła” – „Sokół na Śląsku”. Zmiana sytuacji politycznej w Polsce (spowodowana wydarzeniami politycznymi 1926 r.) stała się przyczyną istotnych przewartościowań wśród społeczności polskiej Śląska. Zwrot polityczny 1926 r., a wraz z nim dojście do władzy kręgów wojskowych (związanych z Józefem Piłsudskim) spowodowały, że odtąd sprawy dotyczące kultury fizycznej (szeroko pojmowanego wychowania fizycznego) zależne były bardziej od sprawującej władzę sanacji oraz sympatyzującego z nią obozu legionowego⁷⁸. Kultura fizyczna stała się odtąd narzędziem wychowania obywatelskiego i patriotycznego Polaków⁷⁹ (co znajdzie swój wyraz w prowadzonej polityce państwa polskiego po roku 1926⁸⁰ – do wybuchu II wojny światowej włącznie). Dodajmy, że od 1926 r. w województwie śląskim ukształtował się państwowy mecenat sportowy. Reprezentował go WUWF i PF. Instytucją tą kie-

⁷⁴ AAK. Spis stowarzyszeń ŚZMP (1926) bez sygn., bez pag., M. Ponczek, *Glosa źródłowa*, s. 125–126.

⁷⁵ H. Rechowicz, *Polska kultura fizyczna na Śląsku...*, s. 129–130.

⁷⁶ Tamże, s. 130.

⁷⁷ Tamże, s. 135.

⁷⁸ M. Ponczek, „Sokół na Śląsku” 1922–1939..., s. 96–97. Por. E. Długajczyk, *Sanacja Śląska (1926–1939). Zarys dziejów politycznych*, Katowice 1983, s. 83 i n., oraz B. Grusiewicz, *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na Górnym Śląsku w latach 1918–1939*, (praca doktorska) AWF Kraków 1981, s. 179–180 i n.

⁷⁹ Zob. D. Dudek, *Józef Piłsudski wobec kultury fizycznej (1910–1935)*, Kraków 2004, s. 39–50 oraz 51–66 i 67–89.

⁸⁰ L. Szymański, *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1995, s. 7–27 oraz 69–88 i 89–96.

rował wojewoda śląski Michał Grażyński⁸¹. Z kolei Śląskiej Radzie Sportowej przewodniczył dr Tadeusz Saloni. Należy też zgodzić się z tezą, iż demokratyczny w swej formie model kultury fizycznej umożliwiał działalność i funkcjonowanie pozostałych mecenatów sportowych (miejskiego, przemysłowego, kościelnego i partii politycznych). Najbardziej jednak aktywną formę kultury fizycznej stanowił (w tym okresie i na wspomnianym obszarze) sport (przede wszystkim piłka nożna, boks, zapasy, strzelectwo, tenis, pływanie, piłka ręczna, lekkoatletyka, częściowo sporty motorowe, kolarstwo i kajakerstwo).

W upowszechnianiu poszczególnych dyscyplin sportowych (rozwijanych w klubach) dużą rolę (od 1922 do 1926 r.) odegrał mecenat władz miejskich oraz mecenat przemysłowy i kościelny. Zauważalne ślady kultury fizycznej (choć w wyrażnie mniejszym stopniu niż w klubach sportowych) widoczne były w działalności niektórych organizacji społecznych (m.in. młodzieżowych). Dużą rolę na tym polu odegrało TG „Sokół” oraz niektóre organizacje paramilitarne i kombatanckie, wreszcie harcerstwo i stowarzyszenia skupione wokół Kościoła rzymskokatolickiego, w pewnym stopniu również partii politycznych (przede wszystkim PPS i Narodowej Partii Robotniczej).

Zwrot polityczny roku 1926 związany z ponownym przejęciem władzy przez marszałka Józefa Piłsudskiego wpłynął stymulująco na rozwój polskiej kultury fizycznej w II Rzeczypospolitej. Stała się ona bardziej widoczna także i na polskim Śląsku. W rozwoju międzywojennego sportu szkolnego województwa śląskiego zasłużyli się nauczyciele wychowania fizycznego – Władysław Babirecki (z Tarnowskich Gór), Franciszek Huczarek, Stefan Kisieliński, Janusz Szeliga-Żuławski, Cecylia Malczykówna (z Katowic), Henryk Szymoński (z Chorzowa), Paweł Krawczyk (z Pszczyny). W latach szkolnych 1926/1927 i 1934/1935 sport zorganizowany był w 8 międzyszkolnych klubach sportowych. Posiadały one swoje siedziby w Katowicach, Chorzowie, Rudzie Śląskiej, Tarnowskich Górach, Pszczynie, Cieszynie i Bielsku⁸². Od 1927 r. Związek Piłki Nożnej przemianowany został w Śląski Okręgowy Związek Piłki Nożnej (dalej: Śl. OZPN). W 1938 r. powstał Autonomiczny Podokręg Robotniczych Klubów Sportowych Województwa Śląskiego. W 1938 r. śląska centrala futbolowa liczyła ponad 300 klubów⁸³. Klubami, które grały w ekstraklasie lub też szczytyły się reprezentantami Polski, były: „Naprzód” Lipiny, „Dąb” Katowice, „Śląsk” Świętochłowice, AKS Chorzów, Policyjny KS „Pogoń” Katowice i „1 FC” Katowice. Z klubów tych wywodziło się kilku olimpijczyków (Ewald Dytko „Dąb” Katowice, reprezentant Polski, uczestnik XI Letnich Igrzysk Olimpijskich w Berlinie w 1936 r. i mistrzostw świata w 1938 r.; Hubert God „Śląsk” Świętochłowice, reprezentant Polski z 1936 r.; Teodor Peterek – „Śląsk” Świętochłowice, reprezentant Polski,

⁸¹ H. Rechowicz, *Wojewoda Śląski Michał Grażyński*, Kraków 1988, passim; A. Steuer, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 18–19.

⁸² A. Steuer, *Sport na Górnym Śląsku 1896–1996*, Katowice 1997, s. 19.

⁸³ W 1925 r. było ich 101.

uczestnik igrzysk berlińskich; Ryszard Piec – „Naprzód” Lipiny, reprezentant Polski, olimpijczyk z 1936 r.; Gerard Wodarz⁸⁴ – „Ruch” Chorzów, reprezentant Polski i olimpijczyk z 1936 r.⁸⁵ Przyczynili się oni do zajęcia przez Polskę w 1936 r. 4 miejsca podczas XI Letnich Igrzysk Olimpijskich w Berlinie⁸⁶.

Polski Związek Ciężkiej Atletyki (z siedzibą w Katowicach) zapewnił udane starty śląskim zapaśnikom i ciężarowcom na arenie międzynarodowej (od 1927 r. – zapaśnikom w mistrzostwach Europy; od 1937 r. – sztangistom w pierwszych międzynarodowych meczach ciężarowców)⁸⁷. W mistrzostwach Europy w zapasach uczestniczyli nadto (z województwa śląskiego) – Jan Breitkopf, Ryszard Dworak, Teodor Krysmalski, Paweł Ruda, Henryk Staniczek. W mistrzostwach Europy ciężarowców wzięli udział dodatkowo Ernest Frychel i Wilhelm Mańka. Do czołowych sztangistów Polski należeli Ślązacy: Józef Russek, Wilhelm Augustyn, Stefan Niedziela, Ludwik i Franciszek Stylec oraz Jan Kopton⁸⁸.

Sportowcy województwa śląskiego (po 1926 r.) odnotowali ponadregionalne osiągnięcia w sportach wodnych, przede wszystkim w pływaniu. Helmut Barysz (zawodnik „Pogoni” Katowice) i Joachim Karliczek („EKS” Katowice) wystąpili podczas igrzysk berlińskich 1936 r., a Rozalia Kajzer-Piesiur (sportsmenka

⁸⁴ W *100-lecie Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego i 75-lecie Polskiego Komitetu Olimpijskiego*, pod red. J. Lipca, Kraków 1994, s. 144–145. Zob. też J. Waloszek, *Udział sportowców z Górnego Śląska w igrzyskach olimpijskich i w piłkarskiej reprezentacji Polski w okresie międzywojennym*, [w:] *Logos i etos polskiego olimpizmu...*, passim.

⁸⁵ Dodajmy nadto, że reprezentantami Polski podczas piłkarskich mistrzostw świata (1938) byli Ślązacy – Ewald Dytko, Wilhelm Góra, Leonard Piątek, Ryszard Piec, Erwin Nyc, Gerard Wodarz, Ernest Wilimowski. Por. D. Smolorz, P. Czado, J. Waloszek, G. Bębnik, W. Łastowiecki, *Górnoślązacy w polskiej i niemieckiej reprezentacji narodowej w piłce nożnej – wczoraj i dziś. Sport i polityka na Górnym Śląsku w XX wieku*, Gliwice-Opole 2000, s. 21 i n.

⁸⁶ Zob. A. Steuer, dz. cyt., s. 20–22 oraz W. Klimontowicz, *Ruch olimpijski na terenie Śląska i Zagłębia. Leksykon Olimpijczyki 1924–1994*, Katowice 1996, passim. „Ruch” Chorzów zdobył pięciokrotnie tytuł mistrza Polski w piłce nożnej (1934, 1935, 1936, 1938). W latach międzywojennych w ekstraklasie futbolowej występowały jeszcze cztery kluby sportowe – „Dąb” Katowice, „IFC” Katowice i „Śląsk” Świętochłowice, „AKS” Chorzów.

⁸⁷ Por. A. Steuer, *Dzieje śląskiej atletyki na Górnym Śląsku 1878–1945*, Katowice 1986, passim. Dodajmy w tym miejscu, że w okresie 1930–1939 prezesem śląskiej i ogólnopolskiej centrali ciężkiej atletyki był prezydent Katowic, dr Adam Kocur. Zapaśnik Ryszard Błażycza był 2-krotnym uczestnikiem mistrzostw Europy w 1927 i w 1931 r. 5-krotnym reprezentantem Polski 1927–1933, również uczestnikiem IX Letnich Igrzysk Olimpijskich w Amsterdamie w 1928 r. (zob. dodatkowo M. Ponczek, *Sportowcy z województwa śląskiego w polskiej reprezentacji olimpijskiej okresu międzywojennego*, [w:] *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki*, pod red. H. Rechowicza, Katowice 1994, s. 39); zapaśnik Jan Gałuszka (z „Sokoła” Katowice) był 9-krotnym reprezentantem Polski 1927–1937, uczestnikiem mistrzostw Europy w 1927 r. (4 miejsce) oraz olimpijczykiem z Amsterdamu – 1928; zapaśnik Leon Mazurek – był mistrzem Polski w 1925 r. oraz olimpijczykiem z Amsterdamu (1928); Henryk Ganzera – zapaśnik (z „Sokoła” Katowice) – uczestnikiem IX Letnich Igrzysk w Amsterdamie (1928); 5-krotnie zdobył tytuł mistrza Polski 1927–1931.

⁸⁸ A. Steuer, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 23.

Towarzystwa Pływackiego „23” Giszowiec-Nikiszowiec) była reprezentantką Polski w mistrzostwach Europy (1927) oraz uczestniczką zawodów olimpijskich w Berlinie (1936). Pięciokrotnie zwyciężyła w mistrzostwach Polski w 1927 r., trzykrotnie w 1928 r. i jeden raz w 1929 r. Do polskiej czołówki pływackiej należeli – Magdalena Jarkulicz, Oskar Hallor, Adam i Zofia Szczepańscy, Jan Jędrysek, Ewald Heidrich, Rudolf März i Wilhelm Breguła. Wyróżniającymi się działaczami (w pływaniu) byli: Feliks Berlik, Karol Skupin, Leon Kazimierczak i Stefan Jaśkiewicz⁸⁹.

W województwie śląskim popularne było kolarstwo. W 1934 r. Związek Cyklistów Województwa Śląskiego przemianowany został w Śląski Okręgowy Związek Kolarski. Sekcje rowerowe rozwijały się przy Policyjnym Klubie Sportowym w Katowicach, w KS „Dąb” Katowice, w KS Kopalnia „Pokój” Nowy Bytom i w KS „Slavia” Ruda Śląska⁹⁰. Widoczne były także sporty motorowe. Od 1931 r. działał tam Śląsko-Dąbrowski Okręg Polskiego Związku Motocyklowego. Działalność statutową zaktywizowały kluby i sekcje Stowarzyszenia Robotniczych Klubów Sportowych. Utrzymywały one kontakt i współpracę z innymi robotniczymi stowarzyszeniami i związkami sportowymi w kraju i za granicą. Robotnicze Kluby Sportowe (RKS) działały m.in. w Katowicach, Chorzowie, Radzionkowie, Nowym Bytomiu, Kochłowicach, Szarleju, Świętochłowicach, Hajdukach Wielkich i Bytkowie⁹¹.

Wraz z wybudowaniem sztucznego toru łyżwiarskiego w Katowicach (1930) coraz bardziej rozwijającą się dyscypliną sportową w polskiej części Śląska stawał się hokej na lodzie (Śląski Okręgowy Związek Hokeja na Lodzie zrzeszał od 1931 r. 6 klubów). Ślązak Lucjan Kulej oraz pochodzący ze Śląska Zaolziańskiego Mieczysław Kasprzycki – byli polskimi olimpijczykami w tej dyscyplinie sportu (1936)⁹². Pierwszy klub hokeja na trawie powstał w Katowicach (1927–1928). Przy Związku Nauczycielstwa Polskiego w Siemianowicach utworzony został (1934) KS „Ognisko” (wszedł on w skład Polskiego Związku Hokeja na Trawie). Klub ten w latach 1927 i 1930 był mistrzem Polski (pięciu jego członków wystąpiło w międzypaństwowym meczu z Czechosłowacją w 1929 r.)⁹³.

W województwie śląskim (do 1939 r.) rozwijała się również lekkoatletyka. Uprawiana była głównie w Związku Strzeleckim „Strzelec”, Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” i w Katolickich Stowarzyszeniach Młodzieży Męskiej i Żeńskiej⁹⁴, jak też w klubach Śląskiego Okręgowego Związku Lekkoatletycz-

⁸⁹ Tamże, s. 31.

⁹⁰ Tamże, s. 33.

⁹¹ Tamże, k. 24–25.

⁹² Tamże. APKat, Śląski Okręgowy Związek Hokeja na Lodzie, sygn. 115, k. 10. Zob. dodatkowo *Zimowe Igrzyska Olimpijskie 1924–1988*, Zabrze 1991 r., s. 20–26.

⁹³ Por. A. Steuer, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 37.

⁹⁴ M. Ponczek, *Kultura fizyczna w polskich katolickich organizacjach młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Katowice 1997, s. 89 i k.; *Działalność Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej*

nego⁹⁵. W 1937 r. na obszarze polskiego Śląska działało 37 klubów lekkoatletycznych. Gimnastyka towarzyszyła sportowi na Śląsku do wybuchu II wojny światowej. Działo się to dzięki sekcjom gimnastycznym „Sokoła” działających na Śląsku. W 1934 r. w Budapeszcie Klara Sierońska zdobyła w ćwiczeniach na poręczach złoty medal. Gimnastyczki z „Sokoła” były uczestniczkami XI Letnich Igrzysk Olimpijskich (1936). Zdobyły one w berlińskich zawodach szóste miejsce⁹⁶. Wśród mężczyzn – osiągnięcia sportowe w gimnastyce lat międzywojennych odnotowali: Wilhelm Breguła, Paweł Gaca, Bernard Gryszka i Wilhelm Szlosarek⁹⁷. Rozwijało się również strzelectwo. Bractwa kurkowe z tego regionu wzięły udział w IV Ogólnopolskim Kongresie Kurkowym Bractw Strzeleckich w Polsce (na strzelnicy w parku Kościuszki w Katowicach). Nową strzelnicę wybudowano na basenie Bugłowizna (w okresie 1937–1938)⁹⁸. Od 1938 r. przy Chorągwi Śląskiej ZHP w Katowicach działał Klub Strzelecko-Łuczniczy.

W 1930 r. utworzone zostało w Katowicach Śląskie Towarzystwo Łyżwiar-skie. Znanymi łyżwiarzami śląskimi byli w tym czasie m.in. – Edyta Popowicz, Artur i Paweł Breslaurowie, Stefania i Erwin Klausowie, Walter Grobert, Erna Schreiber. Stefania i Erwin Klausowie zajęli 4 miejsce podczas mistrzostw Europy juniorów (1938) i 5 – miejsce w mistrzostwach Europy seniorów⁹⁹. Siermierz – Antoni Sobik, Teodor Zaczyk oraz Jerzy Snopek należeli do czołówki tej dyscypliny sportu w Polsce. Istniejąca w latach dwudziestych XX w. sekcja tenisa ziemnego przekształcona została w 1935 r. w Klub Tenisowy „Pogoń” (Katowice). W 1929 r. utworzono Zrzeszenie Śląskich Stowarzyszeń Tenisowych, które zostało (w 1931 r.) przekształcone w Śląski Okręgowy Lawn-Tenisowy (zrzeszający w 1939 r. 19 klubów). W 1938 r. związek ten w trakcie Pucharu Davisa był organizatorem meczu Polska–Dania (na kortach Klubu Tenisowego „Pogoń”). Tenis stołowy uprawiany był przeważnie w oddziałach Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej oraz w żydowskich i niemieckich klubach sportowych. Od 1931 do 1939 r. oddział Śląski Okręgowego Związku

i Żeńskiej w dziedzinie kultury fizycznej na Górnym Śląsku w II Rzeczypospolitej Polskiej. [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 3, pod red. B. Woltmanna. Polskie Towarzystwo Naukowe Kultury Fizycznej. Sekcja Historii Kultury Fizycznej. Instytut Wychowania Fizycznego Poznańskiej AWF w Gorzowie Wlkp., Gorzów Wlkp. 1998, s. 66–67. Zob. też H. Rechowicz, *Sport na Górnym Śląsku do 1939 roku*, Katowice 1997, s. 162–163.

⁹⁵ H. Rechowicz, *Sport na Górnym Śląsku...*, s. 163.

⁹⁶ Były to zawodniczki „Sokoła” Załęże (Katowice): A. Cichocka, S. Krupowa, M. Majowska, W. Noskiewiczówna, J. Skirlińska i J. Wojciechowska. Zob. J. Gaj, K. Hądzelek, dz. cyt., s. 148–149.

⁹⁷ Na kolejnych mistrzostwach świata (1938) polskie gimnastyczki zdobyły brązowy medal. Por. J. Gaj, K. Hądzelek, dz. cyt., s. 148 i n. Zob. też B. Woltmann, J. Gaj, *Sport w Polsce 1919–1939*, Gorzów Wlkp. 1997, passim.

⁹⁸ Tamże, s. 35. Por. też APKat. Związek Strzelecki „Śląsk”. Sprawozdanie Zarządu Komendy Podokręgowego Związku Strzeleckiego za lata 1937–1939, sygn. r. k. 1–32.

⁹⁹ Tamże, s. 36–37. Z. Głuszek, *Polscy olimpijczycy. Leksykon 1924–1972*, Warszawa 1976, passim.

Table-Tenisa organizował zawody okręgowe w ramach mistrzostw tej dyscypliny sportowej¹⁰⁰.

W województwie śląskim popularne były także brydż, szachy i kreglarstwo¹⁰¹. Ta sama uwaga dotyczy również narciarstwa. Harcerski Klub Narciarski w Katowicach przyłączył się w 1927 r. do sekcji narciarskiej Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Katowicach. Struktura ta dała (w 1928 r.) początek Śląskiemu Klubowi Narciarskiemu. W 1930 r. zrzeszał on 909 członków (był największą tego rodzaju jednostką na terenie II Rzeczypospolitej)¹⁰². Podczas IV Zimowych Igrzysk Olimpijskich w Garmisch-Partenkirchen (1936) wystąpił Teodor Weinschenk oraz Jan Czepczor (z koła Śląskiego Klubu Narciarskiego w Jaworzynce). W rok później (1937) – jako pierwszy Ślązak – zdobył on mistrzostwo Polski w narciarstwie (w biegu na 50 km). W 1939 r. był też brązowym medalistą w biegu patrolowym podczas mistrzostw świata w Zakopanem (wraz z pochodzącymi również ze Śląska – Janem Haratykiem i Janem Wawrzaczem).

Sport na Śląsku (w jego polskiej części 1927–1939) rozwijał się intensywnie. Stanowił on najatrakcyjniejszą formę kultury fizycznej. Przyciągał do niej młodzież zarówno polską, jak i proweniencji niemieckiej oraz częściowo żydowskiej. Wspomnianemu kultywowaniu sportu towarzyszył również (w województwie śląskim) instytucjonalny rozwój olimpizmu. Przykładem tego było utworzenie w 1928 r. Podkomitetu Olimpijskiego na Śląsku (z drem Tadeuszem Salonim – prezesem Śląskiej Rady Sportowej w latach 1927–1930 – jako przewodniczącym). W czerwcu 1936 r. ukonstytuowało się gremium Regionalnego Komitetu Olimpijskiego w Katowicach (z Michałem Grażyńskim – wojewodą śląskim, bpem śląskim Stanisławem Adamskim, gen. Józefem Zajacem – dowodzącym dywizją śląską, Karolem Grzesikiem – marszałkiem Sejmu Śląskiego – jako członkami Komitetu Honorowego)¹⁰³. Regionalnemu Komitetowi Olimpijskiemu w Katowicach przewodniczył prezydent Katowic – dr Adam Kocur. Komitet upowszechniał w społeczeństwie śląskim ideę olimpijską. Wspierał też materialnie start sportowców (z województwa śląskiego) w igrzyskach berlińskich 1936 r.¹⁰⁴

Znaczący rozgłos w skali międzynarodowej (w latach trzydziestych XX wieku) przyniosła kariera ówczesnego piłkarza i reprezentanta Polski – Ślązaka Ernesta Wilimowskiego. Był on bohaterem legendarnego meczu mistrzostw świata we Francji (1938) Brazylia–Polska. W przegranym wówczas przez Polskę w dramatycznych okolicznościach spotkaniu 6 : 5, E. Wilimowski zdobył

¹⁰⁰ A. Steuer, dz. cyt., s. 38.

¹⁰¹ Tamże, s. 38–39.

¹⁰² Tamże, s. 36.

¹⁰³ Zob. M. Ponczek, *Regionalny Komitet Olimpijczyków w Katowicach (1936)*, [w:] *Wybrane problemy z najnowszych dziejów kultury fizycznej w Polsce (po 1918 roku)*, pod red. E. Małolepszego, A. Nowakowskiego i M. Ponczka. WSP, Częstochowa 1997, s. 107–113.

¹⁰⁴ Tamże, s. 115.

4 bramki¹⁰⁵. Należał obok Brazylijczyka Leonidasa do najlepszych piłkarzy tych zawodów. E. Wilimowski w polskiej reprezentacji futbolowej wystąpił 22 razy, zdobywając 21 bramek.

W ramach dzielnicy śląskiej „Sokoła” w latach 1935–1937 działało ogółem 150 sokolich sekcji sportowych. Lekkoatletyka była widoczna w 60 gniazdach „Sokoła” (1165 członków). Gry sportowe uprawiano w 42 sekcjach (919 członków), narciarstwo w 12 gniazdach (285 członków). Istniały też 4 sekcje ciężkoatletyczne, 3 akrobatyczne, 2 bokserskie, 2 łyżwiarskie, 3 tenisa ziemnego i 1 tenisa stołowego oraz 4 strzeleckie (razem ponad 1000 członków). 9 gniazd śląskiego „Sokoła” posiadało własne sokołnie, przystosowane do uprawiania różnych dyscyplin sportowych¹⁰⁶. O ile w 1929 r. „Sokół” górnośląski liczył 112 gniazd w 13 okręgach – z liczbą 6510 członków, to w 1937 r. posiadał ich 114 – z tą samą liczbą okręgów, ale z 9355 druhami. W 1938 r. dzielnica śląska „Sokoła” powiększyła się o kolejne sekcje – pływacką, siatkówki, kolarską i zapasów. „Sokół” na Śląsku w latach 30. XX w. prowadził intensywną pracę szkoleniową. Przygotował kadry do prowadzenia zajęć z wychowania fizycznego i gimnastyki. W tym celu organizowano kursy dzielnicowe i centralne – dla instruktorów (centralne w ośrodku na Bielanych w Warszawie). Duże zasługi organizacyjne w „Sokole” śląskim na tym polu położyli działacze – Józef Dreyza, Alfred Hamburger, Tomasz Kowalczyk i Wincenty Spaltenstein¹⁰⁷.

Od 1927 r. (kiedy harcerstwem śląskim zaopiekował się wojewoda śląski dr Michał Grażyński) zaznaczył się rozwój ZHP (chorągiew harcerek liczyła około 940 osób, a chorągiew męska ponad 4000 chłopców). W latach trzydziestych XX stulecia (w 1936 r.) męska chorągiew harcerek objęła na Śląsku około 12 250 młodzieży¹⁰⁸. Sport oraz gry i zabawy ruchowe były liczącymi się komponentami kultury fizycznej w aktywności śląskich harcerek i harcerek lat międzywojennych (szczególnie od 1927 do 1939 r.)¹⁰⁹.

¹⁰⁵ E. Wilimowski, zarówno przez polskich, jak i niemieckich znawców futbolu zaliczany był do czołowych napastników europejskich. W reprezentacji Niemiec występował jeszcze w latach międzywojennych Ślązacy – Kurt Hanke (1932), Richard Malik (1932–1933) i Reinhard Schaletzki (1939) oraz w latach II wojny światowej – Richard Kubus (1939), Ernest Plener (1940). Zob. dodatkowo *Śląscy piłkarze w reprezentacji Niemiec*, „Gazeta Wyborcza” (Katowice-Bielsko-Biała), 31 grudnia 2003, nr 303, s. 22. Por. też A. Górawski (red.), *Encyklopedia piłkarska FUJI. Dzieje reprezentacji Polski* (1), Katowice 1991, passim i D. Smolorz, P. Czado, J. Waloszek, G. Bębniak, W. Łastowiecki, dz. cyt., s. 14–19.

¹⁰⁶ M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku. Zarys dziejów (1895–1939)*, Katowice 1987, s. 9–10.

¹⁰⁷ Tamże, s. 10–11. Por. H. Rehowicz, *Zasługi Wincentego Spaltensteina w rozwoju kultury fizycznej na Górnym Śląsku...*, s. 51–77.

¹⁰⁸ Zob. H. Rehowicz, *Polska kultura fizyczna...*, Katowice 1991, s. 118–120.

¹⁰⁹ Por. M. Ponczek, *Kościół katolicki a „Sokół” (1922–1939)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4, s. 193–196.

W upowszechnianiu kultury fizycznej harcerstwo i „Sokoła” wspierała kuria diecezjalna w Katowicach (z bpem Stanisławem Adamskim na czele, interesującym się też organizacjami młodzieżowymi i sportem)¹¹⁰. W II połowie lat dwudziestych XX w. (szczególnie od 1927 r.) Śląski Związek Młodzieży Polskiej (jako młodzieżowa centrala katolicka) z parafialnymi, dekanalnymi i diecezjalnymi oddziałami Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Żeńskiej – upowszechniał szeroko pojętą kulturę fizyczną – m.in. wychowanie fizyczne i sport. W 1934 r. w diecezji śląskiej II Rzeczypospolitej uprawiano różne sporty i formy wychowania fizycznego (6376 chłopców – z czego wf – 602, wioślarstwo – 14, gry sportowe – 1596, palant – 296, lekkoatletyka – 358, tenis stołowy – 1758 i narciarstwo – 1758)¹¹¹. Niewielkie ślady kultury fizycznej – dotyczące działalności niemieckich organizacji katolickich w diecezji śląskiej II Rzeczypospolitej – występowały sporadycznie. Dotyczyło to Katholischer Deutsche Jungenband „Ritter Treu” (Katolickiego Niemieckiego Związku Młodzieży „Riga”, istniejącego do 1934 r.) oraz Katholischer Verband Für Die Weibliche Jugend (czyli Katolickiego Związku dla Młodzieży Żeńskiej, utworzonego w 1932 r.) w składzie Misji Wewnętrznej Akcji Katolickiej diecezji katowickiej (5 towarzystw z Helene Beger, jako przewodniczącą na czele do 1928 r.)¹¹².

Działalność w dziedzinie szeroko pojmowanej kultury fizycznej w polskiej części Śląska (do 1939 r.) prowadził również Związek Hallerczyków¹¹³, Związek Powstańców Śląskich, Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej oraz Legion Śląski Federacji Polskich Związków Obrony Ojczyzny¹¹⁴. Działalność ta dotyczyła popularyzacji strzelectwa oraz elementów wychowania fizycznego i niektórych dyscyplin sportowych (w obywatelskim przygotowaniu paramilitarno-wojskowym – szczególnie od 1933 r., gdy Adolf Hitler objął władzę w Niemczech)¹¹⁵. Niewielką działalność w dziedzinie kultury fizycznej prowadziły wiej-

¹¹⁰ Tamże.

¹¹¹ M. Ponczek, *Z działalności Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Żeńskiej w dziedzinie kultury fizycznej na Górnym Śląsku w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 3, pod red. B. Woltmanna, Gorzów Wlkp. 1998, s. 66–67. Por. AAKat., Sprawozdanie z działalności Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej za rok 1934, bez sygn. i pag. Zob. też M. Ponczek, *Kultura fizyczna w polskich katolickich organizacjach młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Katowice 1997, s. 89–95; tegoż, *Glosa źródłowa o miejscu kultury fizycznej w polskich i niemieckich katolickich organizacjach młodzieżowych Górnego Śląska w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów polskiej i niemieckiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku z XIX i XX wieku*, pod red. M. Ponczka, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe”, t. 18, AWF, Katowice 2005, s. 125–136.

¹¹² Por. M. Ponczek, *Glosa...*, s. 130–131.

¹¹³ APKat., Stowarzyszenia. Związek Hallerczyków 1939, sygn. 14, k. 1.

¹¹⁴ M. Ponczek, *Przyczynek do studiów nad miejscem kultury fizycznej i przysposobienia wojskowego w działalności niektórych polskich organizacji paramilitarno-wojskowych na Górnym Śląsku...*, s. 83–84.

¹¹⁵ Tamże, s. 84–85. Zob. też Akt. Stowarzyszenia Związek Strzelecki „Strzelec”..., sygn. 12, k. 4–5.

skie organizacje młodzieżowe. Nie ma ich nawet w wykazach źródłowych przytoczonych przez badacza przedmiotu – Eligiusza Małolepszego. Jeśli są, to dotyczą one kół Związku Młodzieży Ludowej (9 kół z 350 osobami)¹¹⁶.

W okresie 1927–1939 w polskiej części Śląska na obszarze II Rzeczypospolitej Polskiej, najintensywniej ze wszystkich dostępnych form kultury fizycznej rozwijał się sport (gimnastyka, piłka nożna, ciężka i lekka atletyka, pływanie, boks, szermierka, częściowo również narciarstwo, hokej na lodzie i na trawie, tenis ziemny oraz tenis stołowy, strzelectwo). W kształtowaniu sportu w tym regionie ziem polskich zaangażowane były podmioty (mecenaty): państwowy, okręgowych związków sportowych, organizacji młodzieżowych, Kościoła rzymskokatolickiego, mniejszości niemieckiej i prywatny. Formy kultury fizycznej kultywowane były w niektórych organizacjach młodego pokolenia (najwyraźniej w Katolickich Stowarzyszeniach Młodzieży Męskiej i Żeńskiej) oraz w organizacjach paramilitarno-sportowych (TG „Sokół”, Związku Strzeleckim „Strzelec”, Związku Hallerczyków, Związku Powstańców Śląskich i Śląskim Legionie Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny). Działalność popularyzatorsko-propagandową prowadzono również w niektórych śląskich organizacjach i instancjach szeroko pojmowanej kultury fizycznej (m.in. w Radzie Sportowej Województwa Śląskiego, Śląskim Okręgowym Związku Piłki Nożnej, Śląskim Związku Młodzieży Polskiej i TG „Sokół” oraz w Podokręgu Olimpijskim i w Regionalnym Komitecie Olimpijskim w Katowicach). Uaktywnił się także miejski, państwowy, przemysłowy i kościelny mecenat sportowy.

2

Wychowanie fizyczne istniało (jako przedmiot obowiązkowy) we wszystkich szkołach średnich i zawodowych (w pierwszych programach występowało ono pod nazwą gimnastyki, a później ćwiczeń cielesnych)¹¹⁷. Naukę w pierwszym polskim roku szkolnym na Górnym Śląsku 5 września 1922 r. rozpoczęły dzieci objęte obowiązkiem szkolnym w placówkach województwa śląskiego (na terenie dzisiejszego Chorzowa było ich 29, w tym 16 – w Królewskiej Hucie, 7 – w Hajdukach Wielkich, 3 – w dzielnicy Chorzów i po 1 – w Nowych Hajdukach, Maciejkowicach i Szarłocińcu)¹¹⁸. W początkowym okresie w ramach ćwiczeń cielesnych w szkołach powszechnych prowadzono gry, zabawy i gim-

¹¹⁶ Por. E. Małolepszy, *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2004, s. 24–25 oraz 32–33.

¹¹⁷ L. Nowak, *Wychowanie fizyczne i sport w państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce w latach 1918–1939*, Poznań 1996, s. 123–160; H. Pietrzak, *Warunki prowadzenia i rozwoju szkolnego wychowania fizycznego w województwie śląskim w okresie 1922–1939*, [w:] *Podstawowe problemy badawcze w naukach kultury fizycznej*, pod red. J. Raczka, Katowice 1991, s. 165–166.

¹¹⁸ A. Glimos-Nadgórska, *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006, s. 8–9.

nastykę. Ćwiczenia porządkowe służyły głównie wspomaganiu dyscypliny podczas zajęć (w prowadzonych ćwiczeniach fizycznych wykorzystywano wydany w 1918 r. w Warszawie popularny podręcznik J. Gebethnerówny i A. Filipowicza, *Gimnastyka metodyczna dla szkół początkowych*)¹¹⁹. W II Rzeczypospolitej w programie nauczania siedmioletniej szkoły powszechnej III stopnia z lat 20. liczba godzin gimnastyki w klasach od I do II wynosiła 3 godziny lekcyjne, a w klasach od IV do VII – 2 godziny (uczniowie w roku szkolnym w klasach od I do VII realizowali łącznie 17 jednostek lekcyjnych gimnastyki).

W szkołach średnich program nauczania ćwiczeń cielesnych, na przykład w 5-letnim gimnazjum państwowym – wyższym – opierał się na siedmioletniej szkole powszechnej lub na 3-letnim gimnazjum niższym. Od 1922 r. wszedł w życie projekt Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w formie tzw. ustawy o szkolnictwie średnim ogólnokształcącym¹²⁰. Program ćwiczeń cielesnych (z 1922 r.) zawierał szeroki zasób materiału ćwiczebnego i szczegółowe instrukcje jego realizacji. Urzeczywistnienie tego programu napotykało na wiele trudności, związanych głównie z brakiem kwalifikowanej kadry, bazy i środków finansowych, hamujących rozwój tego przedmiotu.

Po utworzeniu Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego (UWŚl.) – Wydział Oświecenia Naczelnej Rady Ludowej przekształcił się w Wydział Oświecenia Publicznego UWŚl. Władzą szkolną 1 instancji pozostawały w części górnośląskiej – Powiatowy Urząd Szkolny (kierowany przez inspektora szkolnego powiatowego), a w części cieszyńskiej województwa – Rada Szkolna Powiatowa (z inspektorem szkolnym na czele). Odmienność nazwy tego rodzaju „[...]” wynikała z różnych dróg rozwojowych dwóch partii województwa śląskiego należących dotąd do Polski [...]”¹²¹. W polskiej części Górnego Śląska liczba nauczycieli w szkołach powszechnych wynosiła około 3 tys., a uczniów około 193 tys.¹²² Ćwiczenia cielesne realizowane były (do roku 1926) w wymiarze właściwym dla pozostałych województw II Rzeczypospolitej, to znaczy w skali 2 lub 3 godzin lekcyjnych (w zależności od poziomu i rodzaju szkół). Poziom nauczania wychowania fizycznego w szkołach województwa śląskiego (do 1926 r.) był wyższy na Śląsku Cieszyńskim¹²³. Region ten miał już bowiem za sobą (przed czerwą roku 1922) ponad trzyletni, a później dziewięcioletni okres integracji.

W polskiej części Górnego Śląska (w roku szkolnym 1926/1927) ćwiczenia fizyczne kontynuowało 12 325 młodzieży, zaś zwolnionych od nich było 349

¹¹⁹ L. Nowak, dz. cyt., s. 125.

¹²⁰ Tamże, s. 129.

¹²¹ A. Glimos-Nadgórska, *Szkolnictwo i oświata pozaszkolna*, [w:] *Województwo śląskie (1922–1939)*..., s. 469–470.

¹²² Tamże, s. 474–475.

¹²³ H. Pietrzak, *Wybrane problemy szkolnej kultury fizycznej województwa śląskiego w latach 1922–1939*, [w:] *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, pod red. H. Rechowicza, Katowice 1989, s. 65–66.

dziewcząt i chłopców¹²⁴. W 1929 r. w czterech okręgach szkolnych Katowic na 89 szkół powszechnych – lekcje wychowania fizycznego (gimnastyki i tzw. ćwiczeń cielesnych) realizowane były tylko w 17 (przeważnie przez nauczyciela bez fachowego przygotowania)¹²⁵. O ile w latach 1934–1935 na obszarze II Rzeczypospolitej było od 1046 do 1100 sal gimnastycznych oraz od 535 do 852 boisk gimnastycznych¹²⁶, to w województwie śląskim (w 689 szkołach powszechnych) użytkowano tylko 37 sal gimnastycznych i 212 boisk.

Według założeń reformy szkolnej ministra Wacława Jędrzejewicza (ogłoszonej ustawą sejmową z 11 marca 1932 r.) w szkolnictwie powszechnym (I, II i III stopnia) oraz średnim (gimnazjalnym i licealnym) realizowano w tygodniu obligatoryjnie 2 godziny wf plus 2 godziny zabaw, gier i ćwiczeń polowych. Oprócz tego w programach szkolnych obowiązywała gimnastyka śródlekcyjna (codziennie 10 min.)¹²⁷. W roku szkolnym 1934–1935 w województwie śląskim – na 17 państwowych gimnazjów ogólnokształcących – 15 posiadało sale gimnastyczne. Większość gimnazjów komunalnych i szkół zawodowych posiadała sale gimnastyczne. Z 6 seminariów nauczycielskich jedynie pszczyńskie było bez sali gimnastycznej. W październiku 1935 r. – na 765 szkół woj. śląskiego – własnymi salami gimnastycznymi dysponowało zaledwie 64 (44 sale przypadły na szkoły powszechne, 17 na średnie ogólnokształcące, a 3 na szkoły zawodowe)¹²⁸. Ta niekorzystna tendencja szkolnej bazy sportowej utrzymywała się w polskiej części Śląska do września 1939 r.

III. Sport polski w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej w rejencji katowickiej w świetle udokumentowanych faktów

Po wcieleniu byłego województwa śląskiego do Rzeszy (prowincja górnośląska, rejencja katowicka) sportowcy polscy ze Śląska rozpoczęli działalność konspiracyjną, nie rezygnując z czynnego uprawiania sportu. Nie doczekał tego jednak pionier piłkarstwa śląskiego, Alojzy Budniok, który zginął w nocy z 5 na 6 września 1939 r. To samo dotyczyło m.in. Józefa Kowola, byłego prezesa AKS Chorzów, który zginął z rąk gestapo w lipcu 1940 r. Podobny los spotkał Stanisława Fliegera, w latach 1925–1932 prezesa Śląskiego Okręgowego Związku Piki Nożnej, aresztowanego przez gestapo, a następnie zmarłego z wyczerpania 2 sierpnia 1941 r. Niemcy przeprowadzili w pierwszych miesiącach okupacji około 60 egzekucji, w których zginęło ponad 2 tysiące osób, w tym wielu bezimiennych sportowców polskich, m.in. członków „Sokoła” na Śląsku¹²⁹.

¹²⁴ H. Rechowicz, *Polska kultura fizyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim do 1939 roku...*, s. 66–67.

¹²⁵ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 304.

¹²⁶ H. Rechowicz, *Polska kultura fizyczna...*, s. 67.

¹²⁷ L. Nowak, dz. cyt., s. 22–23 i n.

¹²⁸ Tamże.

¹²⁹ M. Ponczek, *Z przeszłości polskiej piłki nożnej na Górnym Śląsku (1943–1944)*, „Studia Historyczne”, z. 2, s. 126–127. Zob. tegoż, *The Upper Silesia „Falcons” in the period of World War*

We wrześniu 1939 r.¹³⁰, zarządzeniem z 26 października władz hitlerowskich, Zagłębie Dąbrowskie, z byłym województwem śląskim i zachodnimi powiatami byłego województwa małopolskiego, zostało siłą wcielone do III Rzeszy. Weszły w skład powstałej rejencji katowickiej Obwodu Górnego Śląska (Gau Oberschlesien), a od 1 stycznia 1940 r. sąsiadujące rejencje katowicka oraz opolska „[...] stały się częściami składowymi prowincji górnośląskiej ze stolicą w Katowicach”¹³¹. Władze hitlerowskie zgadzały się, aby Ślązacy traktowani teraz byli jako „spolszczony odłam narodu niemieckiego”. Niemcy akceptowali udział śląskich zawodników w futbolowych oficjalnych rozgrywkach i mistrzowskich pucharach¹³². Piłkarze sosnowieccy nie zgodzili się na udział w nazistowskim ruchu sportowym. Tak stało się na przykład z futbolistami przedwojennego AKS „Niwka”. Założyli oni w mieszkaniu Antoniego Szczypińskiego (członka lokalnej siatki Armii Krajowej) klub pod nazwą „Niweczanka” (1942). Był on zakonspirowany. Klub niegdyś założony przez K. Berzowskiego, W. Fajkisa, Z. Nowakowskiego, M. Stelmacha i H. Ziłkowskiego, w latach okupacji hitlerowskiej funkcjonował dzięki staraniom A. Szczypińskiego i A. Krysiaka oraz F. Skalbmierskiego i W. Juszcza¹³³.

Polscy piłkarze, mieszkańcy Sosnowca, uczestniczyli w latach 1943–1944 w tajnych rozgrywkach futbolowych o mistrzostwo Zagłębia Dąbrowskiego. Mecze rozgrywano w przeróżnym sprzęcie. Obok bowiem przedwojennych butów piłkarskich, tenisówek (tak zwanych pepegów), były też przysłowiowe kalosze. Grał w nich L. Szlauer, piłkarz „Niweczanki”. Matka jednego z piłkarzy niweckich (M. Fajkoszowa) szyla kostiumy dla futbolistów¹³⁴. W 1943 r. w okresie letnim na polach Upadowej, „Niweczanka” pokonała „Unię” Sosnowiec 2 : 1 (bramki dla zwycięzców strzelili: M. Łuczyński i M. Ryba). Piłkarze z Niwki wystąpili w składzie: M. Saternus, J. Hernas, P. Paduch, H. Derela, E. Bąk, T. Jonkosz. M. Łuczyński, M. Ryba (późniejszy w czasach PRL gen.

II, the Nazi Occupation and the first years after W W II, [in:] From the Most Recent History of Physical Culture in Poland, Vol. 9, (Physical culture in Poland between 1945 and 2009, edited by L. Nowak and R. Urban), Gorzów Wlkp. 2010, p. 13–28.

¹³⁰ Okupacyjna prasa niemiecka (1939), m.in. „Dziennik Urzędowy Miasta Sosnowca”, podkreślała, iż „[...] wszelkie istniejące na terenie miasta i okolicy organizacje podlegające prawu o obowiązkach zawodowych i stowarzyszeniowych powinny natychmiast powstrzymać się od wszelkiej działalności. Jedynie istniejące związki Straży Pożarnych mogą prowadzić działalność w zakresie koniecznym [...]”. Cyt. za M. Ponczek, *Kultura fizyczna w myśli narodowej, demokratyczno-mieszczańskiej i chłopskiej lat wojny i okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Naukowy” 2007, t. 7, s. 199–200.

¹³¹ Cyt. za M. Ponczek, A. Fryc, *Dzieje piłki nożnej mężczyzn w Sosnowcu*, Sosnowiec 2006, s. 43.

¹³² P. Czado, B.T. Wieliński, *Szwaczka spruła swastyki... Futbol na Śląsku w 1945 r.*, „Gazeta Wyborcza” (Katowice) 2005, nr 27, s. 14–15.

¹³³ *Z dziejów piłki nożnej w Zagłębiu Dąbrowskim podczas II wojny światowej*, Sosnowiec 1992, s. 5–22.

¹³⁴ M. Ponczek, *Kostiumy szyla matka Fajkoszowa*, „Piłka Nożna na Stadionach Polski i Świata” 1986, nr 17, s. 8.

WP, prezes PZPN), A. Wilczek, A. Boroń, J. Puszyk¹³⁵. W roku 1944 futboliści z Niwki powtórzyli swe osiągnięcie. Ponownie pokonali piłkarzy sosnowieckiej „Unii” na boisku przy al. Mireckiego w stosunku 3 : 0; bramki zdobyli wówczas: Ples, Fajkisz i Szlauer. Grał wtedy też Kazimierz Pietranek, ówczesny kapitan „Unii”, także Zygmunt Kozdroń z tej drużyny. Mecz sędziował Kuc¹³⁶. W „Unii” grali wtedy m.in.: Strzeмиński, Wiśniewski, Paśko, Gałkowski, Zychla, Dudek, Siech, Skwara, Cerek.

W gettach Będzina i Sosnowca ginęli podczas II wojny światowej również zagłębiowscy futboliści, obywatele polscy pochodzenia żydowskiego, m.in. Herrec oraz Gutman, także Szteren z Będzina. Żydowskie zawodnicy uprawiali sport w Sosnowcu na przykład z żydowskiej partyzantki Cwi Duński (trenujący boks), piłkarze Lipek Minc i Kalman Tencer, również Tenwurcel, Diamand, Ksenhendler, Glicensztajn i bracia Kozuchowie. Z bronią w ręku poległ w walce na terenie sosnowieckiego getta Katz („Hakoach”). Z „Niwki” ginęli bezimienni kibice żydowscy i polscy¹³⁷.

Polski ruch piłkarski lat wojny i okupacji hitlerowskiej – wedle Karola Rodka z Klimontowa (dzielnicy Sosnowca) – był manifestacją polskości¹³⁸. Piłkarze tego okresu byli „partyzantami sportu”¹³⁹. Odznaczali się niezwykłym bohaterstwem. Za uprawianie polskiego sportu groziła bowiem utrata życia¹⁴⁰. W II Korpusie Polskim walczącym podczas II wojny światowej we Włoszech zauważyć można było Ślązaków – uprzednio zdemobilizowanych, którzy przeszli z Wehrmachtu (jako Ślązacy polscy – do Wojska Polskiego). Byli wśród nich m. in. znani śląscy piłkarze: Ewald Cebula, Edmund Giemza, Herbert Kulawik¹⁴¹.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

1. Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach
2. Archiwum Akt Nowych. Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny
3. Archiwum Państwowe w Katowicach. Urząd Wojewódzki Śląski

¹³⁵ Tamże, s. 14.

¹³⁶ Relacja Kazimierza Pietranka z początku lat 80. XX w. (zapis własny).

¹³⁷ Relacja Antoniego Szczypińskiego z początku lat 80. XX wieku (zapis własny).

¹³⁸ M. Ponczek, *Playing football in the Sosnowiec area during the period of World War II* (1943–1944), „Studies in Physical Culture and Tourism” 2002, vol. 9, p. 87.

¹³⁹ Tenże, *Z dziejów piłki nożnej w Zagłębiu Dąbrowskim podczas II wojny światowej*, Sosnowiec 1992, s. 16–17.

¹⁴⁰ Tamże, s. 17.

¹⁴¹ Tenże, *Z przeszłości piłki nożnej...*, s. 258.

II. Źródła drukowane

Mały Rocznik Statystyczny 1939, Warszawa 1939.

III. Prasa

- „Gazeta Wyborcza” 2003
- „Sokół” 1992
- „Sokół na Górnym Śląsku” 1926
- „Sportowiec Zagłębia” 1923
- „Zaranie Śląskie” 1978
- „Życie i Myśl” 1988

B. Literatura

- Budniok Alojzy (1896–1942)*, [w:] B. Tuszyński, *Księga sportowców polskich ofiar II wojny światowej 1939–1945*, Warszawa 1999.
- Cimała B., Stauer A., *Miejsce i rola „Sokoła” w latach powstań śląskich i plebiscytu*, [w:] *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*, pod red. H. Przybylskiego i J. Ślężyńskiego, Katowice 1986, s. 43–65.
- Czado P., *Początki piłki nożnej w Katowicach*, [w:] M. Ponczek (red.), *Z dziejów polskiej i niemieckiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe”, nr 18, AWF, Katowice 2005.
- Dudek D., *Józef Piłsudski wobec kultury fizycznej (1910–1935)*, Kraków 2004.
- Hawranek F. (red.), *Dzieje Górnego Śląska w latach 1816–1947*, Opole 1981.
- Glimos-Nadgórska A., *Zarys monograficzny chorzowskich szkół powszechnych (1922–1939)*, Toruń 2006.
- Głuszek Z., *Polscy olimpijczycy. Leksykon 1924–1972*, Warszawa 1976.
- Grusiewicz B., *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na Górnym Śląsku w latach 1918–1939*, (praca doktorska) AWF Kraków 1981.
- Klimontowicz W., *Ruch olimpijski na terenie Śląska i Zagłębia. Leksykon Olimpijczycy 1924–1994*, Katowice 1996.
- Małolepszy E., *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2004.
- Nowak L., *Wychowanie fizyczne i sport w państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce w latach 1918–1939*, Poznań 1996.
- Ogrodziński W., *Dzieje dzielnic Śląskiej „Sokoła”*, Katowice 1937.
- Pietrzak H., *Warunki prowadzenia i rozwoju szkolnego wychowania fizycznego w województwie śląskim w okresie 1922–1939*, [w:] *Podstawowe problemy badawcze w naukach kultury fizycznej*, pod red. Joachima Raczka, Katowice 1991.
- Pietrzak H., *Wybrane problemy szkolnej kultury fizycznej województwa śląskiego w latach 1922–1939*, [w:] *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, pod red. H. Rechowicza, Katowice 1989.

- Ponczek M., *Dopisek do biografii Augustyna Świdra z „Sokoła” górnośląskiego*, [w:] „Zeszyty Metodyczno-Naukowe”, nr 15, Katowice 2005, s. 165–175.
- Ponczek M., *Działalność niepodległościowa i sokola Pawła Jarczyka na Górnym Śląsku*, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe”, nr 4, wyd. AWF, Katowice 1993, s. 113–122.
- Ponczek M., Fryc A., *Dzieje piłki nożnej mężczyzn w Sosnowcu*, Sosnowiec 2006.
- Ponczek M., *Glosa do początków działalności Józefa Greyzy w górnośląskim „Sokole” (1901–1914)*, [w:] *Z dziejów TG „Sokół” w Polsce w 135 rocznicę powstania*, pod red. W. J. Cynarskiego i K. Obodyńskiego, Rzeszów 2004, s. 54–60.
- Ponczek M., *Glosa źródłowa o miejscu kultury fizycznej w polskich i niemieckich katolickich organizacjach młodzieżowych Górnego Śląska w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów polskiej i niemieckiej kultury fizycznej na Górnym Śląsku z XIX i XX wieku*, pod red. M. Ponczka, „Zeszyty Metodyczno-Naukowe”, t. 18, AWF, Katowice 2005, s. 125–136.
- Ponczek M., *Kościół katolicki a „Sokół” na Górnym Śląsku 1922–1939*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4, s. 191–196.
- Ponczek M., *Kultura fizyczna w polskich katolickich organizacjach młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Katowice 1997.
- Ponczek M., *Kultura fizyczna w myśli narodowej, demokratyczno-mieszczańskiej i chłopskiej lat wojny i okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Naukowy” 2007, t. 7.
- Ponczek M., *Ludzie „Sokoła” w służbie Polsce na Górnym Śląsku*, [w:] *110 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Zakopanem*, Kraków 2004, s. 125–132.
- Ponczek M., *Playing football in the Sosnowiec area during the period of World War II (1943–1944)*, „Studies in Physical Culture and Tourism” 2002, vol. 9.
- Ponczek M., *Początki sportu na Górnym Śląsku do zakończenia I wojny światowej*, [w:] *Studia i materiały do ćwiczeń i seminariów dla studentów AWF. Historia i organizacja kultury fizycznej*, pod red. L. Gondka, Gdańsk 1996, s. 22–23.
- Ponczek M., *Przyczynek do studiów nad miejscem kultury fizycznej i przysposobienia wojskowego w działalności niektórych polskich organizacji paramilitarno-wojskowych na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym*, „Rocznik Naukowy”, nr 24, AWF, Katowice 1996.
- Ponczek M., *Regionalny Komitet Olimpijczyków w Katowicach (1936)*, [w:] *Wybrane problemy z najnowszych dziejów kultury fizycznej w Polsce (po 1918 roku)*, pod red. E. Małolepszego, A. Nowakowskiego i M. Ponczka. WSP, Częstochowa 1997, s. 107–113.
- Ponczek M., *„Sokół” na Śląsku 1922–1939 – próba materiału publicystycznego*, [w:] *Wybrane problemy z najnowszych dziejów kultury fizycznej w Polsce po 1918 roku*, pod red. E. Małolepszego, A. Nowakowskiego i M. Ponczka, Częstochowa 1997, s. 87–106.

- Ponczek M., *Sportowcy z województwa śląskiego w polskiej reprezentacji olimpijskiej okresu międzywojennego*, [w:] *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki*, pod red. H. Rechowicza, Katowice 1994.
- Ponczek M., Szczerbiński M., *Z dziejów prasy sportowej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu (1920–1986)*, Katowice 1988.
- Ponczek M., *Udział „Sokołów” wielkopolskich w rozwoju organizacyjnym Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na Górnym Śląsku (1895–1914)*, „Z Dziejów Ruchu Młodzieżowego 1988–1989”, nr 12–13.
- Ponczek M., *The Upper Silesia „Falcons” in the period of World War II, the Nazi Occupation and the first years after W W II*, [in:] *From the Most Recent History of Physical Culture in Poland*, Vol. 9, (*Physical culture in Poland between 1945 and 2009*, edited by L. Nowak and R. Urban), Gorzów Wlkp. 2010, p. 13–28.
- Ponczek M., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Zarys aktualnego stanu badań na przykładzie Górnego Śląska*, „Łódzkie Zeszyty Historyczne” 1987, z. 1/9.
- Ponczek M., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku. Zarys dziejów (1895–1939)*, Katowice 1987.
- Ponczek M., *Z działalności Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Żeńskiej w dziedzinie kultury fizycznej na Górnym Śląsku w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 3, pod red. Bernarda Woltmanna, Gorzów Wlkp. 1998.
- Ponczek M., *Z działalności „Sokołów” górnośląskich w okresie I wojny światowej oraz powstań śląskich i plebiscytu*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie, seria Kultura Fizyczna” 1997, z. 1.
- M. Ponczek, *Z dziejów piłki nożnej w Zagłębiu Dąbrowskim podczas II wojny światowej*, Sosnowiec 1992.
- Powidzki T., „Sokół” Wielkopolski w dążeniu do niepodległości. *Z dziejów Związku „Sokołów” Polskich w Państwie Niemieckim*, Poznań 1934.
- Rechowicz H., *Polska kultura fizyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim*, Katowice 1991.
- Rechowicz H., *Sport na Górnym Śląsku do 1939 roku*, Katowice 1997.
- Rechowicz H., *Wojewoda śląski Michał Grażyński*, Kraków 1988.
- Rechowicz H., *Zasługi Wincentego Spaltensteina w rozwoju kultury fizycznej na Górnym Śląsku (do 1939 r.)*, [w:] *Z dziejów kultury fizycznej na Górnym Śląsku i w Zagłębiu*, Katowice 1990.
- Ryfowa A., *Działalność „Sokoła” polskiego w zaborze pruskim wśród wychodźstwa w Niemczech 1884–1914*, Warszawa – Poznań 1976.
- Smolorz D., Czado P., Waloszek J., Bębniak G., Łastowiecki W., *Górnoślązacy w polskiej i niemieckiej reprezentacji narodowej w piłce nożnej – wczoraj i dziś. Sport i polityka na Górnym Śląsku w XX wieku*, Gliwice – Opole 2000.
- Steuer A., *Dzieje śląskiej atletyki na Górnym Śląsku 1878–1945*, Katowice 1986.

- Steuer A., *Rola Polskiego Komisarjatu Polskiego w rozwoju sportu i kultury fizycznej na Górnym Śląsku*, [w:] *Powstania śląskie i plebiscyt z perspektywy 60-lecia*, Opole 1981.
- Steuer A., *Sport na Górnym Śląsku 1896–1996*, Katowice 1997.
- Szczerbiński M., *Działalność Sokolstwa Polskiego na obczyźnie w latach 1887–1918* (praca doktorska), WSWF Kraków 1982.
- Szymański L., *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1995.
- Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w procesie unarodowienia Górnoszlązaków na przełomie XIX i XX wieku, [w:] *Wybrane zagadnienia kultury fizycznej na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, pod red. H. Przybylskiego, Katowice 1984.
- Wacek R., *Wspomnienia sportowe*, Opole 1948.
- Wieczorek W., *Ruch Sokoli na Górnym Śląsku w latach 1895–1914*, [w:] *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Górnym Śląsku*, pod red. H. Przybylskiego i J. Ślężyńskiego, Katowice 1986.
- W 100-lecie Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego i 75-lecie Polskiego Komitetu Olimpijskiego*, pod red. Józefa Lipca, Kraków 1994.
- Woltmann B., *Polska kultura fizyczna na wschodnim pograniczu niemieckim (1919–1939)*, Poznań 1980.
- Woltmann B., Gaj J., *Sport w Polsce 1919–1939*, Gorzów Wlkp. 1997.
- Zach A., *Początki piłki ręcznej na Śląsku*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 5, pod red. B. Woltmanna, Gorzów Wlkp. 2002.
- Żeleńkiewicz W., *Historia polskiego hokeja*, Krynica Zdrój 2006.

Abstract

Origins and development of physical education in Upper Silesia before 1945

The paper presents the origins and development of physical education in Upper Silesia before 1945. A significant part in the development of physical education in Upper Silesia was played by the Gymnastic Society “Sokół” [“Falcon”]. The first nests of “Sokół” in the area were established in the last decade of the 19th century. The society, among others, was engaged in independence and patriotic activity, as well as in the field of physical, cultural and educational activity.

The interwar period in Upper Silesia saw further development of physical education. Apart from the activity of the Gymnastic Society “Sokół”, Polish societies, organizations and clubs conducting sports activity, as well as working in the field of physical education, physical recreation, tourism and military training, were set up. In the area of Upper Silesia administrative structures of Polish Sports Associations operated. After the outbreak of World War II and the German invasion of Upper Silesia, the Polish community activities in the field of physical education were banned by the occupation authorities.

Keywords: physical education, sport, Upper Silesia, the Second Republic.

Eligiusz MAŁOLEPSZY*
Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA**

Z dziejów ruchu sportowego na Śląsku w latach 1945–1989

Streszczenie

Praca stanowi przyczynek do dziejów ruchu sportowego na Śląsku w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W latach 1945–1989 nastąpił wzrost poziomu sportu na Śląsku. Organizowano i tworzone struktury polskich związków sportowych na Górnym Śląsku, Śląsku Opolskim i Dolnym Śląsku. Sportowcy ze Śląska odnosili sukcesy nie tylko na polu ogólnopolskim. Zdobywali medale na Igrzyskach Olimpijskich, mistrzostwach świata, mistrzostwach Europy. Wśród dyscyplin sportowych, w których odnosili sukcesy, należy wymienić: boks, gimnastyka, gry sportowe, kolarstwo, lekkoatletyka, podnoszenie ciężarów, sport żużlowy, szermierka, tenis stołowy, zapasy. Do najbardziej zasłużonych klubów sportowych m.in. należy zaliczyć: AZS Wrocław, GKS Katowice, „Górnik” Zabrze, „Gwardia” Wrocław, LKS Ziemia Opolska, „Odra” Opole, „Piaś” Gliwice, „Ruch” Chorzów, WKS „Śląsk” Wrocław.

Słowa kluczowe: Śląsk, ruch sportowy, lata 1945–1989

Wstęp

Celem pracy jest przedstawienie ruchu sportowego na Śląsku w latach 1945–1989. Cezura początkowa – 1945 r. – wiąże się z zakończeniem II wojny światowej; cezura końcowa – 1989 r. – wiąże się z zakończeniem „epoki socjalizmu w Polsce” i początkiem okresu transformacji ustrojowej. W zakresie terytorialnym praca obejmuje teren Śląska (obszar Górnego Śląska, Śląska Opolskiego i Dolnego Śląska). Niniejszy materiał jest pracą przeglądową. Warto zwrócić uwagę, iż stan badań obejmuje m.in. syntetyczne publikacje autorstwa E. Małolepszego¹.

* Dr hab. prof. AJD, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

** Dr, Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.

¹ E. Małolepszy, *Sport wyczynowy*, [w:] M. Ponczek, K.H. Schodrok (red.), *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1989*, Katowice 2009,

Metody i hipotezy badawcze

W ramach przygotowania pracy wykorzystano następujące metody badawcze: analiza źródeł historycznych, metoda syntezy, metoda porównawcza. Postawiono następujące problemy (pytania) badawcze:

1. Czy w okresie lat 1945–1989 nastąpił rozwój poziomu sportowego sportowców na Śląsku?
2. Jaka była skala osiągnięć sportowców ze Śląska na arenie ogólnopolskiej i międzynarodowej?

Dyskusja

Po wyzwoleniu, na Śląsku zaczęły się tworzyć zręby organizacyjne sportu. Powstawały okręgowe związki sportowe, m.in. w dniu 25 marca 1945 r. w Katowicach odbyło się walne zebranie delegatów Śląskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej (Śląski OZPN); w marcu 1945 r. podjął działalność Śląski Okręgowy Związek Lekkoatletyki (Śląski OZLA), 6 lutego 1946 r. został założony OZLA we Wrocławiu; 21 października 1945 r. został reaktywowany Śląski Okręgowy Związek Szermierczy (Śląski OZS) w Katowicach, w maju 1948 r. utworzono we Wrocławiu Zachodni OZS; w 1945 r. powstał Śląski Okręgowy Związek Pływacki, w 1946 r. powołano podokręg dolnośląski; wznowił działalność Śląski Okręgowy Związek Tenisa Stołowego (Śląski OZTS) w Katowicach, do 1948 r. utworzono OZTS we Wrocławiu; w marcu 1947 r. został założony Polski Związek Gimnastyczny, w skład którego weszły kluby ze Śląska i innych regionów – m.in. w 1948 r. utworzono Okręgowy Związek Gimnastyczny (OZG) w Katowicach; działacze Śląskiego Związku Atletycznego uczestniczyli w maju 1946 r. w zjeździe delegatów Polskiego Związku Atletycznego (PZA)². Okręgowe związki sportowe z siedzibą w Katowicach obejmowały

s. 325–342; E. Małolepszy, *Leistungssport*, [w:] T. Jurek, K.H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turnens und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 422–444.

² H. Rechowicz, *Dzieje sportu w województwie śląsko-dąbrowskim (1945–1950)*, Katowice 1999, s. 96; tegoż, *Zarys dziejów sportu na Opolszczyźnie w latach 1945–1949*, [w:] H. Rechowicz (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki*, Katowice 1994, s. 47; I. Krzewiński, *Lekkoatletyka polska w latach 1945–1968*, [w:] B. Woltmann (red.), *Lekkoatletyka w Polsce 1919–1994*, Warszawa 1994, s. 64–65; M. Łuczak, *Szermierka w Polsce w latach 1945–1989*, Poznań 2002, s. 68; J. Gaj, *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Warszawa – Poznań 1987, s. 181; G. Bielec, *Jerzy Dziuba na tle rozwoju polskiej gimnastyki sportowej po II wojnie światowej*, [w:] L. Nowak (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 7, Gorzów Wlkp. 2006, s. 474; P. Godlewski, *Polski Związek Zapasniczy 1922–2004*, Gorzów Wlkp. 2004, s. 67; R. Kulczycki, *Tenis stołowy w Polsce 1919–1989*, Gorzów Wlkp. 1998, s. 73; M. Tuliszka, *80 lat Polskiego Związku Pływackiego*, Warszawa 2002, s. 25.

zazwyczaj obszar województwa śląsko-dąbrowskiego, zaś z siedzibą we Wrocławiu – teren województwa dolnośląskiego.

W czerwcu 1950 r. zostały dokonane zmiany w podziale administracyjnym Polski. Utworzone zostało województwo opolskie³. Struktury okręgowych związków sportowych powstawały w nowym województwie, m.in. w 1957 r., według B. Królikowskiej, „z 24 dotychczas istniejących przy Wojewódzkim Komitecie Kultury Fizycznej sekcji społecznych, 6 samodzielnych związków sportowych posiadało już własne zarządy okręgowe (piłka nożna, piłka ręczna, boks, lekkoatletyka, tenis stołowy), następnych 6 przygotowywało się do takiego usamodzielnienia, a agendy 12 pozostałych – charakteryzujących się niestety niewielką aktywnością i inicjatywą w zakresie przekształcania się w samodzielne władze okręgowe – miały być przejęte przez sąsiednie województwa”⁴. Dotyczyło to m.in. następujących dyscyplin: gimnastyki, hokeja na lodzie, łucznictwa, narciarstwa, szermierki. W dniu 16 grudnia 1956 r. powstał Opolski OZPN; w styczniu 1957 r. – Opolski OZTS; 10 marca 1957 r. – Opolski Okręgowy Związek Kolarski (Opolski OZK); w listopadzie 1957 r. – Opolski OZLA⁵. W 1965 r. utworzono Opolski OZS (po oddzieleniu się klubów z woj. opolskiego od okręgu dolnośląskiego)⁶.

W dniu 28 maja 1975 r. Sejm PRL podjął uchwałę o wprowadzeniu dwustopniowego podziału administracyjnego Polski. W miejsce dotychczasowych 17 województw powstało 49⁷. Nowy podział administracyjny spowodował zmiany w strukturze organizacyjnej polskiego sportu. Tworzono okręgowe związki sportowe na obszarze nowo powstałych województw, m.in. w województwach: jeleniogórskim, legnickim i wałbrzyskim⁸.

Sportowcy ze Śląska uczestniczyli w mistrzostwach Polski w akrobatyce sportowej. Złote medale wywalczyli: w ćwiczeniach indywidualnych mężczyzn – Zdzisław Gregorski („Zryw” Katowice); w konkurencji dwójki mężczyzn – P. Biegaj, A. Kroczek; E. Andrzejak, P. Biegaj; J. Iliopolis, H. Krekora; D. Andrzejak, P. Biegaj; E. Góralewski, E. Szczęsny; P. Biegaj, P. Matuła (wymienieni zawodnicy reprezentowali kluby sportowe: „Victoria” Jawor, LZS Jawor, „Polonia” Świdnica); w konkurencji dwójki mieszane – K. Szymańska, H. Krekora („Polonia” Świdnica); w konkurencji skoki na ścieżce kobiet (IFSA) – B. Eustachiewicz, E. Białek, K. Duszyńska (zawodniczki Akademickiego

³ *Wielka historia Polski 1945–1956*, t. 14, Kraków 2001, s. 151. W latach 1945–1950 obszar Śląska w podziale administracyjnym obejmowały województwa dolnośląskie i śląsko-dąbrowskie. Obszar województwa opolskiego wydzielono z województwa śląsko-dąbrowskiego.

⁴ B. Królikowska, *Organizacje sportowe w Opolu w latach 1945–1981* (praca doktorska), Opole 2002, s. 48-49; H. Rechowicz, *Zarys dziejów sportu na Opolszczyźnie...*, s. 61.

⁵ B. Królikowska, dz. cyt., s. 49.

⁶ M. Łuczak, dz. cyt., s. 71.

⁷ *Wielka historia Polski po 1956 r.*, t. 15, Kraków 2001, s. 132.

⁸ I. Krzewiński, dz. cyt., s. 110.

Związku Sportowego – AZS AWF Katowice, „Gwardii” Katowice); w konkurencji skoki na ścieżce mężczyzn (IFSA) – A. Kucharczyk, J. Śliwa, S. Wygas, A. Garstka, A. Gudzio, K. Wilusz (reprezentanci AZS AWF Katowice, „Czarnych” Wrocław, „Gwardii” Katowice, „Polonii” Świdnica, „Sparty” Katowice, „Zrywu Katowice); w konkurencji skoki na ścieżce FIT (kobiet) – A. Hartel (AZS AWF Katowice); w konkurencji skoki na ścieżce FIT (mężczyzn) – K. Wilusz; w konkurencji skoki na trampolinie kobiet – T. Tymowicz („Czarni” Wrocław), H. Wiącek („Victoria” Jawor); w konkurencji skoki na trampolinie mężczyzn – S. Krocza (LZS Jawor), J. Śliwa („Czarni” Wrocław), J. Pilch („Victoria” Jawor); w konkurencji trampolina, skoki synchroniczne kobiet – M. Krocza, Z. Tokarska; Z. Tokarska, H. Wiącek; H. Wiącek, M. Wrońska; Elwira Wiśniowska, Ewelina Wiśniowska (zawodniczki „Aurum” Złotoryja, AZS Poznań, „Victorii” Jawor); w konkurencji trampolina, skoki synchroniczne mężczyzn – D. Andrzejczak, J. Pilch („Victoria” Jawor), M. Łyczak, Z. Pełka („Kuźnia” Jawor), W. Banek, Z. Pełka („Stal” Rzeszów, „Kuźnia” Jawor)⁹. W konkurencji trójki kobiet mistrzostwo Polski zdobył zespół LZS Orzesze; w konkurencji czwórki mężczyzn – LZS Jawor, „Victoria” Jawor, „Górnik” Złotoryja, „Budowlani” Wrocław.

Do czołowych klubów, które posiadały silną sekcję gimnastyki sportowej na Śląsku, należy zaliczyć: „Budowlani” Mysłowice, „Górnik” Radlin, „Gwardia” Katowice, „Jedność” Michałkowice, „Pogoń” Nowy Bytom, „Spójnia” Katowice, KS „Zgoda” Świętochłowice¹⁰. W Igrzyskach Olimpijskich (w latach 1952–1980) brali udział m.in.: Gerda Bryłka, Brygida Dziuba-Balska, Barbara Eustachiewicz-Kowal, Paweł Gaca, Dorota Horzonek-Jokiel, Anita Jokiel, Jerzy Jokiel, Natalia Kot-Wala, Jerzy Kruża, Mikołaj Kubica, Wilhelm Kubica, Sylwester Kubica, Dorota Miller-Anioł, Eryka Mondry-Kost, Gizela Niedurny-Zygadło, Marian Pieczka, Szymon Sobala, Stefania Świerzy-Moroń¹¹.

Zawodnicy klubów sportowych ze Śląska w latach 1946–1985 wywalczyli 79 złotych medali na mistrzostwach Polski w boksie¹². Bokserzy reprezentowali m.in. następujące kluby i organizacje sportowe: „Gwardia” Wrocław (21 tytułów mistrzowskich), GKS Jastrzębie (9), „Carbo” Gliwice (7), ŁTS Łabędy (6), BKS Bolesławiec (4), „Górnik” Pszów (4)¹³. Sześciokrotnie mistrzem Polski został Henryk Średnicki; Maksymilian Grzywocz zdobył 5 złotych medali; Hubert Kuczniarz – 4 złote medale, Artur Olech – 4, Roman Rożek – 4; Józef Grzesiak – 3, Piotr Gutman – 3, Zbigniew Olech – 3, Ryszard Tomczyk – 3.

⁹ E. Polak, *Akrobatyka sportowa w Polsce*, Rzeszów 2003, s. 226, 228–229, 233–238.

¹⁰ J. Gaj, *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej...*, s. 181; G. Bielec, dz. cyt., s. 473–481.

¹¹ B. Tuszyński, *Polscy Olimpijczycy XX wieku (1924–2002). A–M*, Wrocław 2004, s. 87, 176, 311–312, 397, 435–436; tegoż, *Polscy Olimpijczycy XX wieku (1924–2002). N–Ż*, Wrocław 2004, s. 196–197, 291, 554–555.

¹² P. Osmólski, *Leksykon boksu*, Warszawa 1989, s. 153–172.

¹³ Tamże. Zostały wymienione kluby, których reprezentanci wywalczyli 4 lub więcej tytułów mistrzowskich.

Ślązacy liczyli się na arenie ogólnopolskiej i międzynarodowej w kolarstwie. Mistrzem Polski w wyścigu indywidualnym zostali: Ryszard Szurkowski („Dolmel” Wrocław), Zygmunt Hanusik („Górnik” Łędziny), Edward Barcik (LZS „Zieloni” Opole), Jan Brzeźny („Dolmel” Wrocław), Andrzej Jaskuła („Gwardia” Katowice); w jeździe indywidualnej na czas: Jan Jankiewicz („Piast” Nowa Ruda), Juliusz Firkowski („Karkonosze” Jelenia Góra); w wyścigu przełajowym: Henryk Hadasik („Unia” Chorzów), R. Szurkowski, Franciszek Surmiński (LZS Prudnik); w wyścigu drużynowym: „Dolmel” Wrocław¹⁴. W kolarstwie torowym, w sprincie: Bronisław Janicki („Gwardia” Wrocław), Józef Grundman („Gwardia” Wrocław), J. Kierzkowski („Sparta” Wrocław), Benedykt Kocot (LZS „Zieloni” Opole, LKS Ziemia Opolska), Wiesław Burdelak (Moto Jelcz Oława); wyścig na dystansie 1 km ze startu zatrzymanego: J. Kierzkowski („Sparta” Wrocław, „Dolmel” Wrocław), Bogdan Goszczyński (LKS Wrocław); 4000 m na dochodzenie – indywidualnie: Józef Grundman, Jan Jankiewicz („Piast” Nowa Ruda, RLKS Wrocław); 4000 m na dochodzenie – drużynowo: „Dolmel” Wrocław; wyścig dystansowy na dystansie 50 km: Józef Grundman¹⁵.

Kolarze ze Śląska zdobywali medale na Igrzyskach Olimpijskich (IO) (tab. 1, 2, 3) i na mistrzostwach świata, m. in. E. Barcik, J. Foltyn, J. Jankiewicz, J. Kierzkowski, B. Kocot, L. Lis, S. Szozda, R. Szurkowski¹⁶. Ryszard Szurkowski (4-krotnie: 1970–1971, 1973, 1975) i Stanisław Szozda (1974) zwyciężali w prestiżowym Wyścigu Pokoju, natomiast Mieczysław Wilczewski (1953), Lucjan Lis (1973) i Jan Brzeźny (1978, 1981) triumfowali w Wyścigu Dookoła Polski¹⁷.

Mistrzostwo Polski w koszykówce mężczyzn wywalczyły drużyny Wojskowego Klubu Sportowego (WKS) „Śląsk” Wrocław oraz „Górnika” Wałbrzych¹⁸. Do czołowych klubów w Polsce należy zaliczyć również „Gwardię” Wrocław i „Ślęzę” Wrocław. W kategorii kobiet mistrzostwo Polski zdobyły koszykarki „Ślęzy” Wrocław¹⁹.

Kluby sportowe ze Śląska (głównie Górnego Śląska) należały do najlepszych w Polsce w piłce nożnej. Mistrzostwo Polski zdobyły drużyny: „Ruch” Chorzów, „Polonia” Bytom, „Górnik” Zabrze, WKS „Śląsk” Wrocław, „Szom-

¹⁴ B. Tuszyński, *100 lat Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów, 100 lat Kolarstwa Polskiego*, Warszawa 1986, s. 441–443, 448–449.

¹⁵ U. Kowieska, *Rola ruchu zawodowego w rozwoju kultury fizycznej na Dolnym Śląsku w 30-leciu Polski Ludowej*, [w:] L. Szymański (red.), *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-leciu Polski Ludowej*, Wrocław 1993, s. 207; B. Tuszyński, *100 lat Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów...*, s. 444–447.

¹⁶ B. Tuszyński, *100 lat Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów...*, s. 437–438.

¹⁷ Tamże, s. 438–439.

¹⁸ S. Sieniarski, *Sport w Polsce*, Warszawa 1972, s. 112; *Kronika sportu*, Warszawa 1993, s. 915–916.

¹⁹ *Kronika sportu*, s. 916.

bierki” Bytom²⁰. Oprócz nich, należy wymienić drużyny, które plasowały się w czołówce krajowej lub uczestniczyły w rozgrywkach I ligi: AKS Chorzów, „Budowlani” Chorzów, „Budowlani” Opole, GKS Katowice, „Górnik” Bytom, „Górnik” Radlin, „Odra” Opole, „Rymer” Radlin, „Unia” Racibórz²¹. Drużyny piłkarskie ze Śląska brały udział w rozgrywkach Pucharu Polski. Trofeum to wywalczyły: „Ruch” Chorzów, „Górnik” Zabrze, „Śląsk” Wrocław, GKS Katowice²².

Śląskie drużyny piłki nożnej reprezentowały Polskę w europejskich rozgrywkach klubowych (m. in. w Pucharze Europy Mistrzów Krajowych, Pucharze Europy Zdobywców Pucharów). W rozgrywkach Pucharu Klubowych Mistrzów Europy brały udział: „Polonia” Bytom, „Górnik” Zabrze, „Ruch” Chorzów, „Szombierki” Bytom²³. W Pucharze Europy Zdobywców Pucharów uczestniczyły: „Górnik” Zabrze i GKS Katowice²⁴. Największymi sukcesami w europejskich pucharach był udział „Górnika” Zabrze w finale Pucharu Zdobywców Pucharów (przegrana z angielskim klubem Manchester City – 1970 r.) oraz dotarcie do ćwierćfinału rozgrywek Pucharu Europy Mistrzów Krajowych „Górnika” Zabrze (w sezonie 1967/1968) i „Ruchu” Chorzów (w sezonie 1974/1975). Do najlepszych piłkarzy należy zaliczyć m.in.: Gerarda Cieślika, Włodzimierza Lubańskiego i Andrzeja Szarmacha.

Drużyny klubowe ze Śląska zajmowały czołowe miejsca w Polsce w piłce ręcznej. Wśród kobiet tytuły mistrzyń Polski (w piłce ręcznej 7-osobowej) wywalczyły następujące drużyny: „Stal” Chorzów, AZS Katowice, „Ruch” Chorzów, „Górnik” Sośnica, AZS Wrocław, „Otmęt” Krapkowice, „Sośnica” Gliwice, AKS Chorzów, AZS AWF Wrocław²⁵. W rozgrywkach piłki ręcznej mężczyzn mistrzami Polski zostały zespoły: „Sparta” Katowice, WKS „Śląsk” Wrocław, AZS Katowice, „Pogoń” Zabrze. Tytuły mistrza Polski zdobyli siatkarze Akademickiego Zespołu Sportowego (AZS) Wrocław oraz „Gwardii” Wrocław.

²⁰ Tamże, s. 962; J. Jeleń, A. Konieczny, Z. Dobrowolny, G. Stański, Z. Łagódka, A. Wowra, K. Marciniak, *Liga gra i po pięćdziesiątce*, Warszawa 1987, s. 293–300; A. Radoń, *Piłka nożna w Polsce w latach 1921–1966. Tabele i zestawienia*, Warszawa 1969, s. 64–225.

²¹ A. Radoń, dz. cyt., s. 64–225.

²² *Kronika sportu*, s. 962; A. Radoń, dz. cyt., s. 438–444.

²³ A. Radoń, dz. cyt., s. 400–406; M. Respondek, *Udział drużyn województwa katowickiego w rozgrywkach Pucharu Europy Mistrzów Krajowych i Pucharu Europy Zdobywców Pucharów*, [w:] H. Rechowicz (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki*, Katowice 1994, s. 76–84.

²⁴ A. Radoń, dz. cyt., s. 406–410; M. Respondek, dz. cyt., s. 84–87.

²⁵ S. Sieniarski, dz. cyt., s. 113; *Kronika sportu*, s. 963.

Tabela 1. Medaliści IO (1956–1988), reprezentujący kluby sportowe Dolnego Śląska

Lp.	Imię i nazwisko	Klub sportowy	Medal	Dyscyplina	Igrzyska
1.	Marek Kuszewski	Kolejowy KS Wrocław	srebrny (zespołowo)	szermierka	Melbourne 1956
2.	Marek Kuszewski	Kolejowy KS Wrocław	srebrny (zespołowo)	szermierka	Rzym 1960
3.	Artur Olech	KS Gwardia Wrocław	srebrny	boks	Tokio 1964
4.	Józef Grzesiak	KS Gwardia Wrocław	brązowy	boks	Tokio 1964
5.	Mieczysław Nowak	WKS Śląsk Wrocław	brązowy	podnoszenie ciężarów	Tokio 1964
6.	Maria Śliwka	KS Gwardia Wrocław	brązowy (zespołowo)	piłka siatkowa	Tokio 1964
7.	Józef Zapędzki	WKS Śląsk Wrocław	złoty	strzelectwo	Meksyk 1968
8.	Artur Olech	KS Gwardia Wrocław	srebrny	boks	Meksyk 1968
9.	Halina Aszkiełowicz	KS Polonia Świdnica	brązowy (zespołowo)	piłka siatkowa	Meksyk 1968
10.	Marek Gołąb	WKS Śląsk Wrocław	brązowy	podnoszenie ciężarów	Meksyk 1968
11.	Marian Szeja	Zagłębie Wałbrzych	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972
12.	Józef Zapędzki	WKS Śląsk Wrocław	złoty	strzelectwo	Monachium 1972
13.	Ryszard Szurkowski	ZKS Dolmel Wrocław	srebrny (zespołowo)	kolarstwo	Monachium 1972
14.	Ryszard Podlas	LZS Technik Pracze	srebrny (zespołowo)	lekkoatletyka	Montreal 1976
15.	Ryszard Szurkowski	ZKS Dolmel Wrocław	srebrny (zespołowo)	kolarstwo	Montreal 1976
16.	Władysław Żmuda	WKS Śląsk Wrocław	srebrny (zespołowo)	piłka nożna	Montreal 1976
17.	Zbigniew Antczak	WKS Śląsk Wrocław	brązowy (zespołowo)	piłka ręczna	Montreal 1976
18.	Wiesław Gawlikowski	WKS Śląsk Wrocław	brązowy	strzelectwo	Montreal 1976
19.	Jerzy Klempel	WKS Śląsk Wrocław	brązowy (zespołowo)	piłka ręczna	Montreal 1976
20.	Andrzej Sokołowski	WKS Śląsk Wrocław	brązowy (zespołowo)	piłka ręczna	Montreal 1976

Tabela 1. Medaliści IO (1956–1988)... (cd.)

Lp.	Imię i nazwisko	Klub sportowy	Medal	Dyscyplina	Igrzyska
21.	Andrzej Lis	AZS Politech. Wrocław	srebrny (zespołowo)	szermierka	Moskwa 1980
22.	Mariusz Strzałka	AZS Politech. Wrocław	srebrny (zespołowo)	szermierka	Moskwa 1980
23.	Leszek Sworowski	AZS Politech. Wrocław	srebrny (zespołowo)	szermierka	Moskwa 1980
24.	Józef Tracz	WKS Śląsk Wrocław	brązowy	zapasy	Seul 1988
25.	Janusz Zarenkiewicz	Zagłębie Lubin	brązowy	boks	Seul 1988

Źródło: E. Małolepszy, *Leistungssport*, [w:] T. Jurek, K. H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turners und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 432.

Dużą popularnością na Śląsku cieszyła się lekkoatletyka. Z klubów dolnośląskich tytuły mistrza Polski wywalczyli m.in.: O. Ciepły – w rzucie młotem, S. Grudziński – w biegu na dystansie 400 m, A. Kupczyk – w biegu na dystansie 1500 m, E. Owczarek – w biegu przełajowym na dystansie 12 km, T. Rut – w rzucie młotem, T. Szponar – w pięcioboju lekkoatletycznym kobiet, E. Śmitkowski – w biegu na dystansie 3000 m z przeszkodami²⁶.

Wśród lekkoatletów Śląska Opolskiego medale na mistrzostwach Polski zdobyli m.in.: kobiety – Halina Gabor – 9 medali, Genowefa Błaszak – 5 medali, Genowefa Minicka – 7 medali, Anna Wojtaszek – 4 medale, Brygida Bąk – 6 medali, Lidia Kańtoch – 4 medale; mężczyźni – Helmut Krieger – 26 medali, Janusz Trzepizur – 7 medali, Euzebiusz Fert – 6 medali, Stanisław Grabowski – 4 medale, Edmund Kaczmarek – 1 medal, Józef Bąk – 3 medale, Mieczysław Kropielnicki – 2 medale, Zbigniew Mazur – 4 medale²⁷. Lekkoatleci reprezentowali następujące kluby sportowe: „Budowlani” Opole, „Chemik” Kędzierzyn-Koźle, „Piast” Brzeg, „Pionier” Strzelce Opolskie, „Włókniarz Otmęt” Krapkowice, „Związkowiec” Olesno.

W IO brali udział: A. Wojtaszek (Melbourne 1956), J. Trzepizur (Moskwa 1980), G. Błaszak i H. Krieger (Seul 1988); w mistrzostwach świata brali udział: G. Błaszak (Rzym 1987), H. Krieger (Rzym 1987); w mistrzostwach Europy: Jan Prasek (Helsinki 1971), Felicja Kinder (Rzym 1974), J. Trzepizur (Ateny 1982), G. Błaszak (Stuttgart 1986), H. Krieger (Stuttgart 1986); w halowych mistrzostwach świata: H. Krieger (Paryż 1985); w halowych mistrzostwach Europy: Jan Prasek (Grenoble 1972), J. Trzepizur (Mediolan 1982), H. Krieger (Goteborg 1984, Ateny 1985, Haga 1989)²⁸.

²⁶ U. Kowieska, dz. cyt., s. 207.

²⁷ B. Kociński, J. Wojnar, *Osiągnięcia opolskiej lekkiej atletyki w latach 1945–2000*, Opole 2002, s. 117–121.

²⁸ Tamże, s. 61–66.

W pływaniu najwięcej tytułów mistrza Polski spośród sportowców śląskich zdobyli: Gotfryd Kremlowski („Polonia” Bytom – 19 medali), Jacek Krawczyk („Pafawag” Wrocław, AZS AWF Warszawa – 18 medali), Alicja Klemińska („Warta” Poznań, „Śląsk” Wrocław – 17 medali), Maria Komisarek („Ślęża” Wrocław – 17 medali), Marek Petruszewicz („Stal” Wrocław – 13 medali), Leszek Górski (SZS Olsztyn, „Śląsk” Wrocław – 13 medali), Zbigniew Januszkiewicz („Asturia” Bytom, „Śląsk” Wrocław – 13 medali), Piotr Albiński („Śląsk” Wrocław – 12 medali), Aleksander Stankiewicz („Ślęża” Wrocław – 11 medali), Elżbieta Gellner-Olejniki-Zombek („Górniki” Zabrze, „Neptun” Stargard – 10 medali), Antoni Tołkaczewski („Ogniwo” Wrocław – 10 medali), Jadwiga Szalecka („Górniki” Katowice – 10 medali), Krystian Langer (GKS Katowice – 10 medali)²⁹. W skokach do wody, 20 razy w mistrzostwach Polski zwyciężyła Halina Chrzęszcz-Bartkowiak („Stal” Katowice, AZS AWF Warszawa, CWKS Warszawa), 6-krotnie Henryk Bochynek („Budowlani” Katowice, „Górniki” Zabrze), 4-krotnie Helmut Bredlich („Siemianowiczanka”). Drużyna „Polonii” Bytom 4-krotnie została mistrzem Polski w piłce wodnej.

Na IO Polskę reprezentowali: Irena Milnikiel, Stefan Ciężki, Józef Lewicki, Marek Petruszewicz, Antoni Tołkaczewski – Helsinki 1952; Elżbieta Gellner – Melbourne 1956; Jacek Krawczyk – Meksyk 1968; Zbigniew Januszkiewicz, Dariusz Wolny, Bogusław Zychowicz – Moskwa 1980. Na mistrzostwach Europy seniorów pływacy ze Śląska zdobyli 2 srebrne medale – Marek Petruszewicz (Turyn – 1954), Leszek Górski („Śląsk” Wrocław) – (Split – 1981)³⁰. Dwa srebrne medale wywalczyli śląscy pływacy na mistrzostwach Europy juniorów: Piotr Dłucik („Naprzód” Janów) – Wiedeń 1969, Adam Rzczkowski („Start” Opole) – Florencja 1978.

W podnoszeniu ciężarów sztangiści ze Śląska wywalczyli na mistrzostwach Polski seniorów (w latach 1946–1980) 101 złotych medali, 84 srebrne i 84 brązowe³¹. Medaliści mistrzostw Polski ze Śląska wywodzili się m.in. z klubów: „Chemik” Kędzierzyn, „Dolmel” Wrocław, HKS Szopienice, „Górniki” Polkowice, „Górniki” Siemianowice, „Górniki” Zabrze, LZS Brzeg, „Odra” Miasteczko Śląskie, „Odra” Opole, „Start” Opole, ROW Rybnik, WKS „Śląsk” Wrocław.

Polscy sztangiści w latach 1955–1979 zdobyli 187 medali (43 medale złote, 63 srebrne i 81 brązowych) na IO, mistrzostwach świata i mistrzostwach Europy. Najwięcej medali dla reprezentacji Polski z zawodników ze Śląska wywalczyli: Zbigniew Kaczmarek – 6 złotych medali, 6 srebrnych i 8 brązowych; Mieczysław Nowak – 4 złote medale, 3 srebrne, 3 brązowe; Rudolf Kozłowski – 2 medale srebrne, 6 brązowych; Walter Szołtysek – 2 medale srebrne, 4 brązowe. Jednym z pierwszych ciężarowców, który został medalistą mistrzostw Euro-

²⁹ M. Tuliszka, dz. cyt., s. 129–132.

³⁰ Tamże, s. 116–117.

³¹ Materiały sprawozdawczo-szkoleniowe Polskiego Związku Podnoszenia Ciężarów, Warszawa 1981, s. 34–130.

py, był Czesław Białas. W mistrzostwach Europy w Monachium (1955) zajął III miejsce. W IO brali udział m.in.: Czesław Białas, Grzegorz Cziura, Tadeusz Dembończyk, Marek Gołąb, Zbigniew Kaczmarek, Stefan Leletko, Jan Łostowski, Mieczysław Nowak, Tadeusz Rutkowski, Marek Seweryn, Leszek Skorupa, Edmund Ścigała (Katowice) – zob. też tab. 1, 2, 3; w mistrzostwach świata i Europy uczestniczyli m.in.: Cz. Białas, Edmund Copa, G. Cziura, T. Dembończyk, Tadeusz Golik, M. Gołąb, Z. Kaczmarek, Paweł Korusiewicz, R. Kozłowski, S. Leletko, J. Łostowski, M. Nowak, Ernest Richter, Henryk Rum, T. Rutkowski, M. Seweryn, L. Skorupa, W. Szołtysek³².

W strzelectwie sportowcy wywodzący się ze Śląska wywalczyli 3 medale na IO (tab. 1). Do najbardziej utytułowanych strzelców należy zaliczyć dwukrotnego złotego medalistę IO – Józefa Zapędzkiego. J. Zapędzki uczestniczył w IO w latach 1964–1980³³.

Bogate tradycje na Śląsku posiada szermierka. Reprezentanci tego regionu zdobyli 64 medale (21 medali złotych, 21 medali srebrnych, 22 medale brązowe) na mistrzostwach Polski we florecie kobiet; 26 medali (6 złotych, 13 srebrnych, 7 brązowych) na mistrzostwach Polski we florecie mężczyzn; 33 medale (7 złotych, 14 srebrnych, 12 brązowych) na mistrzostwach Polski w szabli; 63 medale (21 złotych, 19 srebrnych, 23 brązowe) na mistrzostwach Polski w szpadzie mężczyzn³⁴.

Popularną dyscypliną na Śląsku był tenis stołowy. Na początku lat sześćdziesiątych XX w. (1961 r.), Śląski OZTS liczył 97 klubów i 712 zawodników, Wrocławski OZTS – 36 klubów i 450 zawodników, Opolski OZTS – 31 klubów i 343 zawodników; w 1975 r. Katowicki OZTS liczył 119 klubów i 1980 zawodników, Opolski OZTS – 98 klubów i 496 zawodników, Wrocławski OZTS – 44 kluby i 1216 zawodników³⁵. Z klubów śląskich drużynowe mistrzostwo Polski seniorów zdobyły, wśród kobiet: „Górnik” Świętochłowice, „Unia” Otmuchów, „Zagłębie” Lubin, AZS Gliwice, ROW Rybnik, GKS Jastrzębie; wśród mężczyzn: „Kopalnia Polska” Świętochłowice Polskie, „Stal” Siemianowice Śląskie, „Ogniwo” Wrocław, AZS Gliwice³⁶. Indywidualne mistrzostwo Polski wywalczyli m.in., w kategorii kobiet: Maria (Nina) Glasner, Amelia Klisz, Czesława Noworyta, Weronika Sikora; w kategorii mężczyzn: Witold Kawczyk, Antoni Arbach, Witold Woźnica, Andrzej Baranowski³⁷.

³² Tamże, s. 131–144; Program 70 Mistrzostw Europy w Podnoszeniu Ciężarów, Władysławowo 24–31 maja, 1971 r., b. pag.

³³ L. Szymański (red.), *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-lecie Polski Ludowej*, Wrocław 1993, s. 414; J. Gaj, *Rozwój sportu w Polsce Ludowej...*, s. 195.

³⁴ M. Łuczak, dz. cyt., s. 293–300.

³⁵ R. Kulczycki, dz. cyt., s. 85, 88.

³⁶ Tamże, s. 173–174.

³⁷ J. Gaj, *Rozwój sportu w Polsce Ludowej...*, s. 201; Witold Woźnica – dziesięciokrotny mistrz Polski w tenisie stołowym, w tym 6 razy w grze pojedynczej; R. Kulczycki, dz. cyt., s. 171–172. Zob. też W. Pięta, *Tenis stołowy na Górnym Śląsku w latach 1929–2004*, Częstochowa

Tabela 2. Medaliści IO (1952–1988), reprezentujący kluby sportowe Górnego Śląska

Lp.	Imię i nazwisko	Klub sportowy	Medal	Dyscyplina	Igrzyska
1.	Jerzy Jokiel	Pogoń Nowy Bytom	srebrny	gimnastyka	Helsinki 1952
2.	Dorota Horzonek-Jokiel	Stal Nowy Bytom	brązowy (zespołowo)	gimnastyka	Melbourne 1956
3.	Natalia Kot-Wala	Jedność Michałkowice	brązowy (zespołowo)	gimnastyka	Melbourne 1956
4.	Zygmunt Pawlas	Górnik Katowice	srebrny (zespołowo)	szermierka	Melbourne 1956
5.	Ryszard Zub	Baildon Katowice	srebrny (zespołowo)	szermierka	Melbourne 1956
6.	Ryszard Zub	Baildon Katowice	srebrny (zespołowo)	szermierka	Rzym 1960
7.	Halina Richter	Budowlani Chorzów	brązowy (zespołowo)	lekkoatletyka	Rzym 1960
8.	Halina Górecka-Richter	Górnik Zabrze	złoty (zespołowo)	lekkoatletyka	Tokio 1964
9.	Egon Franke	Piast Gliwice	złoty	szermierka	Tokio 1964
10.	Egon Franke	Piast Gliwice	srebrny (zespołowo)	szermierka	Tokio 1964
11.	Krystyna Czajkowska	Kolejarz Katowice	brązowy (zespołowo)	piłka siatkowa	Meksyk 1968
12.	Egon Franke	Piast Gliwice	brązowy (zespołowo)	szermierka	Meksyk 1968
13.	Bogdan Gonsior	Piast Gliwice	brązowy (zespołowo)	szermierka	Meksyk 1968
14.	Zygmunt Anczok	Górnik Zabrze	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972
15.	Jerzy Gorgoń	Górnik Zabrze	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972
16.	Hubert Kostka	Górnik Zabrze	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972
17.	Włodzimierz Lubiański	Górnik Zabrze	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972
18.	Joachim Marx	Ruch Chorzów	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972
19.	Zygmunt Maszczyk	Ruch Chorzów	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972
20.	Zygfryd Szotysik	Górnik Zabrze	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972

2005, s. 157–160. Według W. Pięty, Czesława Noworyta, reprezentująca AZS Gliwice, zdobyła mistrzostwo Polski w latach 1964–1965, natomiast A. Baranowski (GKS Jastrzębie) wywalczył jeszcze jeden tytuł mistrza Polski w 1978 r.

Tabela 2. Medaliści IO (1952–1988)... (cd.)

Lp.	Imię i nazwisko	Klub sportowy	Medal	Dyscyplina	Igrzyska
21.	Lucjan Lis	Ruch Radzionków/ Bobrek	srebrny (zespołowo)	kolarstwo	Monachium 1972
22.	Zbigniew Kaczmarek	Górnik Siemianowice	brązowy	podnoszenie ciężarów	Monachium 1972
23.	Czesław Kwiecień	Siła Mysłowice	brązowy	zapasy	Monachium 1972
24.	Tadeusz Ślusarski	Górnik Zabrze	złoty	lekkoatletyka	Montreal 1976
25.	Zbigniew Jaremski	Górnik Zabrze	srebrny (zespołowo)	lekkoatletyka	Montreal 1976
26.	Jerzy Pietrzyk	Górnik Zabrze	srebrny (zespołowo)	lekkoatletyka	Montreal 1976
27.	Jan Beniger	Ruch Chorzów	srebrny (zespołowo)	piłka nożna	Montreal 1976
28.	Jerzy Gorgoń	Górnik Zabrze	srebrny (zespołowo)	piłka nożna	Montreal 1976
29.	Zygmunt Maszczyk	Ruch Chorzów	srebrny (zespołowo)	piłka nożna	Montreal 1976
30.	Roman Ogaza	GKS Tychy	srebrny (zespołowo)	piłka nożna	Montreal 1976
31.	Andrzej Szarmach	Górnik Zabrze	srebrny (zespołowo)	piłka nożna	Montreal 1976
32.	Henryk Wiczorek	Górnik Zabrze	srebrny (zespołowo)	piłka nożna	Montreal 1976
33.	Grzegorz Cziura	Górnik Siemianowice	srebrny	podnoszenie ciężarów	Montreal 1976
34.	Leszek Błażyński	Szombierki Bytom	brązowy	boks	Montreal 1976
35.	Mieczysław Wojczak	Pogoń Zabrze	brązowy (zespołowo)	piłka ręczna	Montreal 1976
36.	Czesław Kwieciński	Siła Mysłowice	brązowy	zapasy	Montreal 1976
37.	Krzysztof Zwoliński	Victoria Racibórz	srebrny (zespołowo)	lekkoatletyka	Moskwa 1980
38.	Zenon Licznerski	Górnik Zabrze	srebrny (zespołowo)	lekkoatletyka	Moskwa 1980
39.	Andrzej Supron	GKS Katowice	srebrny	zapasy	Moskwa 1980
40.	Jan Dołgowicz	GKS Katowice	srebrny	zapasy	Moskwa 1980

Tabela 2. Medaliści IO (1952–1988)... (cd.)

Lp.	Imię i nazwisko	Klub sportowy	Medal	Dyscyplina	Igrzyska
41.	Roman Bierła	GKS Katowice	srebrny	zapasy	Moskwa 1980
42.	Lucyna Langer	GKS Tychy	brązowy	lekkoatletyka	Moskwa 1980
43.	Tadeusz Dembończyk	Śląsk Tarnowskie Góry	brązowy	podnoszenie ciężarów	Moskwa 1980
44.	Marek Seweryn	HKS Szopienice	brązowy	podnoszenie ciężarów	Moskwa 1980
45.	Waldemar Legień	GKS Czarni Bytom	złoty	dźudo	Seul 1988
46.	Andrzej Sypytkowski	GKS Krupiński Suszec	srebrny (zespołowo)	kolarstwo	Seul 1988

Źródło: E. Małolepszy, *Leistungssport*. [w:] T. Jurek, K. H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turners und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 439–440.

Śląskim wioślarzom nie udało się zdobyć medalu IO. Z klubów sportowych Dolnego Śląska (AZS Wrocław, KM – AZS Politechnika Wrocław) w IO brali udział: Helsinki (1952) – Henryk Jagodziński, Edward Schwarzer, Zbigniew Schwarzer, Zbigniew Żarnowiecki; Melbourne (1956) – Kazimierz Błasiński, Szczepan Grajczyk, H. Jagodziński, Berthold Mainka, Marian Nietupski, Zbigniew Paradowski, Z. Schwarzer; Tokio (1964) – S. Grajczyk, Stanisław Koze-
ra, Marian Leszczyński, Ryszard Lubicki, Kazimierz Naskręcki, Andrzej Nowaczyk, Jerzy Pawłowski, Marian Siejkowski; Monachium (1972) – M. Siejkowski; Montreal (1976) – Aleksandra Kaczyńska, Zbigniew Ślusarski; Moskwa (1980) – Hanna Jarkiewicz, A. Kaczyńska³⁸.

Bardzo dobrze na Śląsku rozwijał się sport zapaśniczy. W 1950 r. okręg śląski PZA liczył największą liczbę zawodników – 445, natomiast wrocławski – 95; w 1964 r. okręg katowicki zrzeszał 14 klubów i 888 zawodników, okręg wrocławski zrzeszał 11 klubów i 760 zawodników³⁹. Zapaśnicy ze Śląska zdominowali mistrzostwa Polski. W latach 1946–1989 zdobyli 195 złotych medali w stylu klasycznym, reprezentując barwy klubów sportowych: GKS Katowice (66 tytuły mistrzowskie), „Siła” Mysłowice (62), WKS „Śląsk” Wrocław (16), „Pafawag” Wrocław (12), „Zagłębie” Wałbrzych (8), „Unia” Racibórz (9), „Włókniarz” Boguszów (5), Hutnik Pokój Nowy Bytom (4), „Górnik” Mysłowice (3), AKS Chorzów (2), „Orzeł” Wełnowiec (2), „Górnik” Janów, Huta Pokój Katowice, Katowice, „Pogoń” Imielin, „Unia” Wałbrzych. W rozegranych w latach 1953–1989 mistrzostwach Polski w stylu wolnym zapaśnicy zdobyli 82 złote medale. Byli zawodnikami klubów sportowych: „Slavia” Ruda Śląska (20 ty-

³⁸ L. Szymański, *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-leciu Polski Ludowej...*, s. 409–415.

³⁹ P. Godlewski, dz. cyt., s. 71, 84.

tułów mistrzowskich), „Lotnik” Wrocław (19), GKS Tychy (14), „Siła” Mysłowice (9), „Górnik” Katowice (7), „Plon” Milicz (7), „Górnik” Wesola (3), „Śląsk” Wrocław (2), „Górnik” Zabrze⁴⁰.

W sporcie żużlowym tytuł mistrza Polski w jeździe indywidualnej wywalczył Konstanty Pocięjkowicz („Sparta” Wrocław) – 1960 r.⁴¹ W rozgrywkach ligi żużlowej brały udział m.in.: „Kolejarz” Opole, ROW Rybnik, „Sparta” Wrocław, „Śląsk” Świętochłowice⁴². Żużlowcy z klubów śląskich brali udział w Indywidualnych Mistrzostwach Świata, m.in.: Zygfryd Friedek, Jan Mucha, Robert Słaboń, Jerzy Szczakiel, Stanisław Tkocz, Jerzy Trzeszkowski, Paweł Waloszek, Andrzej Wyglenda, Antoni Woryna⁴³. Największy sukces odniósł J. Szczakiel, który w 1973 r. w zawodach rozegranych na Stadionie Śląskim w Chorzowie został indywidualnym mistrzem świata na żużlu. Medale mistrzostw świata zdobyli również: P. Waloszek (srebrny – 1970), A. Woryna (2 brązowe medale – 1966, 1970). W Drużynowych Mistrzostwach Świata barw Polski bronili: Joachim Maj, J. Mucha, K. Pocięjkowicz, Piotr Pyszny, Leonard Raba, R. Słaboń, J. Szczakiel, Andrzej Tkocz, S. Tkocz, J. Trzeszkowski, P. Waloszek, A. Woryna, A. Wyglenda⁴⁴.

Śląscy sportowcy odnosili sukcesy w sportach zimowych. W rozgrywkach ligowych mistrzami Polski w hokeju na lodzie zostali: „Górnik” Katowice i „Polonia” Bytom⁴⁵. Do czołowych klubów należy również zaliczyć: „Baildon” Katowice, GKS Tychy, „Naprzód” Janów i „Odrę” Opole.

W IO w Cortina d’Ampezzo (1956) wzięli udział bobsleiści KS „Włókniarz” Kowary: Aleksy Konieczny, Zygmunt Konieczny, Włodzimierz Żróbik⁴⁶. W narciarstwie klasycznym, w konkursie skoków narciarskich na średniej skoczni w 1963 r. mistrzem Polski został Ryszard Witke („Śnieżka” Karpacz)⁴⁷. R. Witke brał udział w IO w Innsbrucku (1964) i w Grenoble (1968)⁴⁸.

Silną sekcję saneczkarstwa posiadał KS „Śnieżka” Karpacz. Sportowcy tej sekcji brali udział w IO: w Sapporo (1972) – Halina Kamasz, Mirosław Więckowski; w Innsbrucku (1976) – Teresa Bugajczyk, H. Kamasz, Jan Kasielski, Andrzej Kozik, Andrzej Piekoszowski, M. Więckowski, Andrzej Żyła⁴⁹.

⁴⁰ Tamże, s. 202–213.

⁴¹ U. Kowieska, dz. cyt., s. 209.

⁴² W. Zielińska, *Geneza i działalność sekcji żużlowej Motoru Lublin w latach 1947–1989*, WSAiZ Zawiercie 2004, s. 25–40.

⁴³ A. Cierpiał, *Uczestnictwo i wyniki sportowe reprezentantów Polski w mistrzostwach świata na żużlu po II wojnie światowej* (praca magisterska), WSP Częstochowa 1999, s. 9–19.

⁴⁴ Tamże, s. 26–35.

⁴⁵ S. Sieniarski, dz. cyt., s. 113–114; *Kronika sportu...*, s. 899.

⁴⁶ L. Szymański, *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-leciu Polski Ludowej...*, s. 411, 415; B. Tuszyński, *Polscy Olimpijczycy XX wieku. N–Ż...*, s. 490.

⁴⁷ U. Kowieska, dz. cyt., s. 207.

⁴⁸ L. Szymański, *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-leciu Polski Ludowej...*, s. 414.

⁴⁹ Tamże, s. 409–415.

Tabela 3. Medaliści IO (1972–1988), reprezentujący kluby sportowe Śląska Opolskiego

Lp.	Imię i nazwisko	Klub sportowy	Medal	Dyscyplina	Igrzyska
1.	Zygmunt Gut	Odra Opole	złoty (zespołowo)	piłka nożna	Monachium 1972
2.	Edward Barcik	LZS Opole	srebrny (zespołowo)	kolarstwo	Monachium 1972
3.	Benedykt Kocot	LZS Opole	brązowy (zespołowo)	kolarstwo	Monachium 1972
4.	Stanisław Szozda	LKS Ziemia Opolska	srebrny (zespołowo)	kolarstwo	Montreal 1976
5.	Tadeusz Rutkowski	Odra Opole	brązowy	podnoszenie ciężarów	Montreal 1976
6.	Piotr Jabłkowski	Start Opole	srebrny (zespołowo)	szermierka	Moskwa 1980
7.	Tadeusz Rutkowski	Odra Opole	brązowy	podnoszenie ciężarów	Moskwa 1980
8.	Joachim Halupczok	LKS Ziemia Opolska	srebrny (zespołowo)	kolarstwo	Seul 1988

Źródło: E. Małolepszy, *Leistungssport*, [w:] T. Jurek, K. H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turners und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 439–440.

Zakończenie

W latach 1945–1989 nastąpił rozwój poziomu sportu na Śląsku. Organizowano i tworzone struktury polskich związków sportowych na Górnym Śląsku, Śląsku Opolskim i Dolnym Śląsku. Śląsk należał do regionów, który wyróżniał się w Polsce pod względem osiągnięć sportowych. Sportowcy ze Śląska odnosili sukcesy nie tylko na polu ogólnopolskim – zdobywali medale na Igrzyskach Olimpijskich, mistrzostwach świata i Europy. Sportowcy z Dolnego Śląska najlepsze wyniki osiągnęli w boksie, grach sportowych, podnoszeniu ciężarów, strzelectwie, szermierce i zapasach; sportowcy z Górnego Śląska wyróżniali się głównie w boksie, gimnastyce, grach sportowych, kolarstwie, lekkoatletyce, podnoszeniu ciężarów, sportach walki, szermierce i zapasach; przedstawiciele sportu ze Śląska Opolskiego sukcesy osiągnęli w kolarstwie, piłce nożnej, podnoszeniu ciężarów i szermierce.

Do najbardziej zasłużonych klubów sportowych na Śląsku należy zaliczyć m.in.: AZS Wrocław, GKS Katowice, „Górnik” Zabrze, „Gwardia” Wrocław, LKS Ziemia Opolska, „Odra” Opole, „Piast” Gliwice, „Ruch” Chorzów, WKS „Śląsk” Wrocław.

Bibliografia

A. Źródła

Materiały sprawozdawczo-szkoleniowe Polskiego Związku Podnoszenia Ciężarów, Warszawa 1981.

Program 70. Mistrzostw Europy w Podnoszeniu Ciężarów, Władysławowo 24–31 maja, 1971 r.

B. Literatura

I. Publikacje

Bielec G., *Jerzy Dziuba na tle rozwoju polskiej gimnastyki sportowej po II wojnie światowej*, [w:] L. Nowak (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 7, Gorzów Wlkp. 2006, s. 473–491.

Cierpiał A., *Uczestnictwo i wyniki sportowe reprezentantów Polski w mistrzostwach świata na żużlu po II wojnie światowej* (praca magisterska), WSP Częstochowa 1999.

Gaj J., *Rozwój sportu w Polsce Ludowej*, [w:] J. Gaj, B. Woltmann (red.), *Zarys historii sportu w Polsce 1867–1997*, Gorzów Wlkp. 1999, s. 159–204.

Gaj J., *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Warszawa – Poznań 1987.

Godlewski P., *Polski Związek Zapaśniczy 1922–2004*, Gorzów Wlkp. 2004.

Jeleń J., Konieczny A., Dobrowolny Z., Stański G., Jagódka Z., Wowra-Marciniak A. K., *Liga gra i po pięćdziesiątce*, Warszawa 1987.

Jurek T., Schodrok K. H. (red.), *Geschichte des Turners und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012.

Kociński B., Wojnar J., *Osiągnięcia opolskiej lekkiej atletyki w latach 1945–2000*, Opole 2002.

Kowieska U., *Rola ruchu zawodowego w rozwoju kultury fizycznej na Dolnym Śląsku w 30-leciu Polski Ludowej*, [w:] L. Szymański (red.), *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-leciu Polski Ludowej*, Wrocław 1993, s. 159–222.

Kronika sportu, Warszawa 1993.

Krzewiński I., *Lekkoatletyka polska w latach 1945–1968*, [w:] B. Woltmann (red.), *Lekkoatletyka w Polsce 1919–1994*, Warszawa 1994.

Kulczycki R., *Tenis stołowy w Polsce 1919–1989*, Gorzów Wlkp. 1998.

Łuczak M., *Szermierka w Polsce w latach 1945–1989*, Poznań 2002.

Lipoński W., *Olimpizm dla każdego*, Poznań 2000.

Małolepszy E., *Leistungssport*, [w:] T. Jurek, K.H. Schodrok (red.), *Geschichte des Turners und Sports in Schlesien 1812–1989*, Weimar 2012, s. 422–444.

Małolepszy E., *Sport wyczynowy*, [w:] M. Ponczek, K.H. Schodrok (red.), *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1989*, Katowice 2009, s. 325–342.

- Osmólski P., *Leksykon boksu*, Warszawa 1989.
- Pięta W., *Tenis stołowy na Górnym Śląsku w latach 1929–2004*, Częstochowa 2005.
- Polak E., *Akrobatyka sportowa w Polsce*, Rzeszów 2003.
- Ponczek M., Schodrok K.H. (red.), *Z dziejów kultury fizycznej na Śląsku. Rozwój kultury fizycznej na Śląsku w latach 1919–1989*, Katowice 2009.
- Ponczek M., Witkowski S., Fryc A. (red.), *Z dziejów kultury fizycznej w Zagłębiu Dąbrowskim i regionach ościennych*, Sosnowiec – Katowice – Dąbrowa Górnicza 2010.
- Radoń A., *Piłka nożna w Polsce w latach 1921–1966. Tabele i zestawienia*, Warszawa 1969.
- Rechowicz H., *Dzieje sportu w województwie śląsko-dąbrowskim (1945–1950)*, Katowice 1999.
- Rechowicz H., *Zarys dziejów sportu na Opolszczyźnie w latach 1945–1949*, [w:] H. Rechowicz (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki*, Katowice 1994, s. 43–74.
- Respondek M., *Udział drużyn województwa katowickiego w rozgrywkach Pucharu Europy Mistrzów Krajowych i Pucharu Europy Zdobywców Pucharów*, [w:] H. Rechowicz (red.), *Z najnowszych dziejów kultury fizycznej i turystyki*, Katowice 1994, s. 75–90.
- Sieniarski S., *Sport w Polsce*, Warszawa 1972.
- Szymański L. (red.), *Kultura fizyczna na Dolnym Śląsku w 40-leciu Polski Ludowej*, Wrocław 1993.
- Tuliszka M., *80 lat Polskiego Związku Pływackiego*, Warszawa 2002.
- Tuszyński B., *Polscy Olimpijczycy XX wieku (1924–2002). A–M*, Wrocław 2004.
- Tuszyński B., *Polscy Olimpijczycy XX wieku (1924–2002). N–Ż*, Wrocław 2004.
- Tuszyński B., *100 lat Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów, 100 lat Kolarstwa Polskiego*, Warszawa 1986.
- Wielka historia Polski 1945–1956*, t. 14, Kraków 2001.

II. Prace niepublikowane

- Królikowska B., *Organizacje sportowe w Opolu w latach 1945–1981* (praca doktorska), Opole 2002.
- Zielińska W., *Geneza i działalność sekcji żużlowej Motoru Lublin w latach 1947–1989*, WSAiZ Zawiercie 2004.

Abstract

From the history of sport movement in Silesia between the years 1945–1989

The present paper contributes to the history of sport movement in Silesia in the Polish Peoples' Republic. Between the years 1945-1989 the level of sport in Silesia increased. The structures of the Polish Sport Societies in the Upper Silesia, Opolskie Silesia and Lower Silesia were organized and established. The sportsmen were winning out all over Poland. They won medals at the Olympic Games, World and Europe championship. The sport disciplines in which they were winning out were the following: boxing, gymnastics, sport games, cycling, athletics, weight lifting, speedway, fencing, table tennis, and wrestling. The most honoured sport clubs are, among others: AZS Wrocław, GKS Katowice, "Górnik" Zabrze, "Gwardia" Wrocław, LKS Ziemia Opolska, "Odra" Opole, "Piast" Gliwice, "Ruch" Chorzów, WKS "Śląsk" Wrocław.

Key words: Silesia, sport movement, years 1945–1989

CZĘŚĆ II

VARIA

Małgorzata WOLTMANN-ŻEBROWSKA*

Płetwonurkowanie w Polsce w latach 1970–2005. Rozwój organizacyjny i największe osiągnięcia sportowe

Streszczenie

Płetwonurkowanie rozwinęło się w Polsce w ramach Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego i Ligi Ochrony Kraju. W 1994 r. powstał Polski Związek Płetwonurkowania Sportowego, w ramach którego nastąpił dalszy rozwój tej dyscypliny. Najlepsi zawodnicy reprezentowali Polskę w imprezach międzynarodowych, w tym także w mistrzostwach Europy i świata. Osiągnęli w nich niemałe sukcesy, największym z nich są niewątpliwie tytuły mistrza Europy Aleksandra Polaka i mistrza świata juniorów Wojciecha Dorożyńskiego.

Słowa kluczowe: płetwonurkowanie, pływanie podwodne

Wstęp

Płetwonurkowanie sportowe w Polsce, choć ma półwiekową tradycję, nie jest dyscypliną powszechnie znaną. W jej historii można wyróżnić trzy okresy. Pierwszy, nie licząc lat spontanicznego rozwoju, został zapoczątkowany w 1956 roku, kiedy powstała Komisja Działalności Podwodnej przy zarządzie głównym Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (dalej: PTTK). Drugi obejmuje lata 1970–1993, w których płetwonurkowanie rozwijało się pod patronatem Ligi Obrony Kraju (dalej: LOK). Trzeci rozpoczął się po powołaniu Polskiego Związku Płetwonurkowania Sportowego (dalej: PZPnS), co nastąpiło na przełomie lat 1993/1994.

Dzieje płetwonurkowania w Polsce – jak dotąd – nie znajdują dostatecznego odzwierciedlenia w polskiej historiografii kultury fizycznej. W literaturze

* Dr, adiunkt w Katedrze Humanistycznych Podstaw Kultury Fizycznej (Zakład Pedagogiki) Akademii Wychowania Fizycznego im. E.W. Piaseckiego w Poznaniu.

przedmiotowej znana jest tylko niewielka publikacja Henryka Kurzydły¹, a jedyną obszerniejszą pozycją jest praca magisterska Bartosza Smaruja², która jednak – ze względu na przechowywanie prac dyplomowych w archiwum uczelnianym – jest praktycznie niedostępna.

W związku z tym temat został w niniejszym artykule zasygnalizowany i jedynie zarysowany, aby w skrótownym wymiarze ukazać rozwój pletwonurkowania w Polsce, a poprzez to zachęcić historyków kultury fizycznej do podjęcia badań w szerszym zakresie. Ujęty został okres po 1970 roku, kiedy dyscyplina ta rozwijała się już w sposób zorganizowany, przy czym szczególną uwagę zwrócono na sprawy organizacyjne i osiągnięcia sportowe na szczeblu międzynarodowym. Pominięto kwestie sprzętowe, kadrowe, szkoleniowe, współzawodnictwa krajowego i inne, bowiem ramy objętościowe artykułu na ich uwzględnienie nie pozwoliły.

Bazę źródłową do realizacji celu badawczego stanowiły akta Polskiego Związku Pletwonurkowania (dalej: PZPn), kroniki klubów działalności podwodnej, materiały w posiadaniu Jana Świtala (prezesa klubu „Tazar” Chodzież), prasa sportowa (w tym „Gazeta Poznańska”, „Przegląd Sportowy” i czasopismo „Podwodny Świat”), wspomnienia działaczy, trenerów i b. zawodników (m.in. Mariana Bigosa, Marcina Nocolaka, Beaty Radziszewskiej, Anny Szulc, Jana Świtala) i inne. Pozwoliły one na przedstawienie kwintesencji zagadnienia.

Rozwój organizacyjny

W 1959 roku, z inicjatywy komandora Jaques-Yves Cousteau, powołano Światową Federację Działalności Podwodnej (Confédération Mondiale des Activités Subaquatiques, dalej: CMAS). Współzałożycielem było Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, a ściślej – w jego imieniu – istniejąca od 1956 roku Komisja Działalności Podwodnej PTTK. W tym okresie powstały w Polsce kluby działalności podwodnej: „Neptun” Gdańsk (1958 r.), „Castor” Wrocław (1965 r.), „Zorba” Wrocław (1965 r.), „Akwanauta” Toruń (1968 r.), „Marlin” Gorzów Wlkp. (1968 r.)³ i inne.

Z czasem opiekę nad tą dyscypliną przejęła Liga Obrony Kraju. Wydział Sportów Obronnych LOK prowadził szkolenie pletwonurków dla potrzeb wojska, zwłaszcza marynarki wojennej, a także żeglarstwa i innych specjalności⁴.

¹ H. Kurzydło, *Komisja Działalności Podwodnej Ligi Obrony Kraju. Informator*, Warszawa 1991.

² B. Smaruj, *Zarys historii pletwonurkowania w Polsce w latach 1970–2004*, ZWKF w Gorzowie Wlkp. 2005.

³ B. Woltmann (red.), *Zarys historii sportu w Gorzowie Wielkopolskim 1945–1997*, Gorzów Wlkp. 1998, s. 248.

⁴ Relacja Jana Świtala.

Prężną działalność prowadziły wtedy – obok wcześniej wymienionych organizacji – Poznański Klub Działalności Podwodnej i WKS „Flota” Gdynia.

W oparciu o stowarzyszenia zainteresowane rozwojem płetwonurkowania sportowego, na początku lat siedemdziesiątych rozpoczęły się planowe działania w tym kierunku. Powstawały nowe sekcje, wśród nich „Delfin” Chodzież (1977 r.), „Barakuda” Stargard Szcz. (1979 r.), „Skalar” Białystok i inne. Istotną rolę odegrał inż. Jerzy Kuliński, który w 1970 roku – jako przedstawiciel Komisji Działalności Podwodnej PTTK – został powołany w skład zarządu Światowej Organizacji Działalności Podwodnej i wybrany na przewodniczącego Komisji Technologicznej Komitetu Naukowego CMAS. Funkcję tę pełnił do 1974 roku.

W latach osiemdziesiątych utworzono kolejne kluby działalności podwodnej, m.in. „Tazar” Chodzież (1986 r.) i „Rekin” Wrocław (1989 r.). Działalność w zakresie nurkowania i pływania podwodnego była coraz szersza i owocna. Dojrzała też myśl powołania wyodrębnionej organizacji, która samodzielnie kierowałaby wszystkimi sprawami w obrębie płetwonurkowania.

Wstępną uchwałę podjęła Komisja Działalności Podwodnej LOK na swym posiedzeniu w Charzykowych (1–2.05.1993 r.)⁵. Dnia 14 lipca tego roku Grupa Inicjatywna postawiła sobie za cel założenie Polskiego Związku Nurkowania Sportowego i zorganizowania zebrania poświęconego tej sprawie. Najpierw jednak, w dniu 4.12.1993 roku w Gdyni, odbył się Walny Zjazd Delegatów, który powołał Komitet Założycielski i jego prezydium z Jędrzejem Czajkowskim na czele⁶. Komitet na swym zebraniu w dniu 19.03.1994 roku założył Związek, a na kolejnym spotkaniu w dniu 9 kwietnia potwierdził zgodność z przepisami wszystkich podjętych decyzji i zmienił nazwę stowarzyszenia na: Polski Związek Płetwonurkowania Sportowego⁷. W czerwcu 1996 roku PZPNs został członkiem Komisji Sportowej CMAS.

Po utworzeniu Związku zasięg oddziaływania merytorycznego i terytorialnego znacznie się rozszerzył. Powstało kilka nowych klubów, m.in. w 1997 roku – „Laguna 24” Toruń (przy Szkole Podstawowej nr 24 tego miasta), w 2003 roku – „Marlin” Jastarnia (przy Ośrodku Rehabilitacyjnym w Juracie).

W omawianym okresie Związkiem kierowali Jerzy Czajkowski (1994–1998), Leszek Siudut (1998–2002) i ponownie Jerzy Czajkowski (od 2002 r.). W czasie kadencji drugiego z nich zmieniono nazwę zrzeszenia na: Polski Związek Płetwonurkowania⁸. Działalność odbywała się w dwóch subdyscyplinach (grup konkurencji) pływania podwodnego – po powierzchni (dalej: pp) i pod wodą (dalej: pw).

⁵ B. Paluszkiewicz, *Powołanie Polskiego Związku Nurkowania Sportowego. Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Działalności Podwodnej ZG LOK*, Charzykowy 1993, s. 13.

⁶ J. Tyminski, *Sprawozdanie z Walnego Zjazdu Delegatów*, Gdynia 1993, s. 1.

⁷ Tenże, *Sprawozdanie ze Zjazdu Delegatów Założycieli Polskiego Związku Nurkowania Sportowego*, Warszawa 1994, s. 1.

⁸ Uchwała Prezydium Zarządu Polskiego Związku Płetwonurkowania Sportowego, Gdynia, 30.06.2000.

Międzynarodowe osiągnięcia sportowe

Sukcesy międzynarodowe reprezentanci Polski zaczęli osiągać dopiero w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX wieku. W 1986 roku Beata Radzińska uczestniczyła w Mistrzostwach Europy w Berlinie Zachodnim, gdzie poprawiła trzy rekordy Polski w pływaniu z płetwami po powierzchni, oraz w Mistrzostwach Świata (również w Berlinie Zachodnim), zajmując XVI miejsce na dystansie 1500 m pp z nowym rekordem kraju (15.55,88 min.). W międzynarodowych zawodach o Puchar Przyjaźni zdobyła dwa brązowe medale na 800 i 1500 m pp. W następnych latach odnosiła kolejne sukcesy i poprawiała 24 razy rekordy Polski w pływaniu szybkim⁹. Obok niej do czołówki polskich pływaków w płetwonurkowaniu w owym czasie należeli Sylwia Bilik, Ewa Kurza, Wojciech Łożyński, Ireneusz Jabłoński, Zygmunt Ciepły, Robert Konopka.

Na początku lat dziewięćdziesiątych na uwagę zasługują starty zawodników polskich w XIV Mistrzostwach Europy w Göteborgu (Szwecja) w 1991 roku, na których Elżbieta Krakowiak zdobyła dwa brązowe medale: na 400 i 800 m w pływaniu pod wodą¹⁰, oraz w następnym roku na mityngu w Amersfoort (Holandia), gdzie rozpoczęli swoją międzynarodową karierę Elżbieta Krakowiak, Aldona Kropiewska i Aleksander Polak. W 1993 roku, na II Mistrzostwach Świata Juniorów w Lyonie (Francja), Polacy nie odegrali większej roli. Najwyższe pozycje wywalczyła Magdalena Nodzyńska, która dwukrotnie zajęła VII miejsce.

Po utworzeniu Polskiego Związku Płetwonurkowania Sportowego młodzi reprezentanci kraju startowali pięciokrotnie w mistrzostwach Europy juniorów (dalej: MEJ). W 1994 roku, w V MEJ w Balatonfuzfo (Węgry), żaden z zawodników polskich nie zakwalifikował się do finału, ale na następnych mistrzostwach (Liberec – Czechy, 1996 r.) zdobyli 5 medali: dwa srebrne i trzy brązowe. Tytuły wicemistrzowskie wywalczyła Dorota Dorożyńska na 50 m pp i 50 m pw. Na MEJ w Pescarze (Włochy) efekty medalowe były – co prawda – mniejsze, bowiem tylko Anna Szulc zdobyła brązowy krążek na 400 m pp, ale reprezentacja kraju uplasowała się w punktacji zespołowej na VI miejscu¹¹.

VIII Mistrzostwa Europy Juniorów w Sankt Petersburgu (Rosja) były dla reprezentacji Polski bardziej udane, wywalczyła bowiem 4 brązowe medale. Zawisły one na szyjach Izabeli Gasińskiej (200 m pp), Sylwii Madej (100 m pp), Magdaleny Szumskiej (400 m pw) i sztafety żeńskiej (4 × 200 m pp)¹².

Kolejne MEJ odbyły się w Polsce. Zostały one zorganizowane w Dębicy (14–21.07.2000 r.). Medale w konkurencjach indywidualnych zdobyli Mateusz Szurmiej

⁹ J. Gaj i B. Wolmann (red.), *Zarys historii sportu w Polsce 1945–1997*, Gorzów Wlkp. 1998, s. 238.

¹⁰ „Przegląd Sportowy” 1992, nr 250, s. 4.

¹¹ Komunikat z VII Mistrzostw Europy Juniorów w Pływaniu w Płetwach. Pescara 1998; Sprawozdanie z VII MEJ w pływaniu w płetwach. Chodzież 1998.

¹² Komunikat z ME Juniorów w Pływaniu w Płetwach. Sankt Petersburg 2000.

(srebrny na 200 m pp) i Maciej Kurdek (brązowy na 50 m pp), a w sztafetach – drużyna męska (srebrny na 4×100 m pp i brązowy na 4×200 m pp)¹³.

Współzawodnictwo w mistrzostwach świata juniorów (dalej: MŚJ), ze względu na szerszy zasięg uczestnictwa i nieco wyższy poziom sportowy, było niewątpliwie trudniejsze. Tym bardziej wysoko należy ocenić sukces Wojciecha Dorożyńskiego, który w 1995 roku na III MŚJ w Bratysławie (Słowacja) zdobył na tym szczeblu pierwsze dla Polski medale: złoty na 200 m pp i dwa brązowe. Jego siostra Dorota zakwalifikowała się pięciokrotnie do finału A, a na 100 m pp uplasowała się na IV miejscu. Na następnych MŚJ w Dunajvaros (Węgry) reprezentanci Polski nie odegrali większej roli. Najbliżej podium był Marcin Kopeć, który na 100 m pw zajął IV lokatę¹⁴.

Lepiej było na kolejnych mistrzostwach świata juniorów w latach 1999 i 2001. Ze Strasburga (Francja) reprezentantki kraju przywiozły dwa brązowe medale za III miejsca w sztafetach, a w Aquascalientes (Meksyk) polscy płetwopływacy wywalczyli pięć medali: srebrny – Wojciech Lipka (400 m pw), brązowe – Sylwia Madej, Mateusz Szurmiej i męska sztafeta w pływaniu po powierzchni oraz W. Lipka swój drugi medal (800 m pw)¹⁵. Z kolei na VII MŚJ, które odbyły się w 2003 roku w Jalu (Korea), uczestniczył tylko jeden reprezentant Polski – Paweł Szkudlarek, zdobywając srebrny medal na 800 m pp.

Na mistrzostwach Europy seniorów (dalej: ME) większe sukcesy odnieśli Polacy dopiero w 1995 roku. W Tampere (Finlandia) popisała się Aldona Kropiewska, która stanęła czterokrotnie na podium – po srebrny medal za II miejsce na 200 m pp oraz po trzy brązowe medale za trzecie lokaty w dwóch konkurencyjnych indywidualnych (800 i 1500 m pp) i z koleżankami w sztafecie 4×200 m pp. W latach 1997 (Montpellier, Francja) i 1999 (Ateny, Grecja) Polacy nie stanęli na podium.

W dwóch ostatnich mistrzostwach Europy reprezentanci kraju nawiązali do osiągnięć z połowy lat dziewięćdziesiątych. W 2001 roku, w Eger (Węgry), Aleksander Polak ustanowił wspaniały rekord Polski i zdobył brązowy medal na 100 m pw, a w 2003 roku w Libercu (Czechy) wywalczył złoty medal w tej samej konkurencji, pomnażając swoje osiągnięcie brązowymi medalami na 400 m pw i z kolegami w sztafecie 4×200 m¹⁶.

W długodystansowych mistrzostwach Europy reprezentanci Polski startowali tylko jeden raz – w 1998 roku w miejscowości Terlicko (Czechy). Wśród kobiet najwyżej uplasowała się Anna Szulc (XI na 4000 m), a wśród mężczyzn – Bartosz Smaruj (X na 6000 m).

W międzynarodowych zawodach najwyższej rangi, czyli w mistrzostwach świata (dalej: MŚ) płetwonurkowców, Polacy sukcesów na miarę oczekiwań nie

¹³ Komunikat z IX MEJ. Dębica 2002.

¹⁴ Relacja A. Szulc i M. Noculaka (uczestników IV MŚJ w 1997 r.).

¹⁵ Sprawozdanie z MŚ Juniorów w 2001 r.

¹⁶ Protokół z ME Seniorów w Pływaniu w Płetwach. Liberec 2003.

odnieśli. Do 2000 roku włącznie nie zdobyli ani jednego medalu. W VII MŚ, które odbyły się w 1994 roku w Dong Guan (Chiny), najwyższą lokatę wywalczyła Aldona Kroplewska na 100 m pp (V), a reprezentacja kraju w klasyfikacji łącznej – IX miejsce. Podobnie zakończyły się starty Polaków w 1996 roku, kiedy w Dunajvaros (Węgry) najbliższe podium była Dorota Dorożyńska (V na 100 m pp). W 1998 roku płetwopływacy rywalizowali w Cali (Kolumbia), a tam najlepsi Polacy (Aldona Kroplewska i Aleksander Polak) zajęli dopiero VI miejsce. W 2000 roku, w Palma de Majorka (Hiszpania), o medale otarł się A. Polak, dwukrotnie uplasował się bowiem na IV miejscu (100 m pw i 400 m pw)¹⁷.

Powodzeniem zakończyły się mistrzostwa świata w 2002 roku. W Patra (Grecja) Polacy zdobyli trzy brązowe medale, a wywalczyli je Mateusz Szurmiej na 200 m pp¹⁸, Aleksander Polak na 400 m pw i sztafeta męska (z udziałem obu wymienionych zawodników) na 4 × 200 m pp. W XII Mistrzostwach Świata w Szanghaju (Chiny) Polacy swych wysokich dyspozycji nie potwierdzili.

Podsumowując dorobek medalowy, należy stwierdzić, że Polacy zdobyli na omówionych zawodach mistrzowskich ogółem 38 medali, tj. 2 złote, 10 srebrnych i 26 brązowych, z tego 13 seniorzy (3 na MŚ i 10 na ME) oraz 25 juniorzy (11 na MŚJ i 14 na MEJ).

Na uwagę zasługuje, że najbardziej aktywne zespoły polskie uczestniczyły we współzawodnictwie międzynarodowym w ramach Klubowego Pucharu Europy (od 2001 r. – w Pucharze Świata). Najwyższe lokaty w kolejnych latach wywalczyły: w 1997 r. – „Barakuda” Stargard Szcz. (VI), w 1998 r. – „Rekin” Wrocław (V), w 1999 r. – „Rekin” Wrocław (IV), w 2000 r. – „Akwanauta” Toruń (XIII), w 2001 r. – „Nautilus” Jastrzębie Zdrój. W latach 2002–2004 w zawodach uczestniczyły tylko kluby toruńskie, ale bez sukcesów¹⁹.

Konkluzja

Płetwonurkowanie sportowe w Polsce rozwijało się początkowo pod patronatem Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, a następnie Ligi Obrony Kraju. Wniosły one wielki wkład w zakresie wypracowania podstaw tej dyscypliny sportu. Z chwilą powołania Polskiego Związku Płetwonurkowania Sportowego jako samodzielnego zrzeszenia (1994 r.) rozwój ten został bardzo przyspieszony. Powstawały nowe kluby, organizowano coraz więcej imprez, zawodnicy osiągnęli sukcesy w rywalizacji międzynarodowej. Największymi były niewątpliwie tytuły mistrza świata juniorów Wojciecha Dorożyńskiego w 1995 roku i mistrza Europy seniorów Aleksandra Polaka w 2003 roku. Do czołówki europejskiej zaliczali się również Elżbieta Krakowiak, Aldona Kro-

¹⁷ Zob. B. Smaruj: dz. cyt., s. 79–88.

¹⁸ Na 400 m pp (zajmując VIII miejsce) ustanowił rekord świata juniorów: 2.54,51 min.

¹⁹ Szerzej zob. B. Smaruj, dz. cyt., s. 60–67.

plewska, Mateusz Szurmiej i kilkoro innych. Płetwonurkowie polscy byli widoczni na basenach większości krajów Europy i świata.

Aneks

Rekordy Polski w płetwonurkowaniu²⁰

Konkurencja	Wyniki	Nazwisko i imię zawodnika	Miejsce	Rok
Kobiety				
50 m pp	20,94	Gasińska Izabela	Gdynia	2000
100 m pp	45,63	Kroplewska Aldona	Dongguan	1994
200 m pp	1.38,87	Kroplewska Aldona	Tampere	1995
400 m pp	3.32,44	Kroplewska Aldona	Ateny	1992
800 m pp	7.28,13	Kroplewska Aldona	Ateny	1992
1500 m pp	14.29,00	Kroplewska Aldona	Sofia	1995
50 m pw	18,69	Krakowiak Elżbieta	Oświęcim	1993
100 m pw	47,64	Krakowiak Elżbieta	Hannover	1992
400 m pw	3.25,93	Krakowiak Elżbieta	Moskwa	1993
800 m pw	7.11,14	Krakowiak Elżbieta	Moskwa	1993
Mężczyźni				
50 m pp	17,41	Majewski Wojciech	Toruń	2004
100 m pp	37,64	Szurmiej Mateusz	Gdańsk	2003
200 m pp	1.25,74	Szurmiej Mateusz	Toruń	2002
400 m pp	3.08,81	Dorożyński Wojciech	Toruń	2003
800 m pp	6.49,58	Szkudlarek Paweł	Jalu	2003
1500 m pp	13.39,65	Noculak Marcin	Pescara	1998
50 m pw	15,80	Polak Aleksander	Akita	2001
100 m pw	34,11	Polak Aleksander	Eger	2001
400 m pw	2.50,13	Polak Aleksander	Patra	2002
800 m pw	6.20,14	Polak Aleksander	Szanghaj	2004

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła instytucjonalne,

Akta Polskiego Związku Pływackiego

Komunikat z VII Mistrzostw Europy w Pływaniu w Płetwach. Pescara 1998.

Komunikat z ME Juniorów w Pływaniu w Płetwach. Sankt Petersburg 2000.

²⁰ Stan z początku 2005 roku.

- Komunikat z IX Mistrzostw Europy Juniorów. Dębica 2002.
Paluszkiewicz B.: Powołanie Polskiego Związku Nurkowania Sportowego.
Sprawozdanie z posiedzenia Komisji Działalności Podwodnej ZG Ligi
Obrony Kraju. Charzykowy 1993.
Protokół z ME Seniorów w Pływaniu w Płetwach. Liberec 2003.
Sprawozdanie z MŚ Juniorów w 2001 r.
Sprawozdanie z VII ME Juniorów w Pływaniu w Płetwach. Chodzież 1998.
Tymiński J., Sprawozdanie z Walnego Zjazdu Delegatów. Gdynia 1993.
Tymiński J., Sprawozdanie ze Zjazdu Delegatów Założycieli Polskiego Związku
Nurkowania Sportowego. Warszawa 1994.
Uchwała Prezydium Zarządu Polskiego Związku Płetwonurkowania Sportowe-
go, 30.06.2000.

II. Źródła rękopiśmienne

- Kroniki klubów działalności podwodnej.
Materiały Jana Świtala (prezesa klubu „Tazar” w Chodzieży).

III. Prasa codzienna i czasopisma

- „Gazeta Poznańska”, Poznań 1970–2005.
„Kultura Fizyczna”, Warszawa 1970–2005.
„Podwodny Świat”, Warszawa 1970–2005.
„Przegląd Sportowy”, Warszawa 1970–2005.
„Sport”, Katowice 1970–2005.
„Sport Wyczynowy”, Warszawa 1970–2005.
„Wychowanie Fizyczne i Sport”, Warszawa 1970–2005.

IV. Relacje

- Bigos Marian
Noculak Marcin
Radziszewska Beata
Szulc Anna
Śwital Jan

B. Literatura

- Gaj J., *Wychowanie fizyczne i sport w Polsce Ludowej*, Warszawa – Poznań 1987.
Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Podręczniki AWF w Poznaniu, nr 45, Poznań 1997.
Gaj J., Woltmann B. (red.), *Zarys historii sportu w Polsce (1867–1997)*, Gorzów Wlkp. 1999.
Gondek L., *Kultura fizyczna w Polsce 1944–1984*, Gdańsk 1986.
Kunicki B. J., Woltmann B. (red.), *Z dziejów kultury fizycznej*, Gorzów Wlkp. 1996.

- Kurzydło H., *Komisja Działalności Podwodnej Ligi Obrony Kraju, Informator*, Warszawa 1991.
- Popiołek R., *Pływanie i nurkowanie*, Warszawa 2000.
- Smaruj B., *Zarys historii płetwonurkowania w Polsce w latach 1970–2004*, ZWKF Gorzów Wlkp. 2005.
- Szymański L., *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, „Studia i Monografie AWF we Wrocławiu”, nr 47, Wrocław 1995.
- Tuliszka M., *Z dziejów Polskiego Związku Pływackiego 1922–1992*, Warszawa 1992.
- Woltmann B., *Pływanie podwodne*, [w:] B. Woltmann (red.), *Zarys historii sportu w Gorzowie Wlkp. 1945–1997*, Gorzów Wlkp. 1998.

Abstract

Scuba diving in Poland 1970–2005. Organizational development and the greatest sporting achievements

Scuba diving developed in Poland in the Polish Tourist Association and the League of Conservation Land. In 1994, the establishment of the Polish Association of Sport diving, in which there was a further development of this discipline. The best players represent Poland in international competitions, including the European and World Championship. They have achieved considerable success, most of them are undoubtedly European titles Aleksander Polak and the Junior World Championships Wojciech Dorożyński.

Key words: Scuba diving, swimming underwater

Michał KLISIŃSKI*
Marcin SZWAJA*

Sport w polityce władz partyjnych i państwowych w schyłkowym okresie Polski Ludowej (1980–1989)

Streszczenie

Celem artykułu było ukazanie ram organizacyjnych polskiego systemu sportu w dekadzie lat osiemdziesiątych XX wieku na tle uwarunkowań politycznych i ekonomicznych tamtego okresu. Nakreślone w nim zostały organizacyjne, prawne i polityczne aspekty zmian w strukturze centralnej administracji, odpowiadającej za realizację zadań w obszarze kultury fizycznej i sportu, w kontekście powiązań z systemem dyrektywnego sterowania tą dziedziną przez instancje monopartii. Przedstawione zostały również koncepcje reorientacji sportu w schyłkowym okresie Polski Ludowej. Autorzy podjęli próbę oceny roli sportu w systemie politycznym i ekonomicznym Polski u progu transformacji społeczno-gospodarczej. Artykuł może zatem stanowić przyczynek do podjęcia szerszego dyskursu nad miejscem sportu w realiach państwa socjalistycznego.

Słowa kluczowe: sport, zarządzanie, system, gospodarka centralnie planowana

Tło społeczno-polityczne schyłku Polski Ludowej

Ustrój polityczny państwa po drugiej wojnie światowej został określony w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r. Akt ten legitymizował narzucony po drugiej wojnie światowej model państwa autorytarnego odrzucającego zasady demokracji. W ustawie zasadniczej zapisano, że Polska Rzeczpospolita Ludowa jest państwem dyktatury proletariatu, co oznaczało odebranie narodowi pozycji suwerena władzy politycznej¹.

* Mgr, mgr, doktoranci ZWKF w Gorzowie Wlkp. Autorzy artykułu są uczestnikami projektu „Stypendia naukowe dla doktorantów kształcących się na kierunkach uznanych za szczególnie istotne z punktu widzenia rozwoju województwa lubuskiego”. Poddziałanie 8.2.2. „Regionalne Strategie Innowacji”, projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

¹ M. Kallas, *Historia ustroju Polski X–XX w.*, Warszawa 1996, s. 408.

Podczas VI Plenum Komitetu Centralnego, które odbyło się 5 września 1980 r., uznano, że „nowe rozdanie” w instancjach aparatu partyjnego może złagodzić utrzymujące się napięcie w relacjach władzy ze społeczeństwem. Funkcję pierwszego sekretarza utracił Edward Gierek. Nowym sekretarzem komitetu centralnego został Stanisław Kania reprezentujący konserwatywne skrzydło partyjnego kierownictwa. „Kupiony” dzięki ustępstwom na rzecz opozycji czas umożliwił konsolidację sił w obozie władzy, w tym zmarginalizowanie partyjnych „liberałów”².

W 1981 r. podjęto pierwsze kroki w procesie reformowania gospodarki. Uchwalone zostały ustawy o przedsiębiorstwie państwowym i samorządzie załogi, które tworzyły warunki dla większego udziału czynnika społecznego w zarządzaniu jednostkami gospodarczymi. Nastąpiło to już po objęciu urzędu Prezesa Rady Ministrów przez Wojciecha Jaruzelskiego, którego pozycja w aparacie partyjnym i rządowym stale rosła, a pełnię władzy politycznej i administracyjnej skupił w swoim ręku po objęciu funkcji I Sekretarza Komitetu Centralnego PZPR w październiku 1981 r. Postępująca radykalizacja nastrojów antykomunistycznej opozycji zderzała się z twardą polityką władz, która po krótkim okresie „odwilży” zapoczątkowanej wydarzeniami „sierpniowymi” została skonsolidowana wokół osoby Wojciecha Jaruzelskiego. Prowadziło to do nieuchronnej konfrontacji obu stron. Urzeczywistnieniem tego scenariusza było wprowadzenie w dniu 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego³. W jego wyniku internowano kilka tysięcy działaczy opozycji, zawieszono działalność organizacji społecznych oraz ograniczono prawa obywatelskie. Natomiast zdelegalizowana przez władze „Solidarność” stworzyła struktury „podziemne”, które funkcjonowały przez kolejne kilka lat. Wprowadzenie stanu wojennego nie doprowadziło do przewyciężenia kryzysu gospodarczego. Przeciwnie, sytuacja makroekonomiczna Polski w 1982 r. uległa pogorszeniu, co potwierdzał spadek o 8% poziomu dochodu narodowego⁴.

U podstaw postępującej erozji systemu gospodarki nakazowo-rozdzielczej i schyłku autorytarnych rządów partii komunistycznej w kraju leżały przede wszystkim zmiany w otoczeniu zewnętrznym Polski. Katalizatorem procesu było wprowadzenie polityki pierestrojki i głośności w ZSRR. Stanowiło to konsekwencję objęcia steru władzy w ZSRR przez frakcję reformatorską na czele z Michaiłem Gorbaczowem.

W sierpniu 1988 r. wybuchła nowa fala strajków, które objęły przede wszystkim zakłady przemysłu stoczniowego i kopalnie. Znajdująca się w trudnej sytuacji strona rządowa wystąpiła z propozycją podjęcia rozmów z „przedstawicielami różnorodnych środowisk społecznych”. Wśród adresatów zaproszenia nie została wymieniona „Solidarność”, której nadal odmawiano legitymizacji. Pomimo to już 31 sierpnia 1988 r. odbyło się spotkanie z udziałem gen. Czesła-

² J. Eisler, *Świat i Polska 1939–1992*, Warszawa 1993, s. 180–182.

³ J. Topolski, *Historia Polski od czasów najdawniejszych do 1990 r.*, Warszawa 1992, s. 371–373.

⁴ J. Kaliński, *Historia gospodarcza Polski Ludowej*, Białystok 2005, s. 98–102.

wa Kiszczaka i Lecha Wałęsy. Jego efektem było wygaszenie strajków oraz zgoda obu stron na kontynuowanie dialogu. Nastąpiły kolejne przetasowania w strukturze władzy. Na stanowisku premiera, Zbigniewa Messnera zastąpił Mieczysław F. Rakowski, uznawany za jednego z liderów frakcji reformatorskiej w partii⁵. Jednym z priorytetów rządu było przyspieszenie reformy gospodarczej, o czym świadczyło powołanie na stanowisko ministra przemysłu Mieczysława Wilczka, który był zwolennikiem zasad wolnego rynku. Obrady „Okrągłego Stołu” z udziałem przedstawicieli aparatu władzy i strony opozycyjnej rozpoczęły się 6 lutego 1989 r.⁶ Trwający blisko dwa miesiące dialog, którego uczestnikami było kilkaset osób pracujących w trzech zespołach problemowych (gospodarki i polityki społecznej, pluralizmu związkowego oraz reform politycznych), zakończyło zawarcie szczegółowego porozumienia⁷. Najważniejsze ustalenia dotyczyły zmian w strukturze aparatu władzy. Obie strony zgodziły się na przywrócenie do systemu organów władzy ustawodawczej Senatu oraz przeprowadzenie wyborów parlamentarnych, w których PZPR i partiom satelickim zagwarantowano 65% miejsc w Sejmie. Dominację PZPR w Sejmie miało z kolei złagodzić wzmocnienie roli Senatu w procesie legislacyjnym. Uzyskał on prawo weta wobec przyjętych w niższej izbie parlamentu ustaw, do którego odrzucenia była niezbędna większość $\frac{2}{3}$ posłów. Władze zgodziły się również na ponowną rejestrację związku zawodowego „Solidarność”⁸.

Kandydatom wystawionym przez Komitety Obywatelskie udało się zdobyć wszystkie 161 mandatów poselskich do obsadzenia w pełni wolnej i demokratycznej procedurze wyborczej. Z kolei do liczącego 100 miejsc reaktywowanego Senatu opozycja wprowadziła 99 swoich przedstawicieli. Siła głosów PZPR i partii satelickich zapewniła wymaganą większość dla wyboru gen. Wojciecha Jaruzelskiego na urząd prezydenta PRL. Jednocześnie strona partyjno-państwowa forsowała kandydaturę gen. Czesława Kiszczaka na premiera rządu. Nieudana próba sformowania przez niego rządu spowodowała desygnowanie przez Jaruzelskiego na ten urząd przedstawiciela opozycji Tadeusza Mazowieckiego. W nowym gabinecie strategiczne resorty związane z bezpieczeństwem publicznym i obroną narodową zachowali przedstawiciele twardego jądra PZPR generałowie Kiszczak i Siwicki. Najważniejszym wyzwaniem dla rządu było przeprowadzenie reformy gospodarczej, która pozwoliłaby ustabilizować sytuację ekonomiczną kraju. Zadania tego podjął się uznany na Zachodzie ekonomista i zwolennik wolnego rynku Leszek Balcerowicz⁹.

⁵ J.Z. Hirsz, *Historia polityczna Polski 1939–1993*, Białystok 1996, s. 342–347.

⁶ A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003, s. 478–481.

⁷ A. Czubiński, L. Podhorecki, *Historia najnowsza świat i Polska 1939–1997*, Warszawa 1998, s. 181–186.

⁸ A. Czubiński, *Dzieje najnowsze Polski 1944–1989*, Poznań 1992, s. 564–567.

⁹ J. Kaliński, *Gospodarka Polski w latach 1944–1990*, Warszawa 1995, s. 214.

Erozja systemu centralnego sterowania sportem w Polsce

Przez cały okres Polski Ludowej monopartia utrzymywała polityczne stery sportu wyczynowego. Ukształtowany został system partyjnego kierowania tą sferą, w którym wytyczne przygotowane przez PZPR były przekazywane do realizacji bezpośrednio aparatowi administracyjnemu. Marginalizowano natomiast rolę parlamentu w procesie zarządzania kulturą fizyczną. Wydana w dniu 6 kwietnia 1973 r. uchwała Rady Ministrów rozstrzygała wiele kwestii związanych z organizacją systemu sportu. Na mocy przywołanego aktu prawnego powołana została Polska Federacja Sportu, która w założeniach miała zastąpić związki dyscyplin sportowych, oraz wprowadzono obowiązek tworzenia na wszystkich szczeblach władz terenowych funduszków kultury fizycznej. W obowiązującym w Polsce Ludowej porządku konstytucyjnym regulacje prawne tych zagadnień były zastrzeżone dla aktów normatywnych rangi ustawowej¹⁰.

Struktura organizacyjna centralnego organu, w którym były skoncentrowane funkcje wykonawcze państwa w sferze sportu wyczynowego, ewoluowała w okresie Polski Ludowej. Utworzony w 1946 r. według wzorców z okresu międzywojnia i funkcjonujący przez kolejnych kilka lat Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przyniesienia Wojskowego został zastąpiony w 1948 r. przez biurokratyzowany i w pełni podporządkowany aparatowi partyjnemu organ w postaci Głównego Urzędu Kultury Fizycznej¹¹. Częstotliwość dokonywanych zmian organizacyjnych aparatu administracyjnego, które miały miejsce aż sześciokrotnie w latach 1946–1989, potwierdzała brak spójnej polityki władz partyjno-państwowych w tej sferze.

Istotą systemu centralnego sterowania sferą sportu wyczynowego było przyjęcie przez aparat państwa pełnej kontroli nad tą dziedziną. Centrum decyzyjne było skoncentrowane w instancjach monopartii i były z niego kierowane do aparatu administracyjnego wytyczne w zakresie celów i zadań sportu wyczynowego.

System sportu wyczynowego został włączony do doktryny socjalistycznej poprzez przypisanie jej wiązki celów o charakterze ideologicznym. W taką koncepcję wpisywał się model rozciągnięcia amatorstwa na całą sferę sportu wyczynowego. Zaakcentowano szczególnie znaczenie systemu wychowania ideowo-moralnego zawodników, z którym według władz państwowych sprzeczny był system zawodowstwa¹². Jednocześnie zawłaszczenie przez państwo prawa do kształtowania formuły funkcjonowania sportu wyczynowego przekreślało możliwość uczestnictwa w tej sferze podmiotów prywatnych. Było to związane

¹⁰ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997, s. 259–260.

¹¹ P. Godlewski, *Sowietyzacja sportu w Polsce (1948–1956)*, [w:] T. Jurek (red.) *Studia z dziejów kultury fizycznej. Księga pamiątkowa dla Profesora Bernarda Woltmanna*, Gorzów 2002, s. 448–450.

¹² L. Szymański, *Zarys polityki polskich partii robotniczych w dziedzinie kultury fizycznej (1944–1980)*, [w:] *Tradycje a współczesny rozwój kultury fizycznej w Polsce*, red. L. Szymański, Wrocław 1993, s. 62–64.

z utożsamianiem sportu zawodowego z celami komercyjnymi, które kłóciły się z rolą w sferze ideologicznej i doktrynalnej przypisywanej w okresie realnego socjalizmu. System amatorstwa państwowego stanowił ukrytą formułę akceptowanej przez struktury państwa postaci zawodowstwa. Rozwinięciem tej antytezy założeń programowych był m.in. przyjęty system nagradzania zawodników. Stałą praktyką w tym zakresie było przekraczanie ustalonych na poziomie centralnym wysokości nagród, diet czy premii. Formą pozornej legitymizacji tego typu praktyk było tworzenie na poziomie klubów regulaminów i innych dokumentów, które pozostawały w sprzeczności z dyrektywami i innymi aktami władz centralnych. Zdarzały się także sytuacje przekazywania zawodnikom wynagrodzeń poza oficjalnym obiegiem dokumentów¹³. Powiązania funkcjonalne klubów sportowych z zakładami pracy, które im patronowały, zrodziły zjawisko zatrudniania sportowców na etatach robotniczych. Zjawisko fikcyjnej etatyzacji dotyczyło w szczególności wielkoprzemysłowych zakładów pracy oraz formuły zatrudniania w układzie resortowym obejmującym w szczególności pion wojskowy i milicyjny. Problem ukrytego zawodowstwa został dostrzeżony przez władze i ujęty jako jedna z tez opracowanego w 1988 r. sprawozdania z realizacji założeń ustawy o kulturze fizycznej z 3 lipca 1984 r. Zaznaczono w nim jednak, że system ten pozostaje poza zasięgiem funkcji kontrolnych państwa.

W niekorzystnych realiach ekonomicznych drugiej połowy lat siedemdziesiątych nie udało się jednak osiągnąć założonych przez aparat partyjny celów. Zadania na kolejną pięciolatkę w obszarze kultury fizycznej zostały określone w uchwale VIII Zjazdu PZPR, który odbył się w dniach od 11 do 15 lutego 1980 r.¹⁴ Celem, któremu podporządkowano przyjęty program działań, miała być poprawa stanu zdrowia społeczeństwa. Służyć miało temu upowszechnianie sportu masowego. Jednocześnie podkreślano wagę społecznego oddziaływania sportu wyczynowego. Poszerzenie zasięgu sportu profesjonalnego i podniesienie jego poziomu miało przełożyć się na wzrost zainteresowania społeczeństwa uczestnictwem w sporcie masowym.

Krytycznie o polityce państwa w sferze sportu i wychowania fizycznego wypowiedział się Sejmik Kultury Fizycznej, który obradował w dniach 26–28 czerwca 1981 r.¹⁵ Zwracano uwagę na marginalizację sportu masowego kosztem sportu wyczynowego oraz pozostawienie przez aparat partyjno-państwowy też o potrzebie upowszechnienia sportu masowego w sferze deklaratoryjnej. Jednym z działań sanacyjnych miało być przygotowanie ustawy o kulturze fizycznej. Jej

¹³ Godlewski P., *Problem amatorstwa państwowego w sporcie w okresie PRL*, [w:] *Spoleczno-educacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpizmu*, red. J. Chelmecki, Warszawa 2009, s. 238–241.

¹⁴ L. Szymański, *Kultura fizyczna i turystyka w polityce Polski Ludowej 1944–1989*, Wrocław 2004, s. 220–223.

¹⁵ A. Nowakowski, *Propozycje zmian modelu organizacyjnego kultury fizycznej w Polsce w 1981 r. Kartka z najnowszych dziejów kultury fizycznej*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie”, z. 3, 2000, s. 85–88.

przyjęcie ograniczyłyby przestrzeń do podejmowanie arbitralnych rozstrzygnięć w tej sferze przez aparat administracyjno-partyjny.

Proces legislacyjny związany z kodyfikacją przepisów odnoszących się do sfery kultury fizycznej przypadł na okres funkcjonowania Sejmu VIII kadencji (1980–1985). Został zapoczątkowany jeszcze przed wprowadzeniem stanu wojennego. Proces legislacyjny przebiegał pod pełną kontrolą partii.

Ustawa została przyjęta przez Sejm w dniu 3 lipca 1984 r.¹⁶ Gwarantowała ona dominację państwa w kulturze fizycznej poprzez reglamentowanie prawa do swobody podejmowania i realizowania oddolnych inicjatyw społecznych w sferze kultury fizycznej. Po raz pierwszy w Polsce Ludowej w jednej ustawie zostały skodyfikowane normy prawne odnoszące się zarówno do organizacji sfery sporu wyczynowego i amatorskiego, jak również pozostałych elementów kultury fizycznej, takich jak wychowanie fizyczne i rekreacja ruchowa. Ustawa o kulturze fizycznej zachowała prawne gwarancje funkcjonowania Polskiego Komitetu Olimpijskiego jako stowarzyszenia wyższej użyteczności, który to status organizacja uzyskała w 1981 r.¹⁷ Formuła, w jakiej funkcjonował PKOL, wyczerpała się wraz z wejściem w życie nowej ustawy o stowarzyszeniach z dnia 7 kwietnia 1989 r., która nie przewidywała takiej formy organizacyjnej. Uporządkowanie statusu zawodników wyczynowych miało stanowić zgodnie z intencjami twórców ustawy jedno z założeń nowego aktu normatywnego. Cele te pozostały tylko w sferze deklaratoryjnej i nie miały swojego odbicia w ustawie, której zapisy w kwestii wynagradzania zawodników utrwały archaiczny system stypendialny¹⁸.

Przyjęcie ustawy nie wpłynęło jednak na ograniczenie arbitralności decyzji władzy administracyjnej w sferze sportu wyczynowego. Utrzymano bowiem kompetencje prezesa Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Sportu do ustalania, w drodze zarządzenia, dyscyplin sportowych dopuszczonych do uprawiania w kraju. Komitet objął również bezpośrednim nadzorem nowo powstającą kategorię organizacji sportowych, tj. stowarzyszenia kultury fizycznej. Usankcjonowało to funkcję Komitetu polegającą na realizowaniu wytycznych partii w zakresie kształtowania systemu kultury fizycznej w schyłkowym okresie Polski Ludowej. Zależność Komitetu od aparatu partyjnego potwierdzało wydanie w marcu 1985 r. przez Biuro Polityczne KC PZPR kolejnych dyrektyw politycznych, które ingerowały w zakres jego zadań. Stały się one podstawą przygotowanego przez GKFiS i przyjętego przez rząd 27 maja 1985 r. „Programu rozwoju kultury fizycznej do 1995 r.” Pomimo prawnych gwarancji ograniczonej autonomii, które posiadał Polski Komitet Olimpijski oraz Polskie Związki Sportowe jako stowarzyszenia wyższej użyteczności, organizacje te były zdominowane przez partyjne kierownictwo. Elementem politycznego sterowania była narzucona decyzja o wycofaniu polskiej reprezentacji z udziału z igrzysk olimpij-

¹⁶ L. Szymański, *Kultura fizyczna i turystyka...*, s. 225–227.

¹⁷ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997, s. 259–260.

¹⁸ P. Godlewski, dz. cyt., s. 242–246.

skich, co stanowiło wyłączną kompetencję zastrzeżoną dla PKOL. System zasilania finansowego organizacji sportu wyczynowego w gospodarce nakazowo-rozdzielczej obejmował trzy źródła, to jest fundusze budżetowe, dochody własne jednostek oraz dobrowolne świadczenia zakładów pracy oraz organizacji społecznych i związkowych. Redystrybucja środków z budżetu państwa odbywała się poprzez Centralny Fundusz Rozwoju Kultury Fizycznej oraz jego wojewódzkie, miejskie i gminne agendy¹⁹. W 1985 r. ponownie połączono kulturę fizyczną z turystyką. Nadzór administracyjny nad oboma działami powierzono zreorganizowanemu aparatowi urzędniczemu w postaci Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki²⁰. Organ ten rozpoczął funkcjonowanie w okresie pogłębiającego się kryzysu gospodarczego. Przed nowym urzędem postawiono dość enigmatycznie sformułowane cele, takie jak upowszechnianie i rozwój kultury fizycznej i sportu, czy też wspieranie budowy infrastruktury sportowej. Kierowanie nowo powstałym GKKFiT powierzono Bolesławowi Kapitanowi. Był to jego powrót na stanowisko sternika polskiego sportu, którą to funkcję pełnił poprzednio w latach 1973–1978²¹. Pomimo powtarzanych tez o potrzebie upowszechnienia kultury fizycznej nie podejmowano działań, które umożliwiłyby realizację zadeklarowanych celów programu politycznego. Zachowano strukturę organizacyjną urzędu, w której dla zarządzania podsystemem sportu wyczynowego wyodrębniony został pion aparatu urzędniczego. W terenie poza wydziałami urzędów wojewódzkich oraz odpowiednio na szczeblu gminnym odpowiadających za realizację zadań w sferze sportu nadal funkcjonowały Wojewódzkie Federacje Sportu. Wszystkie te organy były pozbawione rzeczywistej autonomii i były bezpośrednio podporządkowane strukturalnie władzy centralnej. Centralizacja obejmowała również planowanie. Zasadzało się ono na elementach takich, jak: programowanie kierunków rozwoju ruchu sportowego, ustalanie zadań w zakresie dyscyplin sportowych i korelacja działań w sferze sportu ze źródłami zasilania finansowego oraz innymi zasobami. Plany były opracowywane przez aparat urzędniczy centralnego organu administracji państwowej w sferze kultury fizycznej zgodnie z wytycznymi monopartii i stanowiły część narodowego planu społeczno-gospodarczego.

W dniu 22 maja 1986 r. przyjęto ustawę, w której tekście zamieszczono zasady mające sprzyjać włączaniu młodzieży w życie państwowe, społeczne, gospodarcze i kulturalne. Jednym z celów tej regulacji prawnej było zapewnienie większego udziału młodego pokolenia Polaków w kulturze fizycznej i turystyce²². Propagandowy wydźwięk miało szczególnie zadeklarowanie przez ustawodawcę prawa do inicjowania przez młodzież budowy obiektów i urządzeń spor-

¹⁹ J. Klisiński, *Ekonomika kultury fizycznej i sportu*, Katowice 1986, s. 30–32.

²⁰ Z. Jaworski, *Ponownie GKKFiT*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1986, nr 2, s. 45–47.

²¹ A. Nowakowski, *Zarządzanie sportem w Polsce w latach 1945–2001*, Rzeszów 2005, s. 124–125

²² L. Szymański, *Kultura fizyczna w polityce PRL w latach 1980–1989*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1999, t. XLIII, nr 1–2, s. 22–24.

towo-turystycznych bez zagwarantowania działań instytucji państwowych w tym zakresie. Strukturalne i funkcjonalne powiązanie problemów młodzieży ze sferą kultury fizycznej postanowiono wyeksponować w nazwie urzędu, który miał być odpowiedzialny za te dwa działy. Dotychczasowy GKkFiT został przemianowany na Komitet Młodzieży i Kultury Fizycznej²³. Poszerzono jego kompetencje o zadania państwa związane z młodzieżą i jednocześnie wyłączono spod jego kompetencji zadania w zakresie turystyki. Kierowanie Komitetem powierzono Aleksandrowi Kwaśniewskiemu, działaczowi ZSMP i dotychczasowemu ministrowi „bez teki” w rządzie Messnera. Od 1988 r. łączył tę funkcję z piastowaniem stanowiska przewodniczącego Polskiego Komitetu Olimpijskiego. Oznaczało to utrwalenie politycznego sterowania sportem wyczynowym. Strukturę organizacyjną tworzyło sześć departamentów i cztery biura. Wyodrębniono departament, w którym były realizowane zadania w zakresie sportu. Pomimo powtarzanych przez aparat partyjny tez o znaczeniu sportu masowego, na pierwszy plan wysuwane były zadania w zakresie sportu wyczynowego. Dowodem nieskuteczności polityki państwa na tym polu był w schyłkowym okresie Polski Ludowej spadek liczby osób uczestniczących w kulturze fizycznej. Według źródeł w 1990 r. tylko ok. 5,5% ogółu społeczeństwa uprawiało amatorsko dyscypliny sportowe²⁴. Przywiązywano natomiast dużą wagę do wyników sportowych osiąganych na najważniejszych międzynarodowych imprezach i ich propagandowego wykorzystania. Przygotowania do letnich i zimowych Igrzysk Olimpijskich, które miały się odbyć w 1988 r., wymagały dużych nakładów finansowych, które uszczupliły i tak niskie fundusze na sport masowy²⁵. Impreza ta stanowiła jednocześnie ostatnie wydarzenie sportowe o takiej randze, do którego przygotowania odbywały pod partyjnym kierownictwem. Jednocześnie państwo wycofywało się z finansowania tej dziedziny. W kolejnym roku zaplanowano strumień zasilenia finansowego kultury fizycznej na poziomie 30% nakładów poniesionych w roku poprzedzającym. Załamanie systemu finansowania kultury fizycznej zbiegło się ze zmianami politycznymi i transformacją gospodarki nakazowo-rozdzielczej.

Mikrostruktury sportowe w scentralizowanym systemie organizacyjnym u progu transformacji ustrojowej

Segmentacja sportu wyczynowego stanowiła odbicie resortowego podziału aparatu władzy. W taką koncepcję wpisywało się wyodrębnienie pionów sportu

²³ B. Marszałek, *Organizacja kultury fizycznej według ustawy z 1987 roku*, [w:] *Materiały pokonferencyjne I konferencji naukowej – Tradycje i współczesność kultury fizycznej*, red. W. Młynarski, M. Ponczek, Katowice 2002, s. 345.

²⁴ L. Szymański, *Kultura fizyczna i turystyka...*, s. 206.

²⁵ Tamże, s. 315–318.

młodzieżowego, wiejskiego, gwardyjskiego i wojskowego²⁶. Funkcje i cele pierwszego z wymienionych segmentów były realizowane w kontrolowanych przez państwo organizacjach młodzieżowych, takich jak Związek Młodzieży Socjalistycznej, Związek Socjalistycznej Młodzieży Wiejskiej, Socjalistyczny Związek Studentów Polskich czy w posiadającym największy zakres autonomii Związku Harcerstwa Polskiego. Sport w środowiskach wiejskich został zdominowany przez ogniwa terenowe Zrzeszenia Ludowych Zespołów Sportowych.

Zgodnie z obowiązującym od 1966 r. zarządzeniem rady ministrów w sprawie organizacji finansowej i zasad systemu finansowego dla organizacji społecznych, kluby sportowe mogły prowadzić działalność gospodarczą wyłącznie na podstawie indywidualnego zezwolenia ministra finansów. Częściową autonomię w tym zakresie kluby sportowe uzyskały dopiero na mocy okólników wydanych przez ministra finansów i ministra spraw wewnętrznych z dnia 16 czerwca 1981 r.²⁷ Wymienione w nim zostały rodzaje działalności gospodarczej, które zostały wyłączone spod reglamentacji państwa. Obejmowały one takie formy działalności, jak: świadczenie usług hotelarskich i gastronomicznych, wytwarzanie pamiątek oraz usługi remontowe i konserwacyjne. Kolejnym aktem prawnym liberalizującym zasady prowadzenia działalności gospodarczej przez kluby sportowe była ustawa z dnia 31 stycznia 1985 r. o drobnej wytwórczości. Podjęcie działalności gospodarczej zostało w niej uwarunkowane od spełnienia wymogów, takich jak opracowanie regulaminu działalności gospodarczej przez organy władzy klubów, uzyskanie zezwolenia od organu terenowej administracji państwowej oraz wpis do rejestru działalności gospodarczej²⁸.

Przyjęta w 1984 r. ustawa o kulturze fizycznej wprowadzała odrębną kategorię „stowarzyszeń kultury fizycznej”, częściowo wyłączonych spod restrykcyjnych regulacji prawa o stowarzyszeniach. Zachowano tryb rejestracji przez organy administracji państwowej w drodze arbitralnych decyzji oraz katalog środków nadzorczych pozwalających ingerować władzy państwowej w ich funkcjonowanie. Formuła prawna stowarzyszenia kultury fizycznej umożliwiała natomiast podejmowanie przez nie działalności gospodarczej, co w okresie kryzysu gospodarczego miało zrekompensować spadek nakładów finansowych na ten cel z funduszy państwowych i odpisów zakładów pracy²⁹.

Problematyka reformy systemu kultury fizycznej została marginalnie potraktowana podczas obrad „okrągłego stołu”. Ich wynikiem była deklaracja zmiany

²⁶ *Raport o kulturze fizycznej w Polsce*, Warszawa 1989, s. 114–115.

²⁷ S. Jędruch, *Prawo – instrument regulujący funkcjonowanie makrostruktury organizacji kultury fizycznej*, [w:] *Wybrane problemy organizacji kultury fizycznej w Polsce*, red. Z. Jaworski, Warszawa 1987, s. 129–131.

²⁸ L. Szymański, *Kultura fizyczna i turystyka...*, s. 201–202.

²⁹ T. Dubrawski, *Status prawny stowarzyszeń kultury fizycznej według ustawy z dnia 3 lipca 1984 r.*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 5, red. B. Woltmann, Gorzów Wlkp. 2002, s. 308.

ustawy o kulturze fizycznej, która umożliwiłaby tworzenie nieprofesjonalnych stowarzyszeń kultury fizycznej funkcjonujących na podstawie w pełni demokratycznych zasad określonych w nowej ustawie o stowarzyszeniach.

Bibliografia

A. Akty normatywne

- Ustawa z dnia 3 lipca 1984 r. o kulturze fizycznej* (Dz. U., nr 34, poz. 181).
Ustawa z dnia 23 października 1987 r. o utworzeniu Komitetu do Spraw Młodzieży i Kultury Fizycznej (Dz. U., nr 33, poz. 79).
Ustawa z dnia 23 października 1987 r. o zmianach w zakresie działania niektórych naczelnych i centralnych organów administracji państwowej, (Dz. U., nr 33, poz. 180).

B. Literatura

- Czubiński A., Podhorecki L., *Historia najnowsza świat i Polska 1939–1997*, Warszawa 1998.
Czubiński A., *Dzieje najnowsze Polski 1944–1989*, Poznań 1992.
Eisler J., *Świat i Polska 1939–1992*, Warszawa 1993.
Friszke A., *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003.
Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997.
Godlewski P., *Sowietyzacja sportu w Polsce (1948–1956)*, [w:] T. Jurek (red.) *Studia z dziejów kultury fizycznej. Księga pamiątkowa dla Profesora Bernarda Woltmanna*, Gorzów Wlkp. 2002.
Godlewski P., *Problem amatorstwa państwowego w sporcie w okresie PRL*, [w:] J. Chełmecki (red.) *Społeczno-edukacyjne oblicza współczesnego sportu i olimpiizmu*, Warszawa 2009.
Hirszt J. Z., *Historia polityczna Polski 1939–1993*, Białystok 1996.
Kaliński J., *Historia gospodarcza Polski Ludowej*, Białystok 2005.
Kaliński J., *Gospodarka Polski w latach 1944–1990*, Warszawa 1995.
Kallas M., *Historia ustroju Polski X–XX w.*, Warszawa 1996.
Klisiński J., *Ekonomika kultury fizycznej i sportu*, Katowice 1986, s. 30–32.
Nowakowski A., *Propozycje zmian modelu organizacyjnego kultury fizycznej w Polsce w 1981 r. Kartka z najnowszych dziejów kultury fizycznej*, [w:] „Prace Naukowe WSP w Częstochowie”, z. 3, Częstochowa 2000.
Nowakowski A., *Zarządzanie sportem w Polsce w latach 1945–2001*, Rzeszów 2005.
Raport o kulturze fizycznej w Polsce, Warszawa 1989.

Szymański L., *Zarys polityki polskich partii robotniczych w dziedzinie kultury fizycznej (1944–1980)*, [w:] L. Szymański (red.) *Tradycje a współczesny rozwój kultury fizycznej w Polsce*, Wrocław 1993.

Szymański L., *Kultura fizyczna i turystyka w polityce Polski Ludowej 1944–1989*, Wrocław 2004.

Dubrawski T., *Status prawny stowarzyszeń kultury fizycznej według ustawy z dnia 3 lipca 1984 r.*, [w:] B. Woltmann (red.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 5, Gorzów Wlkp. 2002.

Abstract

Sport in politics system and government authorities in the final period of Polish People's Republic (1980–1989)

Sports and their organization problems in the final period of PRL placed into a wide range of policy and political conditions of the time. The article presents the fall of the communist system for example physical culture and attempts to change in this area by the communist monopoly. Analyzed in detail the evolution of law in the organization of macro and microstructures of sports and reorganization in this area implemented by government in range of sport politics.

Key words: sport, management, system, centrally planned economy

CZEŚĆ III

RECENZJE, DYSKUSJE, POLEMIKI

Daniel BAKOTA

[rec.] Julian Jaroszewski, *Kultura fizyczna na Ziemi Kaliskiej w latach 1945–1998*, Konin 2012, ss. 274

W zakresie historiografii kultury fizycznej w Polsce bezustannie podejmowane są prace dotyczące regionalnej kultury fizycznej. Tym samym stan badań regionalnych, w aspekcie historycznego rozwoju kultury fizycznej, coraz bardziej wypełnia istniejącą w tym zakresie lukę. W 2012 r. na rynku wydawniczym ukazała się monografia autorstwa Juliana Jaroszewskiego pt. *Kultura fizyczna na Ziemi Kaliskiej w latach 1945–1998*.

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów zasadniczych, zakończenia, aneksu, bibliografii, spisu tabel, spisu rysunków, wykazu skrótów i indeksu nazwisk.

Rozdział I zatytułowany: *Podstawy rozwoju kultury fizycznej* ukazuje tradycje kultury fizycznej na ziemi kaliskiej od średniowiecza do 1945 r. W dalszej części rozdziału Autor omówił uwarunkowania rozwoju kultury fizycznej w powiecie kaliskim (1945–1975) i województwie kaliskim (do 1998 r.). Uwagę poświęcił uwarunkowaniom prawno-organizacyjnym, materialno-finansowym i kadrze szkoleniowej.

Przedmiotem rozważań rozdziału II pt. *Kultura fizyczna na Ziemi Kaliskiej w latach 1945–1975* był rozwój wychowania fizycznego i sportu w szkolnictwie, działalność organizacji młodzieżowych i społecznych na polu kultury fizycznej, jak również rozwój i osiągnięcia sportu wyczynowego. Warto też zaznaczyć, że jeden podrozdział rozdziału II dotyczy rozwoju turystyki na obszarze powiatu kaliskiego w latach 1945–1975.

W rozdziale III (*Zasięg społecznego oddziaływania kultury fizycznej w województwie kaliskim*) – pod względem objętościowym najobszerniejszym, bo liczącym 81 stron – Autor przedstawił kulturę fizyczną (wychowanie fizyczne i sport) w szkolnictwie oraz działalność pozaszkolnych organizacji i stowarzyszeń kultury fizycznej (uwzględnił w tym także organizacje działające na polu turystyki). Omówiono takie organizacje i stowarzyszenia, jak: Chorągiew Kaliska Związku Harcerstwa Polskiego, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycz-

nej, Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe, Wojewódzkie Zrzeszenie Sportowe Spółdzielczości Pracy „Start”, Klub Sportowców Niepełnosprawnych „Wega” w Kaliszu, Liga Obrony Kraju, Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Aeroklub Ostrowski, Okręgowy Polski Związek Wędkarski w Kaliszu i Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze.

Przedostatni rozdział (IV) zatytułowany: *Sport wyczynowy* przedstawia działalność Wojewódzkiej Federacji Sportu i wybranych okręgowych związków sportowych (Kaliskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej, Okręgowego Związku Tenisa Stołowego i Okręgowego Związku Żeglarskiego). W rozdziale tym zaprezentowano również osiągnięcia sportu wyczynowego w województwie kaliskim w latach 1975–1998.

W rozdziale V pt. *Efekty założeń programowych władz państwowych w kulturze fizycznej* ukazano stopień realizacji programów rozwoju kultury fizycznej, sportu i turystyki przez władze administracyjne i wojewódzkie jednostki kultury fizycznej w latach 1975–1998, w odniesieniu do województwa kaliskiego.

Praca autorstwa Juliana Jaroszewskiego w sposób niezwykle rzetelny ukazuje historię kultury fizycznej na ziemi kaliskiej w latach 1945–1998. Zanim pracę opublikowano, to jedyną próbą przedstawienia dorobku kaliskiej kultury fizycznej było opracowanie przygotowane przez Józefa Gołę pt. *Wysokie, średnie. Szkice do historii kultury fizycznej i sportu kaliskiego 1945–1990*. Warto nadmienić, że dzięki Julianowi Jaroszewskiemu do rąk Czytelników trafiła pozycja w pełni naukowa, ukazująca ciekawe karty z historii kaliskiej kultury fizycznej.

Arkadiusz PŁOMIŃSKI

[rec.] Artur Kita, *Piłka nożna kobiet w działalności Uczniowskiego Klubu Sportowego „Victoria” SP nr 2 Sianów w latach 1997–2012, Częstochowa 2013, ss. 272*

Dzieje piłki nożnej kobiet w Polsce nie doczekały się zbyt wielu opracowań. Jednym z autorów poszerzających stan wiedzy z tej tematyki jest Artur Kita¹. W 2013 roku ukazała się druga monografia, autorstwa A. Kity, odnosząca się do działalności uczniowskich klubów sportowych w zakresie piłki nożnej kobiet, pt. *Piłka nożna kobiet w działalności Uczniowskiego Klubu Sportowego „Victoria” S.P.2 Sianów w latach 1997–2012*.

Praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, aneksu, spisu fotografii i tabel, wykazu skrótów, indeksu nazwisk i streszczenia w języku angielskim. Monografię rozpoczynają przedmowy: Jana Bednarka – prezesa Zachodniopomorskiego Związku Piłki Nożnej oraz wiceprezesa Polskiego Związku Piłki Nożnej, Jędrzeja Bieleckiego – działacza, prezesa, trener i założyciela „Victorii” S.P.2 Sianów, i Ryszarda Wątroby – działacza społecznego, członka zarządu Koszalińskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej, burmistrza Gminy i Miasta Sianów w latach 2006–2010. Aspekty metodologiczne pracy zostały zawarte we wstępie. Autor ukazał w nim m.in.: cel pracy, ramy chronologiczne, stan badań i omówienie wykorzystanych źródeł, metody i hipotezy badawcze oraz strukturę pracy.

W pierwszym rozdziale pracy został zaprezentowany zarys dziejów piłki nożnej kobiet w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem województwa zachod-

¹ M.in.: A. Kita, *Uczniowski Klub Sportowy „GOL” Częstochowa. Geneza i rozwój kobiecej drużyny piłkarskiej (1996–2008)*, Częstochowa 2010; tegoż, *Piłka nożna kobiet w strukturach Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe w latach 1989–2009*, [w:] T. Drozdek-Małołepsza, J. Rodziewicz-Gruhn (red.), *Z dziejów kultury fizycznej i turystyki w Polsce*, t. 2, Częstochowa 2011.

niopomorskiego. Autor w tej części monografii przedstawia rolę organizacji sportowych i społecznych działających w dziedzinie kultury fizycznej (m.in.: Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej, Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe) w rozwoju piłki nożnej kobiet w Polsce. Ukazuje również, współzawodnictwo sportowe kobiecych drużyn piłkarskich na szczeblu krajowym i międzynarodowym oraz udział reprezentacji Polski w rywalizacji międzynarodowej. Ważnym elementem pierwszego rozdziału jest geneza piłkarstwa kobiecego w województwie zachodniopomorskim, w której zaprezentowano drużyny i pierwsze zawodniczki reprezentujące omawiany region na młodzieżowych zawodach ogólnopolskich.

Rozdział drugi (w dwóch pierwszych podrozdziałach) dotyczy prawno-organizacyjnych, materialnych i finansowych uwarunkowań rozwoju Uczniowskiego Klubu Sportowego „Victoria” SP nr 2 w Sianowie. Natomiast w trzecim podrozdziale Autor przedstawił biogramy zasłużonych trenerów i działaczy społecznych oraz osoby wspierające działalność Klubu. Przy czym, jak podkreślił A. Kita, wybór zaprezentowanych osób był czysto subiektywny i wynikał z analizy dostępnych materiałów źródłowych.

W rozdziale trzecim, stanowiącym pod względem objętościowym połowę pracy, została przedstawiona działalność sportowa Klubu. W tej części monografii Autor dokonał podziału rzeczowego, prezentując udział sianowskiej drużyny w rozgrywkach szkolnych, regionalnych (młodziczki, juniorki i seniorki), ogólnopolskich (młodziczki i juniorki), oraz rywalizację w Halowych Mistrzostwach Polski, rozgrywkach ligowych i Pucharze Polski. Ukazana została również rywalizacja sportowa Klubu z drużynami duńskimi, niemieckimi i węgierskimi. Dużym wzbogaceniem trzeciego rozdziału są tabele (66) przedstawiające w czytelny i przejrzysty sposób wyniki współzawodnictwa sportowego w ww. rozgrywkach.

Ostatni, czwarty rozdział ukazuje sylwetki dwunastu najbardziej znanych i zasłużonych zawodniczek „Victorii” Sianów. W biogramach Autor przedstawił: przebieg kariery zawodniczej, największe sukcesy sportowe zarówno klubowe, jak i reprezentacyjne, datę i miejsce urodzenia oraz przebieg edukacji szkolnej.

Praca Artura Kity, pt. *Piłka nożna kobiet w działalności Uczniowskiego Klubu Sportowego „Victoria” S.P. 2 Sianów w latach 1997–2012*, w sposób niezwykle rzetelny ukazuje genezę i działalność jednego z najprężniej działających (szczególnie w kategoriach młodzieżowych) klubów piłki nożnej kobiet w Polsce. Ponadto monografia jest cennym wkładem do stanu wiedzy z zakresu historii kultury fizycznej, a zwłaszcza sportu dziewcząt i kobiet w ostatnich latach XX i pierwszej dekadzie XXI wieku.

INFORMACJE DLA AUTORÓW

1. Prace Naukowe AJD w Częstochowie – seria „Kultura Fizyczna” ukazują się jako półrocznik. Publikacje powinny dotyczyć problemów badawczych, którymi zajmują się nauki o kulturze fizycznej (historia, teoria i socjologia kultury fizycznej, problemy rozwoju fizycznego, sprawności i wydolności fizycznej, zdrowia i edukacji prozdrowotnej).
2. Publikujemy prace eksperymentalne, przeglądowe, doniesienia i artykuły polemiczne – w języku polskim i językach obcych, po uzyskaniu pozytywnej recenzji.
3. Procedura recenzowania materiałów autorskich publikowanych w Pracach Naukowych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie „Kultura Fizyczna” jest dostosowana do wytycznych MNiSW „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce” oraz „Kodeksu Etyki Pracownika Naukowego”. Pierwszym etapem recenzowania nadesłanych prac jest recenzja wstępna dokonywana przez redakcję czasopisma. Na tym etapie praca poddawana jest ocenie pod względem jej zgodności z profilem czasopisma, zachowania wymogów redakcyjnych obowiązujących w wydawnictwie oraz ogólnej poprawności językowej. Tekst spełniający wymogi recenzji wstępnej otrzymuje kod identyfikacyjny i zostaje skierowany do dwóch recenzentów będących specjalistami z zakresu nauk o kulturze fizycznej. Zgodnie z zasadą „double-blind review process”, recenzenci, jak i autorzy pozostają wobec siebie anonimowi. Recenzenci swoją opinię o pracy przedstawiają wypełniając formularz recenzji.
4. Redakcja „Kultury Fizycznej” dbając o rzetelność w nauce wdraża zapory „ghostwriting” oraz „guest authorship”. Autorzy są zobowiązani do przedstawienia oświadczenia dotyczącego rzetelności nadesłanych prac, a w przypadku artykułów opracowanych przez kilku autorów do ujawnienia wkładu poszczególnych osób w powstanie pracy. Wszelkie wykryte przypadki nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).
5. Autor artykułu jest zobowiązany poinformować Redakcję o źródłach finansowania publikacji, jeżeli nadesłana praca powstała dzięki dofinansowaniu instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń lub innych podmiotów („financial disclosure”).
6. Objętość nadsyłanych tekstów nie może przekraczać 15 stron (w tym tabele, wykresy, przypisy, bibliografia). Dokument powinien być napisany w formacie A4 standardowego maszynopisu (1800 znaków na stronie, marginesy: górny i dolny – 25 mm, lewy – 35 mm). Zaleca się stosowanie kroju Times New Roman, 12 punktów, odstęp 1,5 wiersza.
7. Pracę należy przesłać w wersji elektronicznej w edytorze Word 6.0 lub Word 7.0 (w formacie doc) z dwoma egzemplarzami wydruku. Praca powinna zawierać: a) imię i nazwisko autora lub autorów; b) tytuł naukowy oraz afiliację; c) tytuł publikacji; d) streszczenie pracy; e) słowa kluczowe pracy; f) dodatkowo w języku angielskim: tytuł pracy, streszczenie, słowa kluczowe (1/2 strony); 7) adres kontaktowy, nr telefonu, e-mail.
8. W razie umieszczenia w pracy rycin, tabel itp. pochodzących z opracowań zamieszczanych w innych czasopismach lub publikacjach książkowych, autor ma obowiązek uzyskania zgody na ich wykorzystanie.
9. Tabele i materiał ilustracyjny (ryciny, wykresy, fotografie) należy zamieścić w osobnych plikach i dokładnie opisać. Miejsca ich wstawienia zaznaczyć na prawym marginesie wydruku tekstu.

- a) Stopień pisma w tabeli powinien wynosić 9 p, zaś szerokość tabeli nie może przekraczać 125 mm. Nie stosuje się innego formatowania tabeli niż siatka. Tytuł umieszcza się nad tabelą. Przypisy do tabeli umieszcza się bezpośrednio pod nią. W tabeli nie zostawia się pustych rubryk.

Obowiązują następujące znaki umowne:

pauza (—) – zjawisko nie występuje

zero (0) – zjawisko istnieje, jednakże w ilościach mniejszych od liczb, które mogą być wyraźnie uwidocznionymi w tabeli znakami cyfrowymi

kropka (.) – zupełny brak informacji lub brak informacji wiarygodnych

znak x – wypełnienie rubryki ze względu na układ tabeli jest niemożliwe lub niecelowe

„w tym” – oznacza, że nie podaje się wszystkich składników sumy

- b) Wykresy należy sporządzać za pomocą programów Microsoft Office (Excel, Microsoft Graph). Szerokość wykresu nie może przekraczać 125 mm. Numer i tytuł wykresu zapisuje się nad wykresem. Wykresy sporządzane innymi programami i wklejane jako rysunki, muszą spełniać następujące kryteria:

- minimalna rozdzielczość to 600 dpi,
 - dane i opisy zamieszczone na wykresie muszą być zapisane Times New Roman w stopniu 9 p.
 - nie należy projektować trójwymiarowych wykresów, które będą nieczytelne; zaleca się wykresy czarno-białe (desenie), jednowymiarowe,
 - nie stosuje się obramowań pola wykresu, ani obramowań legendy,
 - nie stosuje się tła innego niż białe,
 - nie powtarza się tytułu wykresu ani zapisu „Źródło:...” na obszarze kreślenia.
- c) Wielkość ilustracji musi być dostosowana do formatu B5. Minimalna rozdzielczość ilustracji to 600 dpi.

10. Zasady opisów bibliograficznych:

- a) w części pierwszej, z zakresu humanistycznych i teoretycznych podstaw kultury fizycznej, należy stosować przypisy dolne; obowiązuje alfabetyczny układ bibliografii (pozycje bibliografii nie są numerowane);

- przykładowe przypisy: J. Nawrocki, J. Mrzyglód, *W szczęku stalowych kling*, Warszawa 1957, s. 114–119; *Kultura somatyczna kleryków*, red. Z. Dziubiński, Warszawa 1996, s. 18; M. Ponczek, *Związki Kościoła Katolickiego z „Sokołem” Ziemi Łódzkiej do 1939 r.*, [w:], *Studia z historii i organizacji kultury fizycznej*, red. A. Nowakowski, Częstochowa 1997; J. Konopnicki, *Wychowanie fizyczne w gimnazjum wołyńskim*, „Kultura Fizyczna” 1956, nr 3, s. 175–177.
- przykładowe opisy bibliograficzne: Barabasz S., *Wspomnienia narciarza*, Zakopane 1914; *Maków Podhalański*, red. L. Mrocza, Kraków 1978; Chełmecki J., Wilk S., *Wybrane czynniki społeczno-polityczne kształtowania modelu organizacyjnego kultury fizycznej w Polsce Ludowej*, [w:] *Wybrane problemy organizacji kultury fizycznej w Polsce. Z warsztatów badawczych*, Warszawa 1987; Hądzelek K., *Wychowanie fizyczne na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4.

- b) w części drugiej numer pozycji bibliograficznej podajemy w nawiasie kwadratowym wewnątrz tekstu głównego; obowiązuje alfabetyczny układ bibliografii (pozycje bibliografii są numerowane w nawiasach kwadratowych).

- przykładowe opisy bibliograficzne: [1] Arska-Kotlińska M., Bartz J., Wieliński D. (2002): *Wybrane zagadnienia statystyki dla studiujących wychowanie fizyczne*. AWF Poznań; [2] Denisiuk L. (1969): *Opis testów motorycznych oraz metody przeprowadzania prób i oceny wyników*. [w:] *Rozwój sprawności motorycznej dzieci i młodzieży w wieku szkolnym*. PZWS. Warszawa, 74–83.

11. Termin składania prac do kolejnych zeszytów upływa 31 stycznia (pierwszy półrocznik) i 31 maja (drugi półrocznik) 2013 r.

Prace należy nadsyłać na adres redaktorów naukowych i sekretarza Zeszytu:
Joanna Rodziewicz-Gruhn (j.rodziewicz@ajd.czyst.pl)
Eligiusz Małolepszy (e.malolepszy@ajd.czyst.pl)
Arkadiusz Płomiński (a.plominski@wp.pl)
Instytut Kultury Fizycznej i Turystyki
al. Armii Krajowej 13/15
42-200 Częstochowa
tel. (34) 365-59-83

Redaktorzy naukowi informują, że każdy zeszyt naukowy będzie umieszczany na stronie internetowej Biblioteki Głównej AJD w Częstochowie, w wersji elektronicznej.